บทที่ 4
ผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยเรื่อง "การดำรงอยู่ของการละเล่นพื้นบ้านของล้านนา" มีผู้วิจัยแบ่งการนำเสนอเป็นตอน ๆ ดังนี้

1. ข้อมูลทั่วไปของชุมชน
2. บทบาททางสังคมของการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา
3. เงื่อนไขและปัจจัย ที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของชุมชน

1. ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน

หมู่บ้านหัวนา ตำบลท่าน้าว เดิมขึ้นอยู่กับอำเภอเมือง แต่ในปัจจุบันหมู่บ้านหัวนา ตำบลท่าน้าว ขึ้นอยู่กับ กิ่งอำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน เมื่อปี พ.ศ.2542 หมู่บ้านตั้งขึ้นเมื่อไรไม่มีหลักฐาน บ่งชัด พ่อคำผาย นุปิง เล่าว่า "ชื่อหมู่บ้านและการก่อตั้งหมู่บ้านไม่รู้ว่าใครเป็นผู้ก่อตั้ง แต่สันนิษฐานว่าคงจะตั้งมานานเหมือนกับหมู่บ้านอื่น ๆ โดยทั่วไป เพราะมีวัดทางพุทธศาสนาที่เป็นศูนย์รวมจิตใจมานานมากกว่า 200 ปี ประชาชนในหมู่บ้านเป็นคนเมืองส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี และชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย

1.1 สภาพทั่วไปของชุมชน

1.1.1 สภาพชุมชน

หมู่บ้านหัวนา มีประชากร 550 คน เป็นชาย 265 คน เป็นหญิง 285 คน มีจำนวนครอบครัว 184 ครอบครัว และมีหลังคาเรือนจำนวน 164 หลังคาเรือน อยู่ห่างจากตัวจังหวัดน่านมาทางทิศตะวันออกเป็นระยะทาง 7 กิโลเมตร บ้านหัวนามีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับบ้านหนองแดง หมู่ 6
ทิศใต้	ติดต่อบ้านน้ำลัด ตำบลนาปัง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับบ้านนาข่อย หมู่ 5
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับแม่น้ำน่าน

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ Chiang Mai University

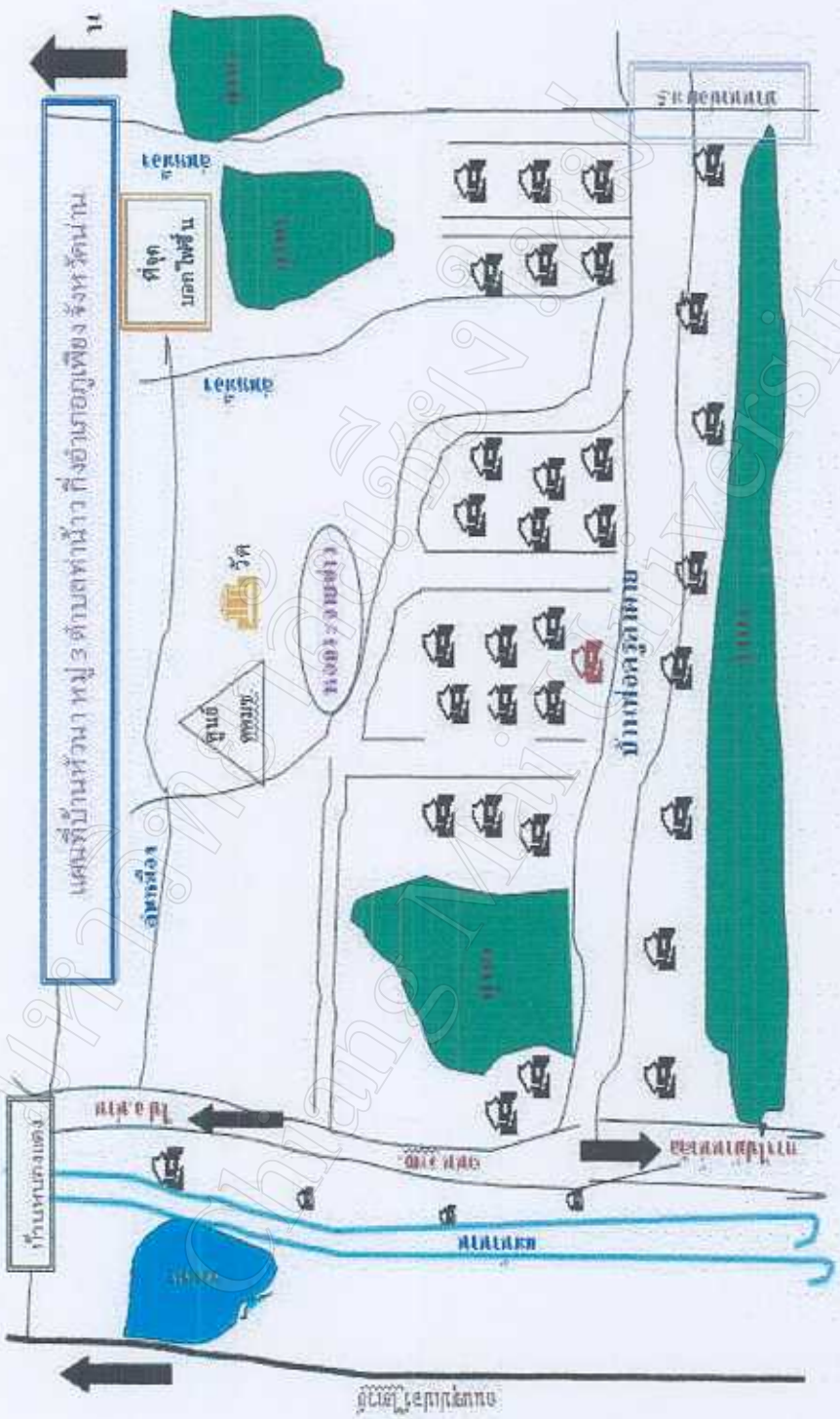
แผนที่บ้านหัวนา หมู่ 3 ตำบลหัวนา ก้อ อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน
ถนนสายหลัก
ที่จอดรถ
ศาลา
ร้านค้า
ถนนสายรอง
ทางเข้าหมู่บ้าน
ทางเข้าหมู่บ้าน
ถนนสายหลัก

1.1.2 การคมนาคมและการติดต่อสื่อสาร

บ้านหัวนามีการติดต่อกับจังหวัดโดยทางรถยนต์ มีรถโดยสารจากหมู่บ้านไปจังหวัดระยะทาง 7 กิโลเมตร วันละ 4 เที่ยว ถนนสายหลักได้ลาดยางเมื่อปี พ.ศ. 2513 เป็นถนนที่แคบปัจจุบันได้มีการปรับปรุงถนนให้กว้างขึ้นเป็นถนน รพช. เลขที่ นพ 4008 ชุมชนบ้านหัวนาส่วนใหญ่จะใช้รถของตนเองไปทำธุระในเมือง เนื่องจากหมู่บ้านนี้อยู่ไม่ไกลจากตัวอำเภอเมืองมากนักจึงทำให้มีการคมนาคมที่สะดวกสบาย

สำหรับการรับข้อมูลข่าวสารจากภายนอกของบ้านหัวนานั้น เดิมทีจะได้รับข่าวสารจากภายนอกโดยการรับทราบจากการประชุมที่อำเภอและทางวิทยุ ปัจจุบันชุมชนบ้านหัวนา ได้รับข้อมูลข่าวสารมาจากหนังสือพิมพ์โดยมีที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังได้รับข่าวสารทางทีวี ซึ่งการรับข่าวสารทางหนังสือพิมพ์และทีวีถือได้ว่าเป็นการรับข่าวสารที่รวดเร็วและสามารถเลือกการรับข่าวสารได้ตามต้องการ ส่วนการติดต่อสื่อสารชุมชนบ้านหัวนาจะติดต่อโดยทางโทรศัพท์และทางจดหมาย

2. สภาพเศรษฐกิจและสังคม

หมู่บ้านหัวนามีพื้นที่ทำกินทั้งหมด 1,240 ไร่ ประชาชนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านจะประกอบอาชีพทำนา ทำไร่ ทำสวน มีรายได้เฉลี่ยประมาณ 5,000-15,000 บาท ต่อครอบครัวต่อปี

ชุมชนบ้านหัวนาเป็นชุมชนที่มีความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายปัจจุบันบ้านหัวนาได้มีสาธารณูปโภคมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นประปาที่ทำการติดตั้งเมื่อปี พ.ศ.2537 มีไฟฟ้าใช้กันทุกครัวเรือนในปี พ.ศ.2526 นอกจากนี้บ้านหัวนายังมีสิ่งสาธารณะประโยชน์ที่ใช้ร่วมกันในชุมชน อาทิเช่น โรงเรียนบ้านหัวนา ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน หอกระจายข่าว ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน อย่างละ 1 แห่ง มีสระน้ำ 1 แห่ง บ่อน้ำตื้น 45 แห่ง และบ่อบาดาล 102 จุด มีบ่อบาดาลติดสูบโยก 1 แห่ง

สภาพการค้าขายของบ้านหัวนา จะมีร้านขายของชำเล็ก ๆ และกาด (ตลาด) ขายอาหารและผักสดประจำหมู่บ้าน คนในชุมชนส่วนใหญ่ในบ้านหัวนาจะไปซื้อของใช้และอาหารที่ตลาดในตัวเมืองน่านเองเนื่องจากบ้านหัวนาอยู่ ไม่ไกลจากตัวอำเภอเมืองมากนัก

พ่อคำผาย นุปิง เล่าว่า "คนปัจจุบันนี้ชอบตลาดเคลื่อนที่ขนาดสร้อยลูกสาวพ่อ เอาผักและกับข้าวไปขายที่กาด (ตลาด) ภายในหมู่บ้านแป๊บเดียวก็หมด คนซื้อส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่ทำงาน ขี้เกียจไปทำกับข้าวจึงซื้อกับข้าวสุกไปกิน"

สมาชิกในบ้านหัวนาจะมีระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ถึงแม้ไม่ใช่ด้วยสายเลือด แต่ถ้าอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันนานเข้า ก็จะถือเอาความสนิทสนมคุ้นเคยมาเป็นพื้นฐานการเป็นญาติ ผู้ที่ได้รับการยกย่องให้เป็นผู้นำในบ้านหัวนาอาทิ พระ ผู้ใหญ่บ้าน ครู และผู้อาวุโสที่ชาวบ้านเคารพนับถือ ชุมชนบ้านหัวนาจะมีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ยึดมั่นในศาสนา เคร่งครัดในระเบียบประเพณี ชุมชนบ้านหัวนายังรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีเดิม มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชุมชน มีความสามัคคีกลมเกลียว เชื่อฟังผู้อาวุโส ผู้รู้และผู้นำชุมชน

3. การประกอบอาชีพ

ชาวบ้านหัวนา ได้ทำการประกอบอาชีพต่าง ๆ ดังนี้

3.1 ทำนา

ชาวบ้านหัวนาส่วนใหญ่จะทำนาข้าว บริเวณที่ราบใช้ทำการเกษตรอยู่ทางทิศใต้และทิศตะวันตก ของหมู่บ้าน นายสะอาด เล่าว่า "ชาวหัวนาจะปลูกข้าวเหนียวเป็นส่วนใหญ่เพราะจะบริโภคข้าวเหนียวเป็นหลักเหมือนเช่นจังหวัดอื่น ๆ ของภาคเหนือ นอกจากปลูกข้าวเหนียวแล้วก็จะปลูกข้าวกล่ำ เพื่อไว้ใช้ทำขนมต่าง ๆ แต่ก็ทำกันไม่มาก ปลูกข้าวเจ้าก็ปลูกเป็นบางบ้าน เดิมการทำนาจะใช้ควายไถนา จะเริ่มไถนาประมาณเดือนพฤษภาคม และดำนาโดยอาศัยแรงงานภายในครอบครัว แต่หากทำไม่ทันก็ขอแรงจากญาติ ๆ หรือเพื่อนบ้านเรียกว่า "เอามือ" นายสะอาดเล่าว่า "บางครั้งคนที่ต้องการเร่งให้การปลูกนาเสร็จเร็วก็มักเอาเงินจ้างคนทำนา โดยเหมาปลูกและเก็บเกี่ยวเป็นแปลงเลย ไม่ต้องเลี้ยงดูอะไร เพียงแต่จ่ายค่าแรงให้เท่านั้น วิธีการนี้เป็นวิธีการของคนที่มีเงินและต้องการทุ่นเวลาเพื่อจะไปหาเงินหรือทำงานอื่นต่อ การจ้างจึงเป็นสิ่งสำคัญในแง่เศรษฐกิจปัจจุบันแต่เป็นผลเสียในด้านวัฒนธรรมคือการช่วยเหลือกันฉันท์พี่น้องหมดไป" สำหรับน้ำที่ใช้ในการทำนาของชุมชนบ้านหัวนาจะใช้น้ำจากน้ำฝนและน้ำจากแม่น้ำน่านโดยมีการกั้นทำฝายน้ำล้นเพื่อให้น้ำได้เข้านาอย่างทั่วถึง มีการทำลำเหมืองสาธารณะประโยชน์สำหรับนำน้ำจากฝายไปใช้ในนามีการตั้งหัวนาสำหรับจัดการเรื่องน้ำในการแบ่งปันน้ำในแต่ละนาเรียกว่า

แก่ฝายในระหว่างทำนาชาวบ้านบ้านหัวนาจะต้องไปเฝ้านาจึงมีการปลูกสร้างห้างนาของตัวเองไว้ ห้างนาจะเป็นตัวเรือนไม่ใหญ่นัก มีฝาไม้ครบด้านตัวเรือนยกสูงจากพื้นดินพอท่วมหัวพื้นเป็นไม้ไผ่รับ (ฟาก) มีบันไดขึ้นแต่ไม่ยึดติดสามารถโยกย้ายได้ ชั้นบนใช้พักนอนช่วงฤดูทำนา และใช้เก็บอุปกรณ์ เครื่องมือต่าง ๆ ชั้นล่างใช้สำหรับผูกวัว ควาย หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวประมาณเดือนพฤศจิกายน ก็จะปลูกกระเทียม ถั่วลิสง และถั่วเหลือง โดยจะเก็บเกี่ยวในเดือนเมษายน สำหรับข้าง ๆ ห้างนา จะมีการปลูกพืชผักสวนครัว เช่น พริก ตระไคร้ มะเขือ เพื่อใช้ในการประกอบอาหารในขณะที่มาอยู่นา บางครอบครัวก็นิยมสร้างห้างนาของตนเองเล็ก ๆ ไม่สูงนิยมนำสังกะสีเก่ามามุงหลังคา เนื่องจากสังกะสีสามารถกันฝนที่ตกหนักได้มากกว่าคาที่ใช้มุงห้างนาเรือนฟาก ปัจจุบันบ้านหัวนายังมีการทำนาเหมือนในอดีตโดยการทำนาด้วยแรงงานควายแต่บางส่วนจะใช้รถไถนาแทนการใช้แรงงานควาย

3.2 **เลี้ยงสัตว์**

ชาวบ้านหัวนามีการเลี้ยงวัว ควาย เพื่อใช้แรงงานในการเกษตร นายนอง เล่าว่า "แต่ก่อนบ้านหัวนามีวัว ควาย เป็นจำนวนมาก ในช่วงฤดูทำนาจะมีการนำวัว ควาย ไปเลี้ยงตามห้วย เพื่อไม่ให้วัว ควายไปเหยียบข้าวในนา พอเก็บเกี่ยวเสร็จแล้วจึงเอามาเลี้ยงในนา" ในปัจจุบันมีรถไถนา ทำให้มีการเลี้ยงวัวและควายในบ้านหัวนาลดน้อยลง นอกจากนี้ชาวหัวนาจะเลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ และเลี้ยงหมูซึ่งจะเลี้ยงเพื่อใช้ประกอบอาหารในครัวเรือน เลี้ยงเพื่อคาดการว่าจะดำเนินงานประเพณีและเลี้ยงเพื่อขาย ผู้เลี้ยงมักจะมีการประกอบอาชีพรับจ้างสีข้าว หรือซื้อข้าวมาสีขาย ซึ่งการเลี้ยงหมูจะมีการเลี้ยงแบบขังคอกมีการนำเอาไม้เป็นต้นมาขุดเป็นลางหรือเอาไม้มาตอกตะปูทำลางสี่เหลี่ยม สำหรับใส่ข้าวให้หมูกิน เรียกว่า ลางข้าวหมู หรือ ฮางข้าวหมู จะใช้ไม้ที่เบาเป็นไม้งิ้ว เพื่อสะดวกในการยก นายนองกล่าวในเรื่องนี้ว่า "ข้าวหมูส่วนใหญ่จะนำหยวกกล้วย มะละกอดิบ มาสับต้มให้สุก แล้วนำมาผสมกับรำอ่อนหรือบางครั้งก็นำเอาเศษอาหารมาผสมกับหัวอาหารที่ซื้อตามตลาดแล้วก็ตักใส่ฮางข้าวหมูให้หมูกินหมูชอบดีนัก การเลี้ยงแบบให้หมูกินผักจะประหยัดกว่ากินหัวอาหารเยอะ เพราะเราปลูกเองไม่ต้องหาซื้อ หมูจะอ้วนท้วนสมบูรณ์ มีน้ำหนัก และจะไม่ส่งกลิ่นเหม็นขี้หมูไปยังบ้านอื่นให้เป็นที่รำคาญเลย"

3.3 **ปลูกผลไม้**

ชาวบ้านหัวนามีการปลูกไม้ผลไว้กินกันภายในบริเวณบ้านเท่านั้นส่วนใหญ่จะเป็นต้นมะม่วง มะละกอ มะขาม มะยม ลำไย ขนุน กล้วย และมะพร้าว ซึ่งเป็นการปลูกในบริเวณบ้านไม่มีการปลูกเป็นสวนขนาดใหญ่ มีการปลูกเพียงบ้านละต้นสองต้นเท่านั้น ซึ่งก็พอเพียงสำหรับ

การบริโภค "พวกเราจะปลูกผลไม้ไว้กันเกือบทุกบ้าน เพราะไม่ต้องไปซื้อที่ตลาดเราปลูกเองกินเอง สบายใจ ถึงหน้าผลไม้พวกนี้ก็ออกผลให้กินทุกปี แถมสดจากต้นอีกด้วย บางครั้งกินไม่ทันผมก็จะเอาไปขาย อย่างขนุนบ้านผมถ้าสุกแล้วกินไม่ทันผมก็เอาไปขายที่กาดในหมู่บ้าน" นายวิเศษกล่าว

3.4 ปลูกผัก

ชุมชนบ้านหัวนาเป็นชุมชนหนึ่งที่ยึดแนวปฏิบัติด้านการเกษตรแบบทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช คือสามารถช่วยเหลือตนเองได้ ที่เหลือจึงขาย แต่ละบ้านจึงนิยมปลูกพืช ผัก ไม่ว่าจะเป็นผักกาดขาว ผักคะน้า ผักบุ้ง ผักคลื่นฉ่าย ผักชี กระถิน และผักตำลึง นางสร้อย เล่าว่า "ข้าเจ้าจะปลูกไว้กินเอง และบางส่วนจะนำไปขายที่กาดแลง ผักข้าเจ้าจะขายดีมากเพราะไม่ได้ฉีดพ่นยา ผักจะสด ปลอดสารพิษ คนที่ซื้อส่วนใหญ่จะเป็นคนที่ทำงาน เพราะไม่มีเวลาที่จะปลูกและดูแล เนื่องจากต้องเดินทางไปทำงานต่างอำเภอและต่างจังหวัดบาง บ้านที่ปลูกแล้วเยอะเกินก็จะแบ่งปันให้กับเพื่อนบ้านจึงถือว่าเรามีผักกินตลอดแถมประหยัดเงินด้วย"

3.5 อาชีพรับจ้าง

หลังจากทำไร่ ทำนาแล้ว ชาวบ้านหัวนาจะประกอบอาชีพเสริมคืออาชีพรับจ้าง นายวัชระ เล่าว่า "หลังจากหน้านาแล้ว ผมก็จะไปรับจ้างในตัวอำเภอ เป็นงานก่อสร้าง แบกปูน เสร็จแล้วตอนเย็นก็กลับมาบ้าน ดีหน่อยได้อยู่บ้านดูแลครอบครัว อยู่อย่างนี้สบายดีครับ บางครั้งถ้าไม่มีใครมาจ้างไปทำงานก่อสร้าง ผมก็จะช่วยแฟนผมปลูกผักไปขายที่ตลาดในหมู่บ้าน ก็พออยู่ได้ครับ"

นายสน เล่าว่า "ผมเคยไปรับจ้างทำงานที่กรุงเทพ เงินดีก็จริง แต่ไม่ค่อยมีเงินเก็บซักเท่าไหร่ ช่วงทำงานที่กรุงเทพผมไม่ค่อยจะได้กลับบ้านบ่อย จะกลับก็เฉพาะเทศกาล เช่น งานปีใหม่ เมือง งานกฐิน ผ้าป่า งานขึ้นพระธาตุแช่แห้ง ผมถึงจะได้กลับกลับบ่อยไม่ได้เพราะจะต้องลางานเขามาเลยมาช่วงเทศกาล ตอนนี้ผมก็กลับมาทำนาอยู่ที่บ้านแล้วครับ ที่บ้านอบอุ่นดี อยู่กันแบบพี่แบบน้องครับ"

หลังจากเหน็ดเหนื่อยจากการประกอบอาชีพข้างต้น ชุมชนบ้านหัวนาจะหยุดงานเพื่อช่วยงานประเพณีประจำหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นงานปีใหม่เมือง ขึ้นพระธาตุแช่แห้ง งานปอย งานผ้าป่า งานกฐิน ซึ่งสมาชิกของหมู่บ้านจะต้องหยุดงานมาช่วยงานอย่างเต็มที่ นายวิเศษ แก้วศรีวงษ์ เล่าว่า "บ้านเราจะมีงานประจำปีที่ปฏิบัติสืบทอดต่อ ๆ กันมา ทุก ๆ ครั้งสมาชิกในหมู่บ้านจะ

มาช่วยงานอย่างเต็มที่ อย่างผมนี่ก็ไป ช่วยกางเต้นท์บ้าง ช่วยเตรียมเก้าอี้บ้าง และที่สำคัญพอกลางคืนผมก็ไปเล่นซอให้ผู้เข้าชมงาน โดยผมไปในนามซอคณะคำผาย"

จากการประกอบอาชีพดังกล่าวมีผลต่อการดำรงอยู่ของการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา คือ ทำให้คนในชุมชนส่วนใหญ่ดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนไม่ได้อพยพไปทำงานที่อื่น และร่วมรักษาประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนให้คงอยู่ต่อไป

4. ความสัมพันธ์ทางสังคม

4.1 กลุ่ม / องค์กร

กลุ่ม / องค์กรบ้านหัวนา ได้แก่ ชมรมอนุรักษ์ศิลปและวัฒนธรรมพื้นบ้าน กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน การรวมกลุ่มของคนในชุมชน เพื่อร่วมกันทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะการช่วยเหลือคนในสังคมด้วยกันเอง ซึ่งการช่วยเหลือดังกล่าวจะมีทั้งการช่วยเหลือผู้ที่ด้อยโอกาส หรืออาจจะช่วยเหลือบุคคลที่อยู่ในกลุ่มของตนเองและระหว่างกลุ่มกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้มีการพัฒนาและขยายตัวของกลุ่มในสังคมใหม่เพื่อทำงานในลักษณะเดียวกันหรืองานที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งกล่าวได้ว่าการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนนั้นเกิดจากการรวมตัวกันของชาวบ้านที่ใช้ภูมิปัญญาในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันหรือการทำกิจกรรม การทำกิจกรรมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นไม่ให้สูญหายไปกับกาลเวลา เป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีความสำคัญรวมทั้งการนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ ได้แก่ พิธีบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ดนตรีพื้นบ้าน การอนุรักษ์วัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น สะล้อ ซอ ซึง การฟ้อนดาบ ฟ้อนเชิง การตีกลองสะบัดชัย จนสามารถถ่ายทอดและขยายเครือข่ายจากผู้เฒ่า ผู้แก่ ผู้อาวุโส สู่ลูกหลานเกิดเป็นการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอย่างกว้างขวางในชุมชน โดยกลุ่ม / องค์กรบ้านหัวนา มีการริเริ่มดูแลตนเองรวมทั้งการมีส่วนร่วมกับองค์กรต่าง ๆ ทั้งในภาครัฐและเอกชน

4.2 ครอบครัว

ครอบครัว บ้านหัวนาถือได้ว่าเป็นครอบครัวขยายที่มีพ่อ แม่ ลูก ปู่ ย่า ผู้เฒ่า ผู้แก่ พ่ออุ้ย แม่อุ้ย จะอยู่ในบ้านเดียวกันการดำเนินการใด ๆ ในชุมชน การมีปฏิสัมพันธ์กันของสมาชิกเป็นไปในรูปแบบของเครือญาติ ครัวเรือน ฝ่ายชายเมื่อแต่งงานแล้วจะเข้ามาอยู่ในบ้านของฝ่ายหญิงเป็นส่วนใหญ่ แต่หากเห็นว่าสามารถที่จะช่วยตัวเองได้ก็จะได้รับการแบ่งปันที่ดินจากครอบครัว พ่อแม่แล้วแยกไปประกอบอาชีพเลี้ยงครอบครัวของตนเอง แต่ก็อยู่ในเขตหมู่บ้าน

บริเวณใกล้เคียงกับหมู่บ้านเดิมหรือภายในบริเวณใกล้เคียงกับบ้านเดิมหรือภายในพื้นที่บ้านเดิมนั้นก็จะสั่งสอนกันในครอบครัว

ครอบครัวที่มีความรู้ทางด้านต่าง ๆ เช่น ช่างซอก็จะสืบทอดให้กับลูกหลานของตนเอง พ่อครูคำผาย นุปิง ศิลปินแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2536 หัวหน้าซอคณะคำผายเล่าว่า "นอกจากคำสั่งสอนและอบรมให้เป็นคนดีแล้วยังมีการสอนให้ปฏิบัติจริงและปฏิบัติตามการที่จะเป็นช่างซอได้พ่อจะสอนให้ลูก(ในที่นี้คือ นางสร้อย) ที่ต้องฝึกปฏิบัติโดยการทดสอบเสียงให้ฝึกซอทุกวัน จำบทซอให้ขึ้นใจ เมื่อเสียงได้แล้วพ่อก็จะรับเป็นศิษย์โดยการซอให้ฟังและต้องฝึกไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะชำนาญ เมื่อชำนาญแล้วก็ให้พยายามใช้ไหวพริบของตัวเองเพื่อที่จะได้มีความจำในการที่จะสามารถโต้ตอบ บทซอกับฝ่ายตรงกันข้ามที่เรียกว่าคู่ถ้องนั่นเอง"

4.3 **ความเชื่อ**

ชุมชนบ้านหัวนาส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีความยึดมั่นในศาสนา แต่อิทธิพลความเชื่อดั้งเดิมจะนับถือผีบรรพบุรุษ ยังมีปรากฏให้เห็นอยู่เช่นเดียวกับชาวล้านนาในหมู่บ้านและจังหวัดอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นพิธีสืบชะตา พิธีส่งเคราะห์ พิธีส่งขึด ชุมชนบ้านหัวนามีวัดหัวนาที่ใช้ประกอบในการทำบุญและพระภิกษุสงฆ์ศึกษาเล่าเรียนรวมทั้งเป็นที่อบรมบ่มนิสัยของชุมชนในกลางพรรษาหมู่ผู้เฒ่าผู้แก่ ได้มาจำศีลที่วัดเพื่อปฏิบัติธรรม วัดจะได้รับการทำนุบำรุงจากชาวบ้านเรียกว่าศรัทธา ศรัทธาจะบำรุงพระภิกษุสงฆ์ให้เจริญถาวรอยู่ในพุทธศาสนา

จากการที่มีวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจ อาศัยพระภิกษุเป็นผู้นำทางความคิด พระสงฆ์เป็นผู้นำทางด้านการพัฒนาจิตใจ ด้านการศึกษา ด้านสุขภาพอนามัยและด้านการประกอบอาชีพ นอกจากนั้นพระสงฆ์ยังเป็นผู้นำจิตใจด้านการสืบทอดประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตเป็นผู้มีบทบาทสังคมมาช้านาน ประชาชนจึงให้ความเคารพนับถือ และเชื่อฟังมากที่สุด

ชาวหัวนายึดถือว่าการทำบุญที่เป็นงานมงคลและอาวมงคลจะต้องมีพิธีสงฆ์แทบทั้งสิ้น นอกจากนี้ชาวหัวนายังนับถือ "ผี" และ "วิญญาณของบรรพบุรุษ" ที่เป็นผีเครือญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ชาวบ้านมีความเชื่อว่าผีบรรพบุรุษยังไม่ได้ไปเกิดยังคอย ปกป้องคุ้มครองลูกหลานของตนอยู่ แต่ถ้าหากลูกหลานประพฤติไม่เหมาะสมผีบรรพบุรุษก็จะโกรธ บันดาลให้เจ็บป่วย ลูกหลานจะต้องทำการขอขมา จึงจะหายโกรธ เมื่อถึงวันพระหรือวาระที่ทำบุญข้าวสาร ลูกหลานจะต้องให้ทานอุทิศส่วนกุศลไปให้ชุมชนจะมีความเชื่อว่าที่อยู่ของผีบรรพบุรุษ คือ หอ เขาจะปลูกหอไว้ทางทิศหัวนอน ลักษณะของหอเป็นเรือนเล็ก ๆ กว้างประมาณ 1 เมตร ยาวประมาณ 1 เมตร ครึ่ง ในเรือนยกสูงเป็นหิ้งวางเครื่องบูชาต่าง ๆ แล้วก็มีการเซ่นสรวงอยู่ หรือในโอกาสต่าง ๆ เช่น

ยามมีคนในบ้านเจ็บป่วย วันงานนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ เมื่อมีคนในบ้านแต่งงาน และเมื่อมีการทำบุญหรืองานมงคลต่าง ๆ

ทางด้านความร่วมมือเป็นอันหนึ่งอันเดียวของหมู่บ้านได้กล่าวมาแล้วว่า วัดเป็นศูนย์กลางและมีส่วนในการกำหนดขอบเขตของหมู่บ้าน ปัญหาจึงมีอยู่ว่า วัดเป็นสถาบันที่ก่อให้เกิดความร่วมมือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของหมู่บ้านเพียงใด พิธีกรรมต่าง ๆ ของวัดจะเห็นได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงออกถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคมหมู่บ้าน การจัดระเบียบสังคมและการรวมกลุ่มต่าง ๆ ภายในวัด อาจจะสะท้อนให้เห็นถึงโครงสร้างของสังคมหมู่บ้าน แม้จะเป็นความจริงว่า วัดสามารถจะอาศัยชาวบ้านแต่ในกิจการที่ใหญ่โต เช่น การสร้างโบสถ์ วิหาร วัดก็อาจจะต้องอาศัยการช่วยเหลือจากชาวบ้านที่อยู่นอกหมู่บ้านอีกด้วย ฉะนั้นผู้ที่ช่วยเหลือวัดอาจจะรวมถึงผู้ที่มิได้มีความสัมพันธ์กับวัดและอยู่ภายนอกหมู่บ้านอีกด้วย เป็นความจริงที่ว่าพุทธศาสนาเป็นพลังของความร่วมมือของชาวบ้านชนบทอย่างมาก

ชาวบ้านหัวนา มีการรวมกลุ่มกันแบบเครือญาติโดยมีศาสนา วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวระหว่างกลุ่ม ชาวหัวนามีความเชื่อถือคล้ายคลึงกันในเรื่องบุญและบาป และจะร่วมพิธีทางศาสนาในวาระต่าง ๆ ด้วยกัน ซึ่งจะเห็นได้จากการทำบุญตักบาตร ในเทศกาลเข้าพรรษา ออกพรรษา งานสงกรานต์ งานทอดกฐิน ทอดผ้าป่า และมีการทำนุบำรุงวัดวาอารามทั่ว ๆ ไป ซึ่งชี้ให้เห็นว่าประชาชนมีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์อย่างแน่นแฟ้น

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาจะแสดงออกถึงการดำรงชีวิตของชาวล้านนาและชุมชนบ้านหัวนาในด้านความเชื่อที่มีต่อสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นความเชื่อเกี่ยวกับเวทย์มนต์คาถา ภูติผีปีศาจ มีธรรมเนียมในการเสียผี ในการสู่ขอหญิงสาวมาเป็นคู่ครอง ความเชื่อเกี่ยวกับการคลอดลูก เสี่ยงทายว่าเป็นลูกผีหรือลูกคน ดังปรากฏในบทซอต่าง ๆ ดังนี้

ซอพระลอ ตอนนางรื่นนางโรยไปหาปู่เจ้าสมิงพราย ปู่เจ้าสมิงพรายใช้เวทย์มนต์คาถาแปลงร่างกลายเป็นสัตว์ต่าง ๆ ดังบทซอ ดังนี้

นำนางล่นขึ้นเขา บ่นานเนา ถึงพระปู่เจ้า
พระปู่เจ้ากลายเป็นเปี๊ยกโฆ ตัวใหญ่โต ก่ายก่อน พุ้ยพ้าย
กลายกลับเป็นพระปู่เจ้า ย่างย้าย ก็ซ้ำบังเกิดเป็นแมว
เสียงฮ้องขานอยู่ดังแก้วแก้ว เป็นแมวโพงด่างพ้อยเน้อ
แมวด่างพ้อยก็กลับหาย กลายเป็นองค์พระปู่ไท้

4.4 ความเชื่อเรื่องผีเจ้าเมือง

คนภาคเหนือ และชาวบ้านหัวนาเชื่อว่าผีเจ้าเมืองเป็นเทพยาดาที่จะปกปักษ์รักษาหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข ในยามที่เราจะออกบ้านออกเมืองไปไหนเราก็จะบอกเล่าว่าขอให้เจ้าเมืองไปช่วยคุ้มครองและรักษาจะมีดอกไม้ธูปเทียนบอกกล่าวเสมอ นอกจากนี้ยังมีผีบ้านผีเรือน ผีปู่-ผีย่า ที่ชาวชุมชนหัวนาเชื่อว่าจะสามารถปกปักรักษาคอยดูแลป้องกันภยันตรายต่าง ๆ ที่จะมากระทำแก่คนในหมู่บ้าน และคุ้มครองสมาชิกในครอบครัวของตนเองให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ร่มเย็นเป็นสุขตลอดไป การเลี้ยงผีปู่ย่า เป็นประเพณีของคนล้านนา มักทำกันในเดือน 8-10 เหนือ เพราะถือว่าช่วงนี้ยังว่างเว้นจากการทำไร่ไถนาอยู่จะเป็น ข้างขึ้น หรือข้างแรมก็ได้ยกเว้นวันพุธ และวันพระหรือวันศีล เชื่อว่าผีไม่อยู่หอ ท่านคงไปสังเกต พฤติกรรมของลูกหลานเหลนโหลน ว่าอยู่ดีมีสุขอย่างไร หรืออีกประการหนึ่งอาจไปจำศีลภาวนาอยู่ตามป่าดงหรือวัดวาอารามก็ได้ การไหว้ผีปู่ – ผีย่า มีเครื่องเซ่นไหว้ดังนี้ เครื่องบริโภคมี ลาบ (หมู วัว ควาย หรือไก่) แกงส้ม แกงหวาน ขนม ผลไม้ต่าง ๆ ที่ขาดไม่ได้คือ เหล้าขาว หมาก พลู เมี่ยง บุหรี่ สำหรับ เครื่องสักการะในการเซ่นไหว้มี ธูป 4 คู่ เทียนจำนวน 4 คู่ ข้าวตอกดอกไม้ (สีขาว) น้ำขมิ้นส้มป่อยเมื่อเตรียมอุปกรณ์สำหรับการเซ่นไหว้แล้ว บรรดาลูกหลาน เหลน โหลน จะนำเครื่องสังเวยไปตั้งไว้บนหอหรือตูบ(จะปลูกขึ้นในมุมใดมุมหนึ่งของบ้านมีเสา 4 เสา ยกพื้นสูงประมาณ 1 ศอก มีหลังคากั้น) เมื่อนำเครื่องสังเวยไปตั้งไว้เรียบร้อยแล้ว ผู้ที่เป็นกำลังผีซึ่งมักจะเป็นผู้ชายที่มีอาวุโสสูงของบ้านนั้น กำลังผีจะแต่งตัวแบบพื้นบ้านจะกล่าวอัญเชิญผีปู่ย่ามาลงหอ ด้วยถ้อยคำโวหารอันเป็นมงคลมารับเครื่องเซ่นสังเวย แล้วนั่งรอเป็นเวลาพอสมควรจนคิดว่าผีปู่ย่าอิ่มหนำสำราญแล้ว ก็นำเอาเครื่องสักการะมาขอสูมาคารวะเพื่อเป็นการขอขมาที่ลูก หลาน เหลน โหลน อาจจะประพฤติผิดจารีตประเพณีไปบ้าง และขอให้ปู่ย่าได้ช่วยปกปักรักษาให้ พ้นจากโรคภัยไข้เจ็บหลังจากนั้นกำลังผีจะนำเอาเครื่องภริโภคมาแบ่งปันลูกหลานกิน เพื่อเป็นศิริมงคล พิธีนี้บรรดาลูกหลานเหลนโหลนและในเครือญาติ จะได้รับความอบอุ่นใจว่ามีผีปู่ย่าคอยปกปักรักษา ให้มีความสุขความเจริญ และยังไม่กล้าทำความชั่วอีกด้วย นอกจากนี้ยังเกิดความสามัคคี วันเลี้ยงผีปู่ย่าจะเป็นวันรวมญาติ ซึ่งจะได้พบปะกัน ไต่ถามสาระทุกข์สุขดิบกัน เป็นการสมานความสามัคคีกันระหว่างเครือญาติ จึงนับว่าประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า ไม่ใช่เป็นความงมงายแต่อย่างใดแต่เป็นภูมิปัญญาของคนสมัยก่อนที่คิดขึ้นมา

4.5 ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม

ชาวบ้านหัวนาจะมีความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามเหมือนกับชาวล้านนาทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามว่าวันไหนที่ไม่ดี การทำพิธีต่างๆ จะต้องหาวันและยามเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง ไม่ว่าจะเป็น งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานบวชนาค ซึ่งได้ถือกันมาแต่ปู่ ย่า ตา ยาย โดยจะยึดเอา เดือนเกี๋ยง เดือนห้า เดือนเก้า เสียวันอาทิตย์และวันจันทร์ เดือนยี่ เดือนหก เดือนสิบ เสียวันอังคารวันเดียว เดือนสาม เดือนเจ็ด เดือนสิบเอ็ด เสียวันเสาร์และวันพฤหัสบดี เดือนสี่ เดือนแปด เดือนสิบสอง เสียวันศุกร์และวันพุธ การนับเดือนจะเร็วกว่าภาคกลาง 2 เดือน คือล้านนาเดือนเจ็ด ภาคกลางเดือนห้า เดือนมกราเรียกว่า เดือนอ้าย เดือนกุมภาพันธ์เรียกว่า เดือนยี่ วัฒนธรรมเมืองน่านพูดภาษาพื้นเมืองหรือเรียกว่าคำเมือง อย่างคำว่าไปตลาดก็ว่าไปกาด ไปในเมืองว่าไปเวียง กินข้าวเช้าก็เรียกว่าคาบเจ้า(มื้อเช้า) คาบตอน(มื้อกลางวัน) คาบแลง(มื้อเย็น) ไปเที่ยวก็ว่า(ไปแอ่ว) วัวก็ว่า (งัว) หมาบ้าเรียก (หมาว้อ) สนุกก็ว่า (ม่วน) เกลือก็ว่า (เกีย) มะเขือว่า (มะเขีย) มะละกอว่า (มะก้วยเต้ด) เสือว่า (เสีย) ไปโรงพยาบาลก็ว่า(โฮงยา) เรียนหนังสือก็ว่า(เฮียนหนังสือ) โรงเรียนก็ว่า(โฮงเฮือน) คำเมืองเพื่อนฝูงก็เรียกว่าเพื่อนฝูง

4.6 ความเชื่อถือในประเพณี

การที่ชุมชนบ้านหัวนาอยู่กันมานาน นับสิบ ๆ ปี นั้นสิ่งแรกที่ผู้นำชุมชนจะต้องทำคือระเบียบแบบแผนที่วางไว้ให้คนในชุมชนของตนประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดความผาสุก ปราศจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกันระเบียบแบบแผนนี้เมื่อคนในชุมชนปฏิบัตินานไปก็จะฝังแน่นอยู่ในความทรงจำ จนเกิดเป็นจารีตประเพณีที่มีอยู่ประจำในกลุ่มชุมชน ชาวบ้านหัวนาจะนับถือประเพณีเหมือนกับคนเมืองเหนือทั่วไป การประพฤติสืบต่อกันมาของชุมชนจะเป็นที่ยอมรับของส่วนรวม เช่น การแต่งงาน การเกิด การตาย การทำบุญ การรื่นเริง การแต่งกาย ในชุมชนจึงเกิดคำว่า ฮีตเมือง ปาเวณีเมือง ชุมชนจะประมวลจารีตประเพณีต่าง ๆ ที่นิยมทำกันอยู่ในชุมชนมาไว้ให้ผู้ศึกษาและสนใจ ได้ค้นคว้าเรียนรู้สืบต่อกันมาจนกระทั่งทุกวันนี้

พ่อคำผาย นุปิง เล่าว่า "ชุมชนบ้านหัวนาจะประพฤติปฏิบัติประเพณีสืบทอดต่อ ๆ กันมาถ้าคนไหนไม่ปฏิบัติตามคนในชุมชนจะประณามว่าทำผิดจารีตประเพณี ยิ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรมแล้วคนไหนฝ่าฝืน จะถือว่าเป็นคนไม่ดี มีความผิดความชั่วติดตัวตลอดไป"

ประเพณีที่ชุมชนบ้านหัวนาได้สืบทอดกันมานั้นก่อให้เกิดการพบปะกันของผู้คนในชุมชน เมื่อคนในชุมชนเกิดมารวมตัวกัน จึงต้องการความสนุกสนานร่วมกัน โดยในงานต่าง ๆ นั้นจะนิยมจ้างคณะซอไปเล่นในงาน

อาจารย์ประจักษ์ กาวี หัวหน้าวงคณะแสงหิ่งห้อย ได้เล่าถึงว่า "ประเพณีต่าง ๆ ที่ชุมชนจัดให้มีการแสดงซอประกอบ เช่น

ประเพณีงานบวช ส่วนมากจะซอในวันสุกดิบตอนกลางวันและตอนกลางคืน จะมีการซอเรียกขวัญนาค อานิสงฆ์ของการบวช และเรื่องราวเกี่ยวกับตัวนาค ในตอนดึก ๆ อาจจะสลับด้วยซอปั่นฝ้าย ซอพระลอ

งานขึ้นบ้านใหม่ เป็นที่นิยมมาก มีการว่าจ้างคณะซอไปสมโภชบ้านใหม่ จะมีการลำดับขั้นตอนการสร้างบ้านว่ามีความลำบากยากเข็ญเพียงไร ไม้แต่ละต้นได้มาจากป่าไหน เป็นที่สนุกสนานมาก

งานกฐิน มีการนำคณะซอไปสมโภชองค์กฐิน กล่าวถึงเรื่องอานิสงค์ของการทอดและถวายกฐินและประวัติความเป็นมาต่าง ๆ

งานผ้าป่า มีลักษณะเหมือนกับงานกฐิน ช่างซอจะซอให้ศีลให้พรกับผู้ที่มีโอกาสมาร่วมกันทำบุญ

งานรื่นเริงต่าง ๆ เช่น งานฤดูหนาว งานประเพณีต่าง ๆ งานปอยหลวง (ฉลองวัตถุของวัด) งานขึ้นพระธาตุ

งานศพ ส่วนใหญ่มักจะมีการซอในงานปอยล้อ เป็นการส่งสักการะศพพระเถระผู้ใหญ่หรือเจ้าของเมือง

งานทำบุญ 100 วัน เรียกว่า งานปอยข้าวสังฆ์ เป็นการทำบุญให้แก่ผู้ที่ตายไปแล้ว

งานทานเจดีย์ทราย เป็นงานที่จัดในเทศกาลสงกรานต์ ช่างซอจะกล่าวถึงอานิสงค์ของการทาน ผลที่จะได้รับและประวัติความเป็นมา

มณี พยอมยงค์ ได้กล่าวถึงประเพณีของชาวล้านนา ที่มีความเชื่อเกี่ยวกับการจัดงานประเพณีโดยยึดเดือนที่จัดประเพณีคือ

เดือนแปดเหนือ เป็นเดือนที่ 2 ของปี ในเดือนทางเหนือ ชุมชนบ้านหัวนาและคนเมืองน่านนิยมขึ้นมนัสการพระบาทพระธาตุเจดีย์แช่แห้ง อันเป็นปูชนียสถานสำคัญคู่บ้านคู่เมือง

เดือนเก้าเหนือ (เดือนเจ็ดใต้) มีคำซอที่กล่าวถึงฤดูกาลทางเกษตรว่า "นายเฮยเดือนปด มาบ่ายเดือนเก้า อ้ายจะน้องเหน้า แป้งแอกแป้งไถ" เดือนนี้บ้านที่ทำไร่ทำนาจะเตรียมเครื่องใช้สำหรับทำการเกษตรไว้แต่เนิ่น ๆ เพราะฤดูกาลทำนาใกล้เข้ามาแล้ว

การขับซอของเมืองน่านเกี่ยวกับการทำเสื้อผ้านับแต่การปลูกฝ้ายขึ้นไปจนกระทั่งการปั่นฝ้าย ทอผ้า และทำเป็นเสื้อผ้า มาแต่งเป็นเพลงซอเรียกว่า ซอปั่นฝ้าย ดังตัวอย่างดังนี้

"ปั่นฝ้าย หื้อมันเป็นไย จะทอผ้าใบ หื้อป้อละอ่อน.....
ปั่นฝ้าย หื้อมันดี ๆ เอาเต๊อะสาวจี๋ ปั่นฝ้ายเหียใหม่"

ซอโดยพ่อคำผาย นุปิง

เพลงปั่นฝ้ายของจังหวัดน่านนี้ เป็นเครื่องบอกให้รู้ถึงการทำฝ้ายตั้งแต่ต้นจนกระทั่งสำเร็จเป็นผ้า นับเป็นศิลปะสำคัญในการนำเอาวิธีการทำด้าย ทอผ้า มาเป็นศิลปะการซอ เพื่อจะให้จำไว้และสอนสืบกันไป ปัจจุบันนี้ก็ยังคงมีการทำด้าย ปั่นฝ้ายหรือทอหูกตามที่กล่าวไว้ในบทซอ นับเป็นการบรรจุศิลปะไว้ในที่เหมาะสมทีเดียว

เดือนสิบเหนือ (เดือนแปดใต้) เป็นเวลาหว่านกล้าและไถนากันทั่วไปในภาคเหนือ ถ้าปีใดมีเดือนสิบหนเดียว พระสงฆ์ก็จะเข้าพรรษา ถ้าเดือนสิบ 2 หน พระสงฆ์จะต้องเข้าพรรษาในเดือนสิบหนที่ 2 งานศิลปะสำหรับเดือนนี้มีน้อย คือ ผู้หญิงจะทำขนมและอาหาร เพื่อนำไปถวายพระในวันเพ็ญเข้าพรรษา ทุกบ้านจะทำขนมและอาหารเพราะเป็นเทศกาลสำคัญ

นอกนี้บางครัวเรือนยังนิยมทำพุ่มดอกไม้ไปถวายวัดและทางวัดจะนำเอาพุ่มดอกไม้นี้ไปขอขมาคารวะพระเถระผู้ใหญ่ในวัดต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือตามประเพณี

เดือนสิบเอ็ดเหนือ (เดือนเก้าใต้) ชาวบ้านจะดูแลเอาใจใส่นาของตน เริ่มทำการปลูกข้าวตอนนี้มีศิลปะเกี่ยวกับการแฮนา ไว้เป็นเครื่องบูชาแม่โพสพในนาของตน โดยเอาเครื่องพลีกรรม เช่น ข้าว อาหาร ส่วนมากเป็นผลไม้หรือของหวาน ไปที่ทุ่งนา และวางของดังกล่าวไว้บนแท่นที่เตรียมไว้แล้วกล่าวคำขอให้แม่โพสพช่วยดูแลรักษาไร่นาของตนไม่ให้ใครมาเบียดเบียน ขอให้กล้างอกงามได้ผลดี จากนั้นก็จะหาไม้ไผ่สูงตัดมาทั้งลำ ไม่ตัดกิ่ง เอาห่วงซึ่งทำด้วยตาสัมพันธ์กันเข้าแขวน แล้วนำไปปักไว้ตรงแท่นแม่โพสพ เพื่อให้ทราบว่านาแปลงนี้เจ้าของทำการบูชาแม่โพสพแล้ว

เดือนสิบสองเหนือ (เดือนสิบใต้) เดือนนี้นิยมทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ซึ่งทางเหนือเรียกจาคะข้าว ในเดือนนี้ชาวบ้านผู้มีอันจะกินนิยมทำบุญอุทิศให้บุพการี ศิลปะที่จะเกิดขึ้นเพราะการนี้

คือ การทำขนม ทำอาหาร และตกแต่งไทยทาน บางแห่งทำเป็นบ้านเรือน ใส่เครื่องครัวพร้อมนำไปถวาย เรียกว่า ทานจอม คือทำบุญตามผู้ตาย

เดือนเจี๋ยง หรือเดือนเกี๋ยง (เดือนสิบเอ็ดใต้) เดือนนี้นิยมทำบุญสลากภัต ซึ่งทางล้านนาไทยเรียก กิ๋นก๋วยสลาก หรือตานสลาก การทำเครื่องสลากนับเป็นศิลปะการจักสานที่สำคัญ

เดือนยี่เหนือ (เดือนสิบสองใต้) เป็นเดือนที่มีงานเทศกาลสำคัญคือประเพณีลอยกระทง

เดือนสี่เหนือ (เดือนสองใต้) เป็นเดือนที่ชาวบ้านนิยมทานข้าวจี่ ข้าวหลาม ประเพณีมหาชาติและทำหลัวหิงไฟ (ฟืน พิงไฟ) พระเจ้า

เดือนห้าเหนือ (เดือนสามใต้) เดือนนี้มีประเพณีปอยหลวง ตั้งธรรมหลวง

เดือนหกเหนือ (เดือนสี่ใต้) เดือนนี้มีประเพณีขึ้นพระธาตุ ปอยล้อ ปอยหน้อย และงานบุญอื่น ๆ

ประเพณีวัฒนธรรมและความเชื่อนอกจากจะมีการประกอบพิธีทางศาสนาและพิธีกรรมของพิธีนั้น ๆ แล้ว งานประเพณีบางงาน ยังมีส่วนของการละเล่นการแสดงพื้นบ้านร่วมด้วย โดยมีวัตถุประสงค์คือเพื่อความบันเทิงของผู้เข้าร่วมในงานประเพณีต่าง ๆ หรือการแสดงพื้นบ้านบางอย่าง ก็ถือเป็นส่วนประกอบหนึ่งของพิธีกรรมในงานประเพณีนั้น ๆ เช่น ในงานปอยจะมีขบวนแห่ครัวตาน และมีขบวนฟ้อนรำ การตีฆ้อง กลอง ร่วมในขบวนแห่ครัวตานเป็นประจำ

ในส่วนของงานบุญประเพณีหรืองานฉลองที่จัดขึ้นเป็นครั้งคราว เช่นงานขึ้นบ้านใหม่ งานสืบชะตา งานแต่งงาน ก็พบว่ามีการนำการแสดงพื้นบ้านและดนตรีพื้นเมือง เช่น การฟ้อนเล็บฟ้อนเจิง การรำ เช่น รำหอก รำดาบ การตีกลองสะบัดชัย มาร่วมสร้างความบันเทิงในงานเช่นกัน นอกจากนี้การแสดงพื้นบ้านข้างต้นแล้ว ก็ยังมีการละเล่นพื้นบ้าน ที่สามารถพบได้ในงานบุญประเพณี งานฉลองต่าง ๆ มาร้องขับซอในงานอีกด้วย

ซอเป็นเพลงพื้นบ้านล้านนา ภูมิปัญญาของคนชาวเหนือที่มีมาแต่โบราณกาล มีประวัติความเป็นมาและวิวัฒนาการอย่างต่อเนื่อง มีลักษณะวรรณกรรม มุขปาฐะเด่นชัดกว่าวรรณกรรมลายลักษณ์อักษรซอเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญและโดดเด่นของชาวล้านนา มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ เป็นกระจกเงาสะท้อนให้เห็นถึงการดำรงชีวิตของชาวล้านนาในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี สถาบันศาสนา สถาบันครอบครัว การประกอบอาชีพ การอาหารและโภชนาการ การแต่งกาย การสาธารณสุขมูลฐาน ซอ

มีความงดงามทางภาษาซึ่งเป็นคำเมือง หรือภาษาถิ่นเหนือ พร้อมด้วยอรรถรสทางภาษาอย่างครบถ้วน ถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาทางภาษาที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ไว้อย่างงดงามทรงคุณค่าน่าภูมิใจยิ่งและแฝงด้วยคติธรรมคำสอน

ชุมชนบ้านหัวนาจะผูกพันกับการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาเป็นอย่างมาก เนื่องจากมีคณะซอที่เก่าแก่และได้รับความนิยมเป็นอย่างสูง คือคณะซอคำผาย เนื่องจากผู้ที่นิยมจ้างซอไปแสดงจะต้องจ้างคณะคำผายไปแสดงเพราะเป็นคณะซอที่มีลีลาการซอที่เรียกร้องความสนใจผู้ชมสามารถซอได้ตามที่ผู้ชมขอให้ซอ โดยมีพ่อครูที่เก่าแก่คือพ่อครูคำผาย รวมทั้งได้มีการขยายผลถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ โดยการจัดตั้งชมรมอนุรักษ์วัฒนธรรมพื้นบ้านขึ้นในหมู่บ้านหัวหน้าด้วย

ซอได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติไว้อย่างชัดเจน นับว่าซอเป็นเพลงพื้นบ้านล้านนาเป็นภูมิปัญญาชาวเหนือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ล้ำค่ายิ่งผู้วิจัยจะขอกล่าวผลการศึกษาถึงองค์ประกอบของการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาดังนี้

1. รูปแบบของการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา

รูปแบบของการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาที่เป็นประเพณีสืบทอดต่อกันมาเป็นความชำนาญเฉพาะตัวของแต่ละท้องถิ่น มีค่านิยมความเชื่อเป็นตัวควบคุมการแสดง คณะซอจะต้องซอในรูปแบบที่เหมาะสมกับท้องถิ่น และความต้องการของท้องถิ่น เพื่อที่การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาจะได้ดำรงอยู่ต่อไปรูปแบบของการละเล่นพื้นบ้านนั้นผู้วิจัยได้ศึกษารูปแบบที่สนองความต้องการของชุมชน ดังนี้

1.1 โอกาสในการซอ

โอกาสในการซอของชาวเหนือนั้น แต่เดิมก็ซอกันในยามพักผ่อนหลังจากเสร็จงานหรือโอกาสพบปะสังสรรค์กันในเทศกาลต่าง ๆ ต่อมานิยมจ้างซอไปซอเพื่อความบันเทิงในงานปอยน้อย (หน้อย) หรืองานปอยลูกแก้ว ซึ่งเป็นงานบรรพชาอุปสมบทกุลบุตรให้เป็นสามเณรหรือพระภิกษุ และงานขึ้นบ้านใหม่

ในปัจจุบันนอกจากงานปอยและงานขึ้นบ้านใหม่แล้วมีการจ้างคณะซอในงานทอดกฐิน ทอดผ้าป่า งานในเทศกาลต่างๆ (สงกรานต์ ปีใหม่ ลอยกระทง งานประจำปี ฯลฯ) งานวัด งานแต่งงาน (กินแขก) งานสู่ขวัญบายศรีสู่ขวัญ งานศพ งานปอยข้าวสังฆ์ (ทำบุญร้อย

วันแก่ผู้ตาย) งานเจดีย์ทราย (จังหวัดน่าน) รวมไปถึงการแสดงสดหรือบันทึกเทปวิทยุ – โทรทัศน์ ที่เป็นซอเพื่อใช้เป็นสื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ในฐานะที่เป็นสื่อพื้นบ้านเมืองเหนือ ซอโฆษณาขายสินค้า มีสินค้าบางชนิดที่ต้องการสื่อชาวบ้านได้จ้างซอที่เป็นซอบทสั้น ๆ เพื่อโฆษณา ซอในลักษณะนี้เห็นอยู่ไม่มากนัก บางองค์กร สถาบันต่าง ๆ ก็เชิญ ช่างซอไปบรรยายให้ความรู้ และสาธิตประกอบการขับซอ นอกจากนี้ยังได้มีการซอในพิธีกรรมเชิญผีปู่-ผีย่า ผีมด ผีเม็ง มาเข้าทรง โดยที่ช่างซอขับซอมีเนื้อหาเชิญเจ้าเข้าร่างทรง การซอในพิธีกรรมของช่างซอ เป็นการซอรับครู ในพิธีแบ่งครู

พ่อครูคำผาย นุปิง ศิลปินแห่งชาติเล่าว่า "โดยทั่วไปแล้วเดือนที่มีการจ้างคณะซอไปซอมากที่สุดในช่วงฤดูฝน ตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงเดือนกรกฎาคม หลังจากนั้นจะเว้นว่างไปจนถึงเดือนธันวาคมเป็นส่วนใหญ่โอกาสในการขับซอนั้นส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับผู้ว่าจ้างว่าจะให้ช่างซอไปซองานอะไรเท่าที่มีคนมาจ้างพ่อไปซอนั้นคือ งานในวัด เช่น งานประจำปี งานขึ้นพระธาตุ งานยกช่อฟ้า งานฉลองสมโภชน์ศาสนสถาน งานยกยอดธาตุเจดีย์ งานกิ๋นสลาก งานฉลองพัดยศ งานผ้าป่า ซอในงานมงคลต่าง ๆ เช่น งานดาปอยบวชลูกแก้ว (บวชนาค) งานขึ้นบ้านใหม่ ซอที่จัดขึ้นในงานต่าง ๆ ที่เป็นโอกาสพิเศษ เช่นงานสืบสานประเพณีวัฒนธรรม งานวันรดน้ำดำหัว ซอในขบวนแห่ ซอในงานมหกรรมวัฒนธรรมระดับชาติ ซอเพื่อใช้เป็นสื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ ในฐานะที่เป็นสื่อพื้นบ้านเมืองเหนือ เช่น ซอต่อต้านยาเสพติด รณรงค์โรคเอดส์ ต่อต้านการสูบบุหรี่ รณรงค์โรคไข้ฉี่หนู ซอเชิญชวนท่องเที่ยว ซอวางแผนครอบครัว ซอเชิญชวนไปเลือกตั้ง ซอโฆษณาขายสินค้า มีสินค้าบางชนิดที่ต้องการสื่อถึงชาวบ้านได้จ้างช่างซอซอบทสั้น ๆ เพื่อโฆษณา"

ภาพที่ 2 พ่อครูคำผาย นุปิง ขณะขอสอนนาค

นายสีมา หลวงฤทธิ์ กล่าวว่า "โอกาสหรืองานที่เขาจ้างวานไปขอนั้น แต่ดิมก็มีงานบวชและงานขึ้นบ้านใหม่ นิยมเอาขอเป็นมหรสพ นอกนั้นก็เป็นงานกฐิน ผ้าป่า งานทำบุญร้อยวัน งานฉลองวัด ฉลองโบสถ์ ในปัจจุบันจะไม่นิยมนำขอไปแสดงในงานศพ แต่จะนิยมนำขอไปแสดงในงานเลี้ยงขันโตก งานพิธีกรรมต่าง ๆ และงานแต่งงาน"

ตัวอย่างขอรับขวัญในงานบวช

ขอฮ่ำรับขวัญ

สายัณเห เวลาต่ำก๊อย สกุณานกน้อย บินฮ่อนสู่ฮางนอน สุริยาลับสิงขอน ดวงจันทร์จ่ำส่องหล้า ดาวขึ้นประดับต๊องฟ้า เป็นตี่หน้าเจยบาน ดอกบัวดอกป๋าน เบ่งบานสลอน ตึงดอกขจร หอมตีบ่หน้อย เอื้องผึ้งจ้อย้อย บานต๊ดเมื่อวันดี

วันดี วันนี้เป็นวันมงคลศะหรี ที่ตั๋วต่านได้มีใจ๋อารีแก่กล้า มาใจหมู่ข้าถึงโต้งฟ้าฮ่าม แดนไพรลัดดงป่าเล็ก เปอะปีก ตางไกล๋ แสนยากตางไป สู่ใศรตี้นี่

ขวัญเหย ขวัญเจ้า อย่าไปสดุ้งนกเก๊า ตี้หนตางเดียว

ข๊ดมาเพ้เต๊อะ นั่งเมะอิงกั๋น ขะใจ๋เร็วปัน มาปั๋นปอนแก้ว หื้อคณะต้าน ก้าดแก้ว มวลหมู่อันตราย ขอเกียรติยศ เกริกก้องก๊ำจ๋าย ดั่งดวงดาวราย จันทร์เพ็ญเด่นฟ้า ดั่งสริยาอาทิตย์แก้วกล้า สาดแสงส่องไปตั๋วโลก๋ำ

สบันงายม จี๋จ่มใบอ้า ขอหื้อต่านตั๋วหน้า มีศิริมิ่งมงคล

1.2 เครื่องดนตรีประกอบซอ

เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบในการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนามีหลายประเภทไม่ว่าจะเป็นพิณเปี๊ยะ ขลุ่ย ปี่ ซึง สะล้อ ในที่นี้จะขอกล่าวถึงเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาจังหวัดน่าน 2 ชนิดคือ

สะล้อ เป็นเครื่องดนตรีตระกูลเครื่องสาย ประเภทเครื่องสีของภาคเหนือ มีคันชักสำหรับสีเช่นเดียวกับซออู้ ซอด้วง ทวนสะล้อยาวประมาณ 80 ซม. มีลูกบิด 2 ลูก สำหรับขึงสายซึ่งทำด้วยเส้นลวด 2 สาย สะล้อใช้เล่นร่วมวงซึง และขลุ่ย ประกอบบทขับร้องเพลงพื้นเมืองภาคเหนือที่เรียกว่า "ซอ" กะโหลกของสะล้อทำด้วยกะลามะพร้าว สะล้อทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ส่วนบนของสะล้อแต่เดิมนั้น ไม่มีการประดิษฐ์ให้สวยงามเหมือนปัจจุบัน ด้านหน้าของกะโหลกใช้ไม้บาง ๆ ติดไว้ มีหย่องอยู่ตรงกลาง ส่วนคันชักของสะล้ออยู่นอกสาย สะล้อมี 3 ขนาดคือสะล้อเล็ก สะล้อกลาง สะล้อใหญ่ มีทั้งชนิด 2 สาย และ 3 สาย แต่ที่นิยมใช้ในปัจจุบันคือชนิด 2 สาย สะล้อเป็นเครื่องดนตรีที่มีมานานแล้ว ดังปรากฏในนิราศหริภุญไชย กล่าวถึงสะล้อว่า

"ราตรีเทียนทีปแจ้ง เจาะงาม
มัวม่วนมนตรีตาม ตริ่งทร้อ
อุตลาคืนโลงยาม ชัดชอบ ชื่นเด่
บุญที่บ่อเปลื้องป้อ เปล่าซ้ำ เซาทรวง"

สะล้อนั้นมีเสียงเล็กแหลมรัญจวนใจ เวลาฟังตอนดึก ๆ หนุ่มที่เที่ยวสาวจะมีสะล้อกับเสียงจ๊อยเสียงซอคลอกันไป ช่างละล้อของซอคณะพ่อคำผายคือนายวิเศษ แก้วศรี

ซึง เป็นเครื่องดนตรีของชาวไทยทางภาคเหนือประเภทเครื่องดีด มีรูปร่างคล้ายกระจับปี่ หรือกีต้าร์ มีสี่สาย มีขนาดต่างๆ กัน มีน้ำหนักและขนาดพอยกดีดได้อย่างสะดวกสบาย การดีดซึงจะดีดเดี่ยวหรือดีดร่วมกับสะล้อก็ได้ ชาวจังหวัดน่านเรียกซึงว่า พิณ แบ่งตามขนาดคือ ซึงหลวง ซึงกลาง และซึงเล็ก ซึงทำจากเส้นลวด ขณะเล่นจะถือแนบหน้าอกด้วยมือซ้าย ส่วนมือขวาถือไม้ดีดซึ่งทำด้วยเขาหรือกระดูกสัตว์ สามารถเล่นเดี่ยวหรือบรรเลงร่วมกับสะล้อ ขลุ่ย ปี่ซอ

ในการผสมวงจะนำเอาสะล้อ ปี่ซอ เครื่องเคาะจังหวะ และซึง เข้ามาผสมกันเรียกว่า วงสะล้อ ซอ ซึง ซึ่งไม่กำหนดตายตัวว่าจะต้องมีจำนวนเครื่องดนตรีอย่างละกี่ชิ้น การบรรเลงจะใช้โน้ตดนตรีสากลเป็นหลัก ช่างซึง เป็นคำที่ใช้เรียกนักดนตรีที่ทำหน้าที่ดีดซึงบรรเลง

ประกอบการขับซอเป็นผู้ชายล้วน มีจำนวนประมาณ 1-3 คน ทางจังหวัดน่านเรียก ช่างพิณ ช่างพิณของซอคณะคำผายคือนายประดิษฐ์ เสนจอม และนายวิชาญ ศรีสุคำ

พ่อครูคำผาย นุปิง เล่าว่า "การซอจะต้องการมีช่างซอ ที่เป็นผู้ขับร้องเพลงซอ ช่างซอจะมีทั้งชายและหญิง ร้องขับซอโต้ตอบหรือร้องเสริมความกัน แก้ความกัน บางครั้งซอเดี่ยวในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ช่างซอคณะหนึ่ง ๆ มีหัวหน้าคณะ 1 คน มีคู่ถ้อง 1 คน มีนักดนตรี 1-3 คน มีลูกคู่ประกอบอีก 1-3 คน ส่วนใหญ่เป็นลูกศิษย์ที่ติดตามเพื่อเรียนรู้การขับซอ ทำหน้าที่ซอประกอบบ้างฟ้อนประกอบให้บรรยากาศครื้นเครงบ้าง นับว่าเป็นการเรียนรู้การขับซอด้วยการปฏิบัติจริง ซึ่งศิษย์เหล่านี้เมื่อเรียนรู้จนสามารถแยกไปตั้งคณะซอได้ด้วยตนเองต่อไป"

คู่ถ้อง เป็นภาษาถิ่นเหนือใช้เรียกช่างซอทีซอคู่กันเรียกว่า "คู่ถ้อง"(ถ้อง-การร้องตอบกัน, ผลัดกันว่าคนละที) เป็นช่างซอชายกับชาย หญิงกับหญิง หรือหญิงกับชายก็ได้ ในคณะคำผาย มีพ่อครู คำผาย นุปิง เป็นช่างซอชาย จะซอคู่กับนางสมพร ศรีทะแก้ว เป็นช่างซอหญิง เป็นคู่ถ้องกัน ช่างซอที่เป็นคู่ถ้องกัน มักจะขับซอในลักษณะที่ฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายถาม อีกฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายตอบ หรือฝ่ายหนึ่งพูด ฝ่ายหนึ่งเสริม

ภาพที่ 3 การร้องโต้ตอบระหว่างช่าง ซอชาย – หญิง เรียกว่า "คู่ถ้อง"
ในงานสืบสานล้านนา "คารวะผู้ใหญ่ ใส่ใจผู้สูงอายุ" ต.ทุ่งศรีทองอ.เวียงสา จ.น่าน

เซ้ย เป็นคำอุทาน ที่ผู้ฟังเปล่งออกมารับการขับบทซอในบทที่ตนพึงพอใจ ประทับใจ แล้วทุทานคำว่า"เซ้ย"พร้อมกับลากเสียงลักษณะนี้ช่วยสร้างบรรยากาศในการขับซอได้อย่างครื้นเครง นายวิชาญ เล่าว่า ถ้ามีการเซ้ย แสดงว่า ผู้ชม ผู้ฟังซอ เกิดอารมณ์ร่วม หรืออารมณ์สะเทือนใจเป็นอย่างมาก ถึงขึ้นให้เงินเป็นรางวัลแก่ช่างซออีกด้วย"

ผาม เป็นปะรำเล็ก ๆ ที่สร้างขึ้นชั่วคราว เพื่อใช้เป็นสถานที่ให้ช่างซอได้ตั้งวงซอ โดยทำเป็นยกพื้นขึ้นสูงประมาณ 1-2 เมตร มุงหลังคาแบบง่ายๆ ด้วยคาหรือตองตึง ถ้าอาศัยร่มจากต้นไม้หรืออื่น ๆ ก็ไม่ต้องมีหลังคา ผามมีความแข็งแรงพอที่จะรับน้ำหนักของผู้คนได้ประมาณ 10 คน บนผามปูด้วยเสื่อ มีเครื่องอำนวยความสะดวก เช่นคนโทน้ำ เชี่ยนหมาก จานใส่ของว่าง เช่น เมี่ยง แต่ถ้าสถานที่มีพอที่จะจัดเป็นสัดส่วนให้ ช่างซอได้แสดงแล้วไม่ต้องสร้างผามก็ได้

ภาพที่ 4 การซอบนผามซอ

1.3 การตั้งวงซอ

การตั้งวงซอนั้นโดยทั่วไปแล้วช่างซอที่เป็นศิษย์ของครูคนเดียวกันนั้นมักจะมาตั้งวงหรือตั้งคณะโดยการขยายผลหมายถึง การหาสมาชิกของวงให้ครบ แล้วก็ออกไปทำมาหากินในวงหนึ่งหรือคณะหนึ่งนั้นมีสมาชิกประมาณ 8–10 คน "ถ้าเป็นประเภทซอ ซึง สะล้อ หมายถึง การใช้ซึงและสะล้อเป็นเครื่องดนตรีประกอบ จะมีสมาชิกของวงประมาณ 6-8 คน จะเป็นช่างซอ 4–5 คน และจะเป็นช่างสะล้อ ช่างซึง 3 คน การตั้งวงซอมิใช่เป็นเรื่องง่าย" อาจารย์ประทีป อินแสง กล่าว

พ่อครูคำผายเล่าให้ฟังถึงการก่อตั้งวงซอว่า "ผู้ก่อตั้งวงซอหรือที่เรียกว่าหัวหน้าวงจะต้องเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ มีความรู้ในเรื่องของซอเป็นอย่างดี และเป็นที่ไว้ใจในเรื่องของผู้สาวเรื่องการเงิน ที่สำคัญจะต้องเป็นผู้มีอัธยาศัยดี มีน้ำใจ มีสติ ไม่มั่วในสิ่งของมึนเมาและกามารมณ์ การที่หัวหน้าวงต้องมีคุณสมบัติดังนี้ก็เนื่องจากว่าลูกศิษย์ – ลูกวง จำต้องมาอาศัยพักนอนในบ้าน การเรียนการถ่ายทอดวิชาต้องเป็นแบบตัวต่อตัว ศิษย์และครูต้องมีความใกล้ชิดกันโดยตลอด การ

เดินทางไปแสดงจำต้องไปด้วยกัน พักนอนด้วยกัน หากหัวหน้าวงแสดงหรือกระทำอะไร ๆ อันเป็นที่เสื่อมเสียในด้านของขนบธรรมเนียมประเพณีแล้วก็จะไม่ประสบผลสำเร็จ"

พ่อคำผาย นุปิง เล่าต่อไปว่า "คณะของพ่อจะเลือกช่างซอ (ผู้ร้องและนักดนตรี) เฉพาะวัยรุ่นหน้าตาดี เพื่อสร้างความสนใจแก่วัยรุ่นทั้งหลาย เพราะจากอดีตรูปร่างหน้าตาของช่างซอเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่ง และจะต้องมีความตั้งใจที่อยากจะเรียนรู้ด้วย โดยพ่อจะฟังเสียงช่างซอที่เข้ามาสมัคร ซึ่งคณะได้กำหนดให้ผู้สมัครร้องเพลงอะไรก็ได้ เพื่อเป็นการทดสอบเสียง ดูลักษณะของลำคอ (ถ้าใครคอยาวก็จะรับเป็นศิษย์) สังเกตลูกกระเดือก ถ้ามีลูกกระเดือกใหญ่เสียงจะดีในกรณีที่เป็นผู้หญิง ต้องเป็นสาวหรือแม่หม้ายไม่มีภาระผูกพัน เพราะการเดินทางไปแสดงจะต้องทุ่มเทให้แก่งาน ไม่มีที่ห่วงหน้า พะวงหลัง เมื่อมีคุณสมบัติเหล่านี้พ่อก็จะรับเข้ามาเป็นสมาชิกในวง"

นางสมพร ศรีทะแก้ว เล่าว่า "ตัวเองรู้สึกภูมิใจที่ได้มาอยู่วงซอคณะพ่อครูคำผาย พ่อครูเป็นคนที่เก่ง มีความรู้ ความสามารถ มีปฏิภาณไหวพริบในการขับร้องซอ สามารถถ่ายทอดเพลงซอให้กับตัวข้าเจ้า และช่างซอในวงได้เป็นอย่างดี พ่อครูเป็นคนดีมาก เป็นบุคคลที่ปฏิบัติในศีล 5 อย่างเคร่งครัด เป็นคนมีน้ำใจ มีจิตใจที่โอบอ้อมอารีย์ นอกจากจะสอนเพลงซอแล้วพ่อครูยังทำหน้าที่ อบรม สั่งสอน ให้ทำแต่สิ่งที่ดีงาม โดยถือลูกวง ลูกศิษย์ เป็นเสมือนลูกหลานคนหนึ่ง"

นายวิเศษ แก้วศรีวงศ์ ช่างสะล้อคณะคำผาย เสริมว่า "พ่อครูคำผายเป็นคนดีมาก เหล้าไม่กิน บุหรี่ไม่สูบ เป็นคนที่ใจเย็น ใจดี ชอบที่จะขวนขวายหาความรู้ใหม่ ๆ เพื่อที่จะสามารถนำมาประกอบบทเพลงซอได้อย่างไม่ติดขัด ผมภูมิใจมากที่ได้มาอยู่คณะซอพ่อครูคำผาย นุปิง ศิลปินแห่งชาติ เพราะผมมีอายุเพียง 32 ปี แต่ก็ได้มาอยู่คณะซอที่ถือได้ว่าเป็นคณะซอที่ประชาชนในจังหวัดน่านและจังหวัดใกล้เคียงชื่นชอบ พ่อครูจะห่วงใยศิษย์ทุกคน เพื่อให้ได้ดีในอนาคต ผมจะจำคำสอนของพ่อครูทุกคำและจะประพฤติตัวเป็นคนดีตามคำสั่งสอนของพ่อครูคำผาย"

1.4 สถานที่เล่น

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา เป็นที่นิยมของชาวล้านนา ซึ่งแต่เดิมจะนิยมกันในยามพักผ่อนหลังจากเสร็จงาน หรือพบปะสังสรรค์กันในเทศกาลต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นงานปอยน้อย (น้อย)หรืองานปอยลูกแก้ว งานขึ้นบ้านใหม่ งานทอดกฐิน ทอดผ้าป่า งานสงกรานต์ ปีใหม่

ลอยกระทง งานประจำปี งานวัด งานแต่งงาน งานสู่ขวัญบายศรี งานศพ งานปอยข้าวสังฆ์ งานเจดีย์ทราย ซึ่งสถานที่เล่นของคณะซอจะอยู่บริเวณในงาน เจ้าของงานจะจัดทำผาม (เวที) เป็นปะรำเล็ก ๆ ที่สร้างขึ้นชั่วคราว เพื่อใช้เป็นสถานที่ให้ช่างซอได้ตั้งวงซอ โดยทำเป็นยกพื้นขึ้นสูงประมาณ 70 เซ็นติเมตรถึง 1-2 เมตร การที่ยกผามให้สูงเพื่อที่คนดูจะได้มองเห็นคณะของซอได้ชัดเจน จะมุงหลังคาแบบง่ายๆ ด้วยคาหรือตองตึง ถ้าอาศัยร่มจากต้นไม้ หรืออื่น ๆ ก็ไม่ต้องมีหลังคา ผามมีความแข็งแรงพอที่จะรับน้ำหนักของผู้คนได้ประมาณ 10 คน บนผามปูด้วยเสื่อ มีเครื่องอำนวยความสะดวก เช่นคนโทน้ำ เชี่ยนหมาก จานใส่ของว่าง เช่น เมี่ยง แต่ถ้าสถานที่มีพอที่จะจัดเป็นสัดส่วนให้ ช่างซอได้แสดงแล้วไม่ต้องสร้างผามก็ได้ บางบ้านก็นิยมให้ซอในเติ๋น (ที่ว่างบนบ้านสำหรับใช้ต้อนรับแขกทั่วไป) ไม่ว่าจะเป็นงานบวชนาค งานแต่งงานเพราะพิธีกรรมส่วนใหญ่จะอยู่ในบ้าน คณะของซอจึงไปเล่นในบ้านของเจ้าของงาน ซึ่งระยะหลัง ๆ จะมีคนจ้างซอไปซอเพื่อความบันเทิงในเทศกาลต่าง ๆ ที่กล่าวมาพ่อครูคำผาย นุปิง เล่าว่า "เมื่อก่อนคณะซอของพ่อก็จะไปแสดงตามเทศกาลต่าง ๆ ในจังหวัด โดยเจ้าของซอจะมาจ้างไปซอได้เงินครั้งละ 5,000-10,000 บาท ก็จะมาแบ่งกันในคณะ เจียดเป็นค่ารถบ้าง ปัจจุบันคณะพ่อไปแสดงจังหวัดต่าง ๆ ตามที่เขาว่าจ้างมา เช่นที่จังหวัดอุตรดิตถ์ เลย ขอนแก่น กาฬสินธ์ ยโสธร แพร่ ลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ ตาก เชียงราย พะเยา เพชรบูรณ์ พิจิตร และจังหวัดกรุงเทพมหานคร นอกจากนี้เมื่อปี พ.ศ.2500 พ่อยังได้ร่วมกับทางราชการด้านจิตวิทยา นำคณะซอออกซอตามหมู่บ้าน ตำบลต่าง ๆ เพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ ในพื้นที่ภาคเหนือ มีจังหวัดลำพูน จังหวัดแพร่ และจังหวัดน่าน วันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ.2534 ได้ไปซองานบวชต้นไม้ในโครงการอนุรักษ์ป่าชุมชน กิ่งอำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน พ.ศ.2535 ได้เข้าร่วมสัมมนาโครงการพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกับพระสงฆ์และฆราวาส ณ หอประชุมศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดน่าน และงานต่าง ๆ อีกหลายงาน โดยที่ทุกครั้งที่พ่อไปซอ พ่อก็จะสอดแทรกเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และให้แง่คิดในเรื่องคุณธรรมทุกครั้ง"

อาจารย์ประจักษ์ กาวี หัวหน้าวงซอคณะแสงหิ่งห้อย เล่าว่า "ในโอกาสที่ช่างซอไปขับซอในงานต่าง ๆ การตั้งวงส่วนมากจะเป็นผาม ซอในผาม (ผาม – ปรำ) ผู้ที่สนใจช่างซอส่วนมากจะเป็นผู้ชาย ซึ่งมีความสนใจช่างซอผู้หญิงก็มักจะไปนั่งร่วมวงด้วย เมื่อมีแขกไปนั่งร่วมวงก็จะเป็นหน้าที่ของช่างซอหญิงจะต้องออกมาขับซอทักทาย บีบแข้งบีบขา และขับซอเยินยอในฐานะเป็นพ่อเลี้ยง ในที่สุดก็จะควักเงินออกมาทานหรือยื่นให้ แล้วก็ลุกฟ้อน อันเป็นศิลปะที่สวยงามคือการฟ้อนแง้นหรือฟ้อนแอ่น"

1.5 ประเภทของซอ

ปัจจุบันการขับซอหรือการซอเป็นที่นิยมอย่างมากในสังคมชนบท บางครั้งก็เรียกว่า ทำนองซอว่า ระบำ คือการขับซอมีหลากหลายทำนอง หรือหลากหลายระบำนั่นเอง การแยกแยะทำนองซอ หรือระบำซอนั้นใน 8 จังหวัดภาคเหนือจะมีการเรียกไม่เหมือนกันคือจะผิดเพี้ยนไปบ้าง บางคนก็เรียกระบำหรือทำนองไปตามชื่อของเนื้อเรื่อง เช่นจังหวัดเชียงใหม่จะเรียกซอพระลอว่า ล่องน่าน และจังหวัดน่านก็จะเรียก เพลงอื่อว่า ซอตำรายา

พ่อครูคำผาย นุปิง ศิลปินแห่งชาติเล่าถึงประเภทของซอว่า "มีการแบ่งประเภทหรือชนิดของซอคือ แบ่งตามลักษณะ ดนตรีที่นำมาบรรเลงประกอบคือซอซึงที่มีลักษณะเด่นคือเป็นการขับซอที่ใช้เครื่องดนตรีประเภทซึง และสะล้อเป็นหลัก โดยมีต้นแบบอยู่ที่จังหวัดน่าน หรือเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่าซอน่าน แต่เดิมนิยมซอในเขตจังหวัดแพร่ น่าน พะเยา ปัจจุบันซอน่านเป็นที่นิยมโดยทั่วไป ช่างซอจะขับซอช้ากว่า ซอเชียงใหม่โดยใช้ซอทำนองล่องน่าน ดาดแพร่ ลับแล ซอปั่นฝ้ายเป็นพื้น เมื่อซอไปได้สักระยะต้องการจะเปลี่ยนทำนองซอก็สามารถทำมือเป็นสัญญาณให้นักดนตรีเปลี่ยนทำนองได้เลย โดยไม่ต้องใช้ทำนองอื่นเป็นทำนองเชื่อม การซอซึงนี้นิยมให้ช่างซอชายเป็นหัวหน้าคณะ"

สำหรับซอปี่จะมีลักษณะเด่นที่ใช้เครื่องดนตรีประเภทปี่จุมเป็นหลัก จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าซอเข้าปี่ มีต้นแบบที่จังหวัดเชียงใหม่ จึงเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่าซอเชียงใหม่ ช่างซอปี่จะขับซอเร็ว บางครั้งอาจจะฟังไม่ค่อยทัน นิยมซอในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย แพร่ แม่ฮ่องสอน โดยมีซอทำนองตั้งเชียงใหม่ ละม้ายเชียงแสน จะปุ อื่อ พม่า (เชียงใหม่) เสเลมา (เงี้ยว) พระลอ เป็นพื้นการเปลี่ยนและการใช้ทำนองมีระเบียบค่อนข้างเคร่งครัด นิยมให้ช่างซอหญิงเป็นหัวหน้าคณะ

อาจารย์ประจักษ์ กาวี หัวหน้าคณะซอแสงหิ่งห้อย เล่าถึงประเภทของการซอว่า "การขับซอโดยทั่วไปไม่ว่าจะเป็นซอปี่หรือซอซึงจะจัดแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ 1) ซอด้น และซอตามเนื้อเรื่อง ซอด้นคือการซอตามรายละเอียด ตามเรื่องราวของงานนั้น ๆ เช่น งานบวช งานขึ้นบ้านใหม่ ซอเก็บนก ซอเรื่องราวของพุทธประวัติ งานฉลองวัด งานศพ หรือไม่ก็ขณะที่ซออยู่นั้นอาจจะซอทักทายผู้ฟัง อำนวยอวยพรผู้ฟังหรือการสรรเสริญเยินยอเจ้าภาพ บางครั้งอาจจะซอเกี้ยวพาราสี ซอถามปัญหาต่าง ๆ ซึ่งต้องใช้ปฏิภาณไหวพริบของช่างซอเองที่ต้องแก้ปัญหาเฉพาะหน้า แสดงออกถึงความมีผญา ของช่างซอ ทำอย่างไรจะประทับใจคนฟัง การซอในลักษณะนี้นิยมซอกันทั่วไป 2) ซอตามเนื้อเรื่อง หรือซอตามบท มีอยู่หลายชนิด ซึ่งต้องใช้ความจดจำอย่าง

แม่นยำ ช่างซอต้องท่องจำให้ขึ้นใจ การซอหากมีการแสดงออกเป็นท่าทาง ก็จะทำให้การซอนั้นมีความไพเราะ สนุกสนานยิ่งขึ้น เช่นซอปั่นฝ้าย ซอพระลอ ซอพม่า ซอหอยไห้,หอยจ่ม ซอตำรายา ซอค่าวดาววี ซอเจ้าสุวัตร – นางบัวคำ ซอตามธรรมนิทานที่คนโบราณได้แต่งเอาไว้เอง เช่น ซอลาตะวัน" การซอตามเนื้อเรื่องหรือซอแบบจดจำเนื้อนี้มักจะหลงเหลืออยู่ไม่มากโดยมากจะเป็นศิลปินเดี่ยว หมายถึง ผู้ที่ชอบซอแต่ไม่ได้เป็นช่างซอ เมื่อได้ยินได้ฟังแล้วมักจะจดจำเอา แต่ก็มิได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรจะนำมาซอในแต่ละครั้งก็ตามวงเหล้าหรือไม่ก็ตามงานเทศกาลงานสงกรานต์ นับเป็นภูมิปัญญาที่เหลือน้อยเต็มที ซึ่งภูมิปัญญาต่าง ๆ เหล่านี้สมควรอย่างยิ่งที่จะต้องอนุรักษ์เอาไว้ซึ่งศิลปินบางคนก็ไม่กล้าเปิดเผย จะเป็นเหตุอันใดก็ไม่ทราบได้

การขับซอ การขับร้องซอ หรือการซอนั้น อาจารย์ประจักษ์ กาวี หัวหน้าซอคณะแสงหิ่งห้อย ศิษย์เอกพ่อครูคำผาย ได้กล่าวถึงการแบ่งประเภทของซอ โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ

ซอด้น เป็นการซอที่นำเอาเค้าโครงเรื่องต่าง ๆ เช่น เรื่องค่าวหงส์เหิน หมาขนดำ กำพร้าบัวตอง เรื่องราวของพุทธประวัติ ธรรมนิทาน อานิสงค์ต่าง ๆ ตลอดจนเรื่องราวประวัติความเป็นมาของวันสำคัญ ประเพณี ขนบธรรมเนียมและเรื่องราวในปัจจุบัน มาซอโดยใช้ปฏิภาณไหวพริบ ประกอบเป็นเรื่องราว

ซอตามเนื้อเรื่องเป็นการท่องจำ ต้องซอตามเนื้อหา เช่น ซอพระลอ ซอพม่า ซอเจ้าสุวัตร – นางบัวคำ ซอค่าวดาววีไก่หน้อย

วิธีการซอ หากผู้ขับซอ ซอคนเดียว เช่น การซอในวงเหล้า ซอในงานต่าง ๆ โดยที่ผู้ซอไม่ได้ตั้งใจแต่ถูกเชิญขึ้นไปซอ โดยไม่มีดนตรีประกอบเรียกว่า "ซอป๊อด" เป็นการซอเดี่ยวโดยไม่มีดนตรี

ซอคู่ หรือ ซอถ้อง เป็นการขับซอที่มีคู่โต้ตอบกันเป็นเรื่องราว อาจจะเป็นหญิงกับหญิง ชายกับชาย หรือหญิงกับชาย

พ่อครูคำผาย นุปิง ศิลปินแห่งชาติ เล่าเรื่องซอให้ฟังว่า "ซอ เป็นภาษาคำเมือง หรือภาษาถิ่นเหนือ ซอ เป็นการร้องหรือขับร้องเพลงพื้นบ้านของล้านนา หรือเพลงพื้นบ้านเมืองเหนือ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ซอพื้นเมือง" เป็นการละเล่นพื้นบ้านอย่างหนึ่งของชาวล้านนาไทยในเขต 8 จังหวัดภาคเหนือ และบางส่วนของจังหวัดสุโขทัย อุตรดิตถ์และตาก การซอเป็นการโต้ตอบกันใน

ลักษณะเพลงปฏิพากษ์ระหว่างชาย หญิง หรือ ซอเดี่ยว เพื่อเล่าเรื่อง พรรณนาเหตุการณ์ มีเครื่องดนตรีพื้นเมือง เช่น ซึง สะล้อ บรรเลงประกอบ"

อาจารย์ประจักษ์ กาวี หัวหน้าคณะซอแสงหิ่งห้อย เล่าว่า "ซอพื้นเมือง เป็นเพลงพื้นบ้านล้านนาชนิดหนึ่ง ซึ่งถ้าซอในความหมายของภาคกลางคือเครื่องดนตรี ซออู้ ซอด้วง ซอสามสาย แต่ภาคเหนือ ซอ คือการขับร้องชนิดหนึ่งที่เหมือนกับภาคกลางที่เป็นลำตัด ภาคใต้คือมโนราห์ สำหรับ ผู้ขับซอจะเรียกว่าช่างซอ ซึ่งในภาษาถิ่นเหนือได้ให้คำศัพท์ไว้คือ ช่าง หมายถึง ทำได้ ทำเป็น ช่างซอ หมายถึง ผู้ขับร้องเพลงซอได้ ซอเป็น หรือเป็นพ่อเพลงแม่เพลงซอ ช่างซอมีทั้งช่างซอชายและช่างซอหญิง ร้องขับซอโต้ตอบหรือร้องเสริมความกัน แก้ความกัน บางครั้งซอเดี่ยวในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ช่างซอคณะหนึ่ง ๆ มีหัวหน้าคณะ 1 คน มีคู่ถ้อง 1 คน มีนักดนตรี 1-3 คน มีลูกคู่ประกอบอีก 1-3 คน ส่วนใหญ่เป็นลูกศิษย์ที่ติดตาม เพื่อเรียนรู้การขับซอทำหน้าที่ซอประกอบบ้างฟ้อนประกอบให้บรรยากาศครื้นเครงบ้าง นับว่าเป็นการเรียนรู้การขับซอด้วยการปฏิบัติจริง ซึ่งศิษย์เหล่านี้เมื่อเรียนรู้จนสามารถแยกไปตั้งคณะซอได้ด้วยตนเองต่อไป"

1.6 ท่าฟ้อน, ท่ารำ

การขับซอ เป็นการแสดงพื้นบ้าน ช่างซอ และนักดนตรี ที่ประกอบด้วย ช่างปี่ ช่างซึง ช่างสะล้อ ถือได้ว่าเป็นศิลปินพื้นบ้านเช่นกัน เพลงทั้งหลายเป็นวรรณกรรมพื้นบ้าน หรือวรรณกรรมท้องถิ่นล้านนาที่คงคุณค่าของศิลปะพื้นบ้านในแขนงนี้ไว้อย่างครบถ้วน คณะซอคณะหนึ่ง ๆ มีสมาชิกประมาณ 5-8 คน ประกอบด้วยหัวหน้าคณะเป็นช่างซอชายหรือหญิงก็ได้ มีช่างซอชาย 1 คน ช่างซอหญิง 1 คนนอกจากนั้นมีศิษย์ชายหรือหญิงประมาณ 2-3 คน ส่วนมากเป็นศิษย์หญิง นักดนตรีประมาณ 3 คน ในการซอศิษย์ที่มาด้วยนอกจากได้ฝึกซอตามที่ได้รับมอบหมายจากครูซอแล้วยังได้ทำหน้าที่เป็นช่างฟ้อนประจำคณะซออีกด้วย การฟ้อนประกอบการขับซอนั้นมีมาแต่ดั้งเดิมควบคู่มากับการซอ การฟ้อนรำเป็นศิลปะแขนงนาฏศิลป์ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการขับซอ

พ่อครูคำผาย นุปิง เล่าถึงการฟ้อนประกอบการขับซอที่ถือว่าได้รับความนิยมว่า เป็นการฟ้อนรำขณะที่ช่างซอขับซอ หรือช่างซอฟ้อนหลังจากซอจบบทแล้ว ใช้ท่าฟ้อนง่าย ๆ เช่น ท่าสอดสร้อยมาลา คีบดอกไม้หรือธนบัตรที่มือแล้ว เริ่มฟ้อนจากนั่งคุกเข่าฟ้อน แล้วค่อย ๆ ลุกขึ้นยืนหมุนตัวเขยิบเท้าไปรอบ ๆ คณะซอที่แสดงซอจะมีการทำท่าไปตามอิริยาบทเป็นธรรมชาติ

การขออยู่แล้ว ผู้ฟังเมื่อนั่งฟังขอได้รับความเพลิดเพลิน ทั้งการขับขอและได้โอกาสชมฟ้อนของช่างขอไปด้วยแล้วยังได้ฟ้อนกับช่างขออีกด้วย โดยการมอบเงินค่าฟ้อนให้ช่างขอ ถ้าให้ครึกครื้นมากขึ้น ช่างขอก็จะหยุดขอให้ดนตรีบรรเลงอย่างเดียวโดยบรรเลงพื้นเมืองทำนองเร้าใจเช่น เพลงสาวไหม เพลงพม่า ฤาษีหลงถ้ำ พญาลืมง่าย ปราสาทไหว กลุ่มนางนอน แม่หม้ายเครือ แม่หม้ายก้อม ปุ่งเป่ง ช่างขอฟ้อนกับผู้ฟังเป็นที่สนุกสนานมาก บางครั้งช่างขอได้เงินจากค่าฟ้อนมากกว่าค่าจ้างเสียอีก หลังจากนั้นเป็นการขับขอและฟ้อนสลับกันไป แล้วแต่เสียงเรียกร้องของผู้ที่มาฟังขอ

ภาพที่ 5 ผู้ชมร่วมฟ้อนกับช่างขออย่างสนุกสนาน

พ่อครูสมฤทธิ์ สถาอุ่น หัวหน้าวงขอคณะสมฤทธิ์นาเหลืองนอก จ.น่าน กล่าวว่าการฟ้อนประกอบการขับขอนั้นมีมาเนิ่นนานอาจจะเรียกว่าเกิดพร้อมกับการขับขอก็ได้เพราะระหว่างการขับขอนั้นอริยบทของช่างขอก็ให้จังหวะของการขออยู่แล้วในสมัยดั้งเดิมเป็นการนั่งฟ้อนเรียกการฟ้อนประกอบขอนั้นว่า ฟ้อนปวงมาลัย (พวงมาลัย) มีลักษณะการฟ้อนท่าสอดสร้อยมาลาแล้วหมุนตัวไปรอบ ๆ วง การฟ้อนจะฟ้อนทั้งชายและหญิง

อาจารย์ประจักษ์ กาวี เล่าว่าต่อมายุคที่มีการรำวงและมีการเต้นแบบฝรั่ง การฟ้อนก็คงฟ้อนแบบเดิมแต่เปลี่ยนชื่อจากปวงมาลัย (พวงมาลัย) เป็นฟ้อน มาซีลอน เป็นชื่อจังหวะการเต้นของฝรั่ง จังหวะการฟ้อนเร็วขึ้น ผู้ฟังที่มีอารมณ์ร่วมก็จะมาฟ้อนด้วย ต่อมาประมาณปี พ.ศ.2510-2513 การฟ้อนประกอบซอจากการนั่งฟ้อนเป็นการยืนฟ้อนแล้วแอ่นตัวไปด้านหลังหมุนเป็นวงกลม ใครแอ่นได้มากจะได้รับความนิยมมาก และช่างซอคนไหนสามารถแอ่นลงคาบเอาธนบัตรได้ก็จะได้รับรางวัลจากผู้ชมมาก การฟ้อนประกอบซอในลักษณะนี้เรียกว่า ฟ้อนแง้น หรือฟ้อนแอ่นส่วนเพลงที่ใช้บรรเลงมักจะเป็นเพลงพม่า สาวไหม ฤาษีหลงถ้ำ พญาลืมง่าย อุปกรณ์ที่ใช้ประกอบการฟ้อนแง้นก็จะมีการคีบธนบัตรหรือไม่ก็ดอกไม้ หรือเทียนไขที่จุดแล้ว

อาจารย์ประจักษ์ กาวี หัวหน้าคณะซอแสงหิ่งห้อย เล่าต่อไปว่าการฟ้อนประกอบเพลงซอว่า "การฟ้อนแง้น หรือฟ้อนแอ่น เป็นการฟ้อนประกอบซออย่างหนึ่งที่ฟ้อนหลังจากช่างซอซอลงแล้ว(จบบทแล้ว) มีวิวัฒนาการมาจากการฟ้อนประกอบซอแบบธรรมดา แต่ด้วยมีผู้ฟังนั่งล้อมวงกัน ดังนั้น ช่างซอจึงต้องฟ้อนเขยิบเท้าไปรอบ ๆ เพื่อให้ผู้ฟังได้เห็นโดยทั่วถึงกัน ต่อมาได้พัฒนาขึ้นโดยนั่งคุกเข่าฟ้อน ยืนฟ้อน แล้วแอ่นตัวไปทางด้านหลัง ตัวอ่อนโน้มลงจนสามารถใช้ปากคาบดอกไม้ หรือธนบัตรที่ผู้ฟังวางไว้ได้ จึงเรียกว่าฟ้อนแอ่น หรือฟ้อนแง้น (แง้น - แอ่น) อีกทั้งเป็นการฟ้อนที่ให้ผู้ฟังสามารถเห็นได้อย่างทั่วถึงกันอีกด้วย ช่างซอจากจังหวัดน่าน มีความชำนาญในการฟ้อนแอ่นเป็นพิเศษและถือว่าเป็นต้นตำรับของการฟ้อนแอ่น เพลงที่ใช้บรรเลงในขณะที่ฟ้อนแง้นหรือฟ้อนแอ่นใช้เพลงพื้นเมืองในจังหวะเร้าใจ ช่างซอที่ฟ้อนแง้นได้สวยงามและเป็นที่นิยมชมชอบมากที่สุดคือ ช่างซอคณะซอคำผายเมืองน่าน" นางสร้อย คิดดี ช่างซอคณะคำผายเล่าว่า ในวงซอปัจจุบันผู้ดูนิยมให้ฟ้อนแง้น ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชายที่นิยมให้คาบธนบัตรที่วางบนพื้น ทางคณะคิดว่าเป็นทางหารายได้ที่ค่อนข้างดี เพราะเมื่อได้เงินแล้วเราจะเอาเงินมาไว้กองกลาง และแบ่งกันในคณะด้วยจำนวนที่เท่ากัน แต่บางคนก็กล่าวหาว่าช่างซอรีดไถเงินคนดู ซึ่งนั่นไม่ใช่เลย จะเป็นความพึงพอใจของผู้ดูมากกว่า บางคนก็ให้ช่างซอหญิงคาบเงิน ครั้งละ 30-100 บาท คนเฒ่า คนแก่ ก็พากันชอบดีนัก"

การฟ้อนแง้นประกอบการซอถือได้ว่าเป็นการเรียกร้องให้คนมาดูซอมากขึ้นเนื่องจากมีน้อยคนนักที่จะสามารถแสดงการฟ้อนแง้นที่ทำตัวแอ่นไปข้างหลังได้ จะต้องมีการฝึกฝนอยู่นานจนชำนาญถึงจะสามารถแสดงให้ผู้ชมดูได้ จากการสังเกตพฤติกรรมและการสัมภาษณ์ผู้ดู / ผู้ชมต่างพากันชื่นชอบและลุ้นว่าช่างซอหญิงจะสามารถฟ้อนคาบเงินรางวัลที่เป็นธนบัตรของผู้ชมที่นำมาเป็นรางวัลให้กับช่างซอได้หรือไม่ ผู้ชมชายส่วนใหญ่ชอบดีนัก มักจะส่งเสียงร้องเพลงซอตาม

หรือแม้กระทั่งลุกขึ้นฟ้อนเคียงคู่กับช่างซอหญิงด้วย ทำให้เกิดความครึกครื้นและสนุกสนานของผู้ชมผู้ดูยิ่งนัก

ภาพที่ 6 การฟ้อนแง้น (ฟ้อนแอ่น) ได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในการดูซอ

ภาพที่ 7 ช่างซอหญิงฟ้อนแง้นคาบเงินรางวัลที่เป็นธนบัตรที่ผู้ชมมอบให้

ภาพที่ 8 การให้รางวัลแก่ช่างซอหญิง

การฟ้อนปั่นฝ้ายเป็นการฟ้อนประกอบการขับซออย่างหนึ่งในที่นี้เป็นการฟ้อนประกอบการขับซอปั่นฝ้ายเท่านั้นซอปั่นฝ้ายมีเนื้อหาเกี่ยวกับการถางป่าเพื่อทำไร่ฝ้าย หว่านฝ้าย ปลูกฝ้าย ดายหญ้า เก็บฝ้าย ไช้ฝ้าย ตากฝ้าย ยิงฝ้าย จนกระทั่งทอผ้าเป็นผืน ในการขับซอช่างซอจะทำท่าทางประกอบไปตามจังหวะและสอดคล้องกับเนื้อหาที่พรรณนาในบทซอปั่นฝ้าย

ฟ้อนพระลอ เป็นการฟ้อนของช่างฟ้อนที่ไม่ใช่ช่างซอ ช่างซอเป็นผู้ขับซอพระลอเดินดง ตอนนางรื่นนางโรยไปหาปู่เจ้าสมิงพราย ช่างฟ้อนเป็นหญิง 2 คน สมมุติว่าเป็นนางรื่นนางโรย ฟ้อนรำไปตามเนื้อหาของซอ

นอกจากนี้ยังได้มีการแต่งซอพื้นเมืองให้ช่างซอขับและให้ช่างฟ้อนฟ้อนตามแต่โอกาส โดยแต่งเนื้อหาขึ้นมาเฉพาะ เช่น ฟ้อนสมโภชน์งานต่างๆ เพลงซอพื้นเมือง ฟ้อนซอกินตานสืบสานประเพณี

1.7 เครื่องแต่งกาย

การแต่งกายของซอล้านนาจะมีการพัฒนาไปเพื่อธุรกิจมากขึ้น เดิมช่างซอหญิงจะนุ่งผ้าซิ่นหรือผ้าถุงสำเร็จเพียงชุดเดียวเล่นทั้งวัน แต่ปัจจุบันช่างซอผู้หญิงจะนุ่งกระโปรงและต้องตัดชุดใหม่ เพื่อให้ทันกับสมัยนิยมมีหลายชุดเพื่อผลัดเปลี่ยน วันหนึ่งต้องเปลี่ยนชุดถึง 3 ชุด นักดนตรีและช่างซอชายก็นิยมเปลี่ยนเหมือนกัน แต่จะเปลี่ยนเฉพาะเสื้อ ความสำคัญของซอจึง

มิได้อยู่ที่เนื้อหา หรือความสามารถในการซออย่างเดียว แต่ยังต้องมีสิ่งจูงใจผู้ชมในเรื่องการแต่งกายเพิ่มขึ้นอีกด้วย นางกุหลาบช่างซอคณะคำผายพูดถึงการแต่งกายของช่างซอว่า "เมื่อก่อนช่างซอที่เป็นผู้หญิงจะต้องแต่งตัวที่ทันสมัย ผ้าถุงที่ใส่จะต้องเปลี่ยนเป็นชุดกระโปรงสีสดใสเพื่อจูงใจผู้ชมที่เข้ามาชมซอแต่ตอนนี้ซอคณะคำผายได้หันมานิยมนุ่งผ้าถุงสำเร็จที่ตัดเย็บเข้าชุดโดยใช้ผ้าลายน้ำไหล ซึ่งเป็นผ้าทอพื้นเมืองของเมืองน่าน เพราะต้องการอนุรักษ์วัฒนธรรมของเมืองน่านไว้ ผู้ชมที่เป็นคนหนุ่มก็จะชอบชุดที่เป็นกระโปรง ส่วนผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะชอบชุดที่เป็นผ้าถุง" ดังนายสม ผู้ชมคณะซอพ่อครูคำผาย นุปิง เล่าให้ฟังว่า "ตัวเองชอบฟังซอและเป็นแฟนคณะซอมานานแล้วและชอบให้ช่างซอหญิง ใส่ชุดกระโปรงสีสดใส เช่น ลายดอกสีแดง-สีสะดุดตา การใส่ชุดกระโปรง เพราะเวลาฟ้อนแง้น จะฟ้อนสะดวกดีและตัวเองชอบไปโค้ง (ฟ้อนคู่) กับช่างซอหญิง"

พ่อครูคำผายพูดเสริมต่อว่า "การแต่งกายของบรรดาช่างซอนั้นเดิมทีจะนุ่งชุดลำลองสบาย ๆ ช่างซอผู้หญิงจะใส่ผ้าถุงเสื้อแขนยาวเหมือนชุดไทย พอระยะต่อมามียุคของรำวง และเทคเข้ามา ช่างซอจึงเปลี่ยนมานุ่งผ้าสีสดใสโดยเฉพาะช่างซอผู้หญิงจะนุ่งกระโปรงบานสีสดใสเพื่อดึงดูดความสนใจให้ผู้ดูผู้ชมแต่เมื่อเล่นไปสักระยะหนึ่งช่างซอหญิงจะฟ้อนแง้นให้ผู้ชมดูการฟ้อนใส่กระโปรงจึงง่ายพอปัจจุบันคณะซอก็จะปรับปรุงเครื่องแต่งกาย นางกุหลาบ ศรีทะหล้า ช่างซอคณะคำผายกล่าวว่า "การใส่กระโปรงฟ้อนแง้นจะฟ้อนง่ายกว่าปัจจุบันคณะของพ่อครูคำผาย นุปิง ได้อนุรักษ์การแต่งกายที่เป็น ผ้าทอของจังหวัดน่านที่เรียกว่าผ้าทอลายน้ำไหล ช่างซอผู้หญิงจะกลับมาใส่ผ้าถุง ข้าเจ้าว่าไม่สะดวกเท่าไหร่เวลาฟ้อนแง้นเพราะผ้าถุงมันแคบเวลาฟ้อนแง้นหรือทำตัวอ่อนไปข้างหลัง จะยากมาก ถ้าไม่ระวังมีสิทธิ์ที่จะล้มได้ จากการสังเกตคนดูจะชอบให้ช่างซอหญิงใส่กระโปรง เพราะคนดูสามารถไปโค้ง (รำคู่) ช่างซอหญิงได้"

ภาพที่ 9 การแต่งตัวของช่างซอหญิง
ในสมัยก่อน

ภาพที่ 10 การแต่งตัวของช่างซอหญิง
ในปัจจุบันที่หันมานิยมแต่ง
ด้วยชุดไทยพื้นเมือง

ภาพที่ 11 การแต่งกายของช่างซอ
ชาย – หญิง ในปัจจุบัน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University

1.8 พิธีกรรมเกี่ยวกับซอ

พิธีกรรมเกี่ยวกับซอ ล้วนแล้วแต่เป็นพิธีกรรมที่เกิดจากความเชื่อ ความศรัทธา ความกตัญญู รู้คุณ การมีสัมพันธภาพที่ดีระหว่างช่างซอด้วยกันเป็นการให้เกียรติซึ่งกันและกัน เป็นพิธีกรรมซึ่งแฝงด้วยคุณค่าที่น่าศึกษาเรียนรู้ยิ่ง

พ่อครูคำผาย นุปิง เล่าว่า "พิธีกรรมเกี่ยวกับซอจะมีการสืบทอดต่อกันมาทุกปี สิ่งที่ขาดไม่ได้คือการไหว้ครู หรือการบูชาครู การรำลึกถึงพระคุณของครูอาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาซอให้ หรือขอให้ครูช่วยปกปักษ์รักษาคุ้มครอง คิดคำซอให้เลื่อนไหลไม่ติดขัด มีความสำเร็จอย่างคณะของพ่อครูคำผาย นุปิง ศิลปินแห่งชาติก็จะไหว้พ่อครูไชยลังกา เครือเสน ซึ่งเป็นพ่อครูที่สอนเพลงซอให้กับพ่อครูคำผาย นุปิง ศิลปินแห่งชาติจนโด่งดังมาได้ทุกวันนี้สำหรับโอกาสทำพิธีไหว้ครูซอนิยมทำกันใน 2 โอกาส คือ ไหว้ครูซอประจำปี และไหว้ครูก่อนซอ"

การไหว้ครูซอประจำปีเป็นพิธีกรรมที่ช่างซอจัดทำขึ้นเป็นประจำทุกปีราวเดือน 9 เหนือ หรือเดือนพฤษภาคม – มิถุนายน ไหว้ครูทั้งที่มีชีวิตอยู่และครูที่ล่วงลับไปแล้ว ทั้งที่เป็นครูของครูอีกด้วยโดยมีคำเรียกครูเหล่านี้ว่าพ่อครู แม่ครู ครูเก๊า ครูปลาย ครูตาย ครูยัง (ยังมีชีวิตอยู่) เพื่อระลึกถึงพระคุณครู ขอให้บารมีของครูช่วยปกปักษ์รักษาให้มีความสุขความเจริญ การไหว้ครูซอ จะทำโดยการจัดเครื่องกราบไหว้ คือสวยดอกไม้ธูปเทียน 16 สวย(กรวย) สวยมหาพลู 16 สวย(กรวย) ข้าวเปลือกข้าวสารอย่างละ 1 อ้อง(กระทง) ผ้าขาว ยาว 1 วา 1 ผืน ผ้าแดง ยาว 1 วา 1 ผืน กล้วย 1 เครือ มะพร้าว 1 ทะลาย หัวหมู1 หัว ไก่ 4 ตัว เหล้า 1 ไห ข้าวเหนียวนึ่ง 1 กล่อง น้ำส้มป่อย 1 ขัน

สำหรับเครื่องดนตรีประกอบซอ ไม่ว่าจะเป็น ปี่จุ่ม ซึง สะล้อ ขลุ่ย ให้นำเครื่องบูชาใส่พานหรือขันโตกขนาดใหญ่วางไว้หน้าพระพุทธรูป สำหรับเครื่องบูชาไหว้ครูอาจมีแตกต่างกันไปบ้างเล็กน้อยตามความเหมาะสมของท้องถิ่น และความเชื่อที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมา

ขั้นตอนการทำพิธีไหว้ครูซอนั้นพ่อครู แม่ครู และบรรดาศิษย์ทั้งหลายมานั่งพร้อมกันในบริเวณพิธี พ่อครู แม่ครู จุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย พ่อครู แม่ครู หรือหัวหน้าคณะซอยกขันตั้งบูชาแล้วนำบรรดาลูกศิษย์กล่าวคำไหว้ครู มีเนื้อหารำลึกถึงพระคุณครูอาจารย์ด้วยบทที่ว่า

"ขอเชิญคณาอาจารย์ที่ได้สั่งสอนตลอดจนครูลักพักจำจึงมาสั่งสอนอุตสาหะขออาราธนาพระศรีรัตนตรัย พระศรีสรรเพชร มาเสด็จอยู่เหนือเกล้าเกศี ขอเชิญพระศรีพรหมมามาอยู่บ่าซ้าย ขอเชิญพระนารายณ์มาอยู่บ่าขวา ขอเชิญพระคงคามาเป็นสร้อยสังวาลย์ ขอเชิญ

พระกาฬ มาเป็นหัวใจ แม้แต่ผู้ข้าเจ้าจะได้แสดงรำร้อยจ้อยซอ ก็ขอให้มีความสุขสำเร็จลุล่วงด้วยเทอญ โอมสิทธิทัง กะรัง สิทธิทาริยะ กะรัง โอมสวาโหมติด" (สำนวนของพ่อครูคำผาย นุปิง) ต่อจากนั้นคณะซอร่วมกันซอรำลึกถึงพระคุณครูซอแล้วสังสรรค์ตามอัธยาศัย

การขึ้นครูซอ หรือไหว้ครูซอ เป็นการไหว้ครูก่อนแสดงซอทุกครั้งช่างซอต้องทำพิธีขึ้นครูหรือไหว้ครูเสียก่อน เพื่อระลึกถึงพระคุณที่ได้สั่งสอน ขอให้ครูซอคุ้มครอง บันดาลให้สามารถขับซอได้เลื่อนไหลไม่ติดขัด คิดคำซอได้ฉับไว มีปฏิภาณไหวพริบ มีเสน่ห์เป็นที่ชื่นชอบ ไม่มีอุปสรรค และด้วยมีความเชื่อว่าถ้าได้ไหว้ครูซอ หรือยกครูแล้ว จะทำให้แคล้วคลาดอันตรายจากไสยศาสตร์ และทำให้ช่างซอมีกำลังใจเกิดความมั่นใจมากยิ่งขึ้น การขึ้นครูซอนั้นเริ่มด้วยการเตรียมเครื่องบูชาครู โดยเจ้าภาพหรือผู้ว่าจ้าง คณะซอไปแสดงเป็นผู้จัดหาเครื่องบูชา นำมาบรรจุในขัน พาน หรือถาดเรียกว่าขันตั้ง หรือ ขันขึ้นครูซอ เครื่องบูชาประกอบด้วย เทียน 8 คู่ เหล้าขาว 1 ขวด เงิน 36 บาท ดอกไม้ขาว แดง เหลือง หมาก 1 หัว พลู 1 มัด ข้าวสาร 1 กระป๋อง เทียนเล่มบาท 1 คู่ เทียนเล่มเพี้ยง 1 คู่ รายชื่อเจ้าภาพของงานและรายชื่อของญาติที่ล่วงลับไปและจะอุทิศไปหา เรียกว่า ก้านตานเมื่อเตรียมของเรียบร้อยแล้วหัวหน้าคณะซอยกขันตั้งขึ้นจรดศีรษะแล้วไหว้คุณแก้วสามประการเคารพสิ่งที่ควรเคารพในบริเวณนั้นไม่ว่าจะเป็นเทวดาอารักษ์ กล่าวคำรำลึกถึงพระคุณครู หลังจากนั้นช่างซอจะถือเคล็ดโดยจิบเหล้าในขันตั้ง พร้อมทั้งพรมเหล้าลงบนเครื่องดนตรีที่นำมาเพื่อบรรเลง และนำเหล้าไปหลั่งรดลงธรณีบริเวณเสาของผามซอเพื่อเป็นการคารวะและขอขมาแม่ธรณี ต่อจากนั้น ช่างซึง สะล้อ เทียบเสียงทุกครั้งและเริ่มแสดงซอ

ภาพที่ 12 ขันตั้งของคณะซอที่จัดใส่พานไว้ในการแสดงซองานโครงการสืบสานวัฒนธรรมล้านนา "คารวะผู้ใหญ่ ใส่ใจผู้สูงอายุ" ต.ทุ่งศรีทอง อ.เวียงสา จ.น่าน

การแบ่งครูซอหรือการปลงครูซอ เป็นพิธีกรรมอีกพิธีหนึ่งเกี่ยวกับช่างซอ ได้ร่ำเรียนวิชาการขับเพลงซอและฝึกฝนจนเกิดความชำนาญจนสามารถแยกคณะซอเป็นของตนเอง และต้องเป็นช่างซอมาอย่างน้อย 3 ปี สามารถสอนซอให้กับผู้อื่นได้ ในเมื่อช่างซอผู้นั้นมีความชำนาญขับซอจนแก่งจนถึงขั้นมีลูกศิษย์ สามารถเป็นครูสอนซอให้กับศิษย์ได้ เป็นครูซอได้ แต่ก่อนที่จะเป็นครูซอได้นั้น ต้องทำพิธีขออนุญาตเป็นครูซอเสียก่อนพิธีนี้เรียกว่า การแบ่งครูซอเพื่อขอแบ่งความเป็นครูจากพ่อครูแม่ครูของตนทำโดยจัดเครื่องบูชาหรือเครื่องสังเวยในพิธีแบ่งครูซอประกอบด้วย ไก่ต้ม 2 คู่ เหล้าขาว 2 ขวด เสื่ออ่อน 2 ผืน หมอนทรงสี่เหลี่ยมหรือหมอนหก 2 ใบ ผ้าขาว 2 ผืน ผ้าแดง 2 ผืน ข้าวเปลือก 2 กระทง หมาก 2 หมื่น (มาตรการนับหมาก ผ่าซีก(เสี้ยว) แล้วร้อยด้วยเชือกปอเป็นเส้นยาวประมาณ 1 ศอก รวมกันเป็นพวงๆ ละ 100 เส้น หรือ100 ไหม เรียกว่า หมาก 1 หมื่น หรือหมาก1 หัว) มะพร้าวอ่อน 2 ทะลาย สวยดอกไม้ 16 สวย สวยหมากพลู 16 สวย เงินค่ายกครู 72 บาท ซึ่งเครื่องพลีกรรมเหล่านี้อาจมีแตกต่างกันไปตามความเหมาะสมของท้องถิ่น และความเชื่อที่ยึดถือปฏิบัติกันมา

ขั้นตอนพิธีแบ่งครูซอ การทำพิธีแบ่งครูซอ ช่างซอถือปฏิบัติทำพิธีกันในราวเดือน 9 เหนือ หรือเดือนพฤษภาคม – มิถุนายน หรือวันพฤหัสบดีซึ่งถือว่าเป็นวันครู หรือพญาวัน (วันเถลิงศก) ตรงกับวันที่ 15 เมษายน (วันเทศกาลวันปีใหม่เมือง) ประกอบพิธีในช่วงเช้าก่อนเพล โดยมีขั้นตอนการทำพิธีแบ่งครูซอคือ พ่อครู แม่ครู และบรรดาลูกศิษย์ ช่างซึง ช่างสะล้อ มาพร้อมกันในบริเวณพิธีที่มักสร้างเป็นปะรำพิธี เรียกตามภาษาถิ่นเหนือว่าผาม ศิษย์นำเครื่องบูชาเครื่องสังเวยเซ่นไหว้ที่เตรียมมายกไปไว้บนเวที กล่าวคำเซ่นสรวงผีครู และกล่าวโองการคำขอแบ่งครูซอ พ่อครู แม่ครู ทำพิธีเสี่ยงทายว่าผีครูซอที่ล่วงลับไปแล้ว จะอนุญาตให้แบ่งครูซอได้หรือไม่โดยหยิบข้าวตอกหรือข้าวเปลือกที่เตรียมไว้มานับดู ถ้านับได้จำนวนคี่แสดงว่าไม่ได้รับอนุญาต ต้องกล่าวโองการ สวดอ้อนวอนขอแบ่งครูซอต่อไปอีกเรื่อย ๆ จนนับเม็ดข้าวได้จำนวนคู่ หมายความว่าผีครูซอได้อนุญาตให้แบ่งครูซอได้แล้ว เมื่อได้รับอนุญาตจากการเสี่ยงทายแล้ว พ่อครู แม่ครู จะแบ่งเครื่องสังเวยให้ศิษย์ครึ่งหนึ่งพ่อครูแม่ครูจะเก็บไว้อีกครึ่งหนึ่งยกเว้นกรณีที่พ่อครูแม่ครูนั้นเลิกประกอบอาชีพช่างซอแล้วก็จะยกเครื่องเซ่นทั้งหมดให้แก่ศิษย์ที่มาขอแบ่งครูซอ พ่อครูแม่ครูอบรมสั่งสอนศิษย์ที่มาขอแบ่งครูซอสั่งสอนให้กตัญญูกราบไหว้บูชาครูอย่างเคร่งครัด ศิษย์ที่รับแบ่งครูซอ และช่างซอคนอื่น ๆ ขับซอต้อนรับครูซอคนใหม่เรียกว่า ซอรับครู พ่อครูแม่ครูส่งครูซอคนใหม่กลับบ้านโดยนำเครื่องสังเวยที่ได้รับมาครึ่งหนึ่งนั้นมาเลี้ยงผีครูที่บ้านครูซอคนใหม่ มีการขับซอรับครูเลี้ยงฉลองกันอย่างสนุกสนาน และถือว่าได้เป็นครูซออย่างเต็มภาคภูมิสามารถอบรมสั่งสอนวิชาขับซอให้ศิษย์คนอื่นได้ หลังจากที่ได้รับการแบ่งครูซอแล้ว ครูซอคนใหม่ต้องหาเครื่องประกอบสังเวยที่ขาดหายไปครึ่งหนึ่งนั้นให้ครบ เช่น ผ้าขาวหายไป 1 ผืน ก็ต้องหามาให้ครบ 2 ผืน โดยครูซอ คนใหม่ต้องเก็บ ขันครู กล่าวคือ นำเครื่องสังเวยไปวางไว้บนหิ้ง หรือชั้นที่เตรียมไว้ ให้หันหน้าไปทางทิศตะวันออกหรือทิศเหนือจึงจะถือว่าเป็นมงคล และต้องกราบไหว้บูชาอย่างสม่ำเสมอ

ข้อห้ามสำหรับศิษย์ที่รับแบ่งครูซอแล้วศิษย์ที่ได้รับการแบ่งครูซอมาแล้วมีข้อห้ามที่ต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ข้อห้ามเหล่านี้เรียงตามลำดับความสำคัญคือห้ามรับประทานอาหารในบ้านเรือนในสถานที่ที่ตั้งศพ ห้ามลอดใต้ถุนบ้านที่มีหญิงอยู่ไฟ ห้ามลอดใต้ป่าช้าแสนผี (ครัวไฟ) ห้ามรับประทานอาหารเครื่องเซ่นผี ประเภทไก่ ซากเจ้า เหล้าซากผี ห้ามลอดราวตากผ้าและรั้วบ้าน ห้ามลอดใต้ถุนกล้วยที่เอียงพระน้ำหนักเครือ ห้ามลอดใต้ถุนบ้านทั่วไป

พิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่ออีกอย่างหนึ่งของช่างซอคือการกินอ้อหรือ การเอาอ้อ มีความ เชื่อว่าการกินอ้อช่วยเสริมสร้างสติปัญญาและการจดจำได้เป็นอย่างดี คำว่า อ้อ เป็นภาษา

ถิ่นเหนือ พ่อครูคำผาย นุปิง เล่าว่า อ้อ มีความหมาย 2 ประการคือ ประการแรก คำว่า อ้อ มาจากคำภาษาถิ่นเหนือว่า อ่องอ้อ หมายถึง มันสมอง หรือสติปัญญา ประการที่สอง คำว่า อ้อ หมายถึง ต้นอ้อ เป็นพืชล้มลุก ชอบขึ้นตามที่ชื้นแฉะ ใบเรียว ลำต้นแข็งเป็นปล้อง ๆ กลวง คล้ายไม้ไผ่ แต่มีขนาดเล็ก ต้นอ้อ มี 2 ชนิด คือ ต้นอ้อลวง มีลักษณะเด่นคือ มีใบขนาดใหญ่ กว่าอ้อลาย ใบและต้นเป็นสีเขียว และต้นอ้อลาย มีลำต้นเป็นสีขาว ใบเป็นสีเขียวลาย ๆ นิยมใช้ประดับตกแต่งหรีดในงานศพ ถือว่าไม่เป็นมงคล จึงนิยมใช้อ้อหลวง มาทำพิธีกินอ้อ

การกินอ้อมีความหมายสองประการรวมกันอยู่ กล่าวคือ ต้นอ้อเป็นอุปกรณ์สำคัญในการประกอบพิธีการกินอ้อและมีชื่อพ้องเกี่ยวข้องกับสมองและสติปัญญาอีกด้วย ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับการกินอ้อคือ ขั้นตอนการกินอ้อ และประเภทของการกินอ้อคือครูซอนำน้ำผึ้งใส่ขวดเป่ามนต์คาถา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่ามนต์น้ำผึ้ง ครูซอเลือกต้นอ้อหลวง ที่ไหลมาตามน้ำโดย ธรรมชาติ ถือว่าเป็นต้นอ้อที่ดีที่สุด อ้อนี้ต้องเป็นอ้อน้ำที่ไหลหมายถึงต้นอ้อที่ขึ้นตรงน้ำเชี่ยว ซึ่งพ่อครูซอจะตัดมาไว้ การตัดอ้อเมื่อตัดมาแล้วให้โยนขึ้นไปทางต้นน้ำให้ปล้องของอ้อนั้นไหลลงมา พ่อครูซอจะจับเอาปล้องอ้อที่ไหลมาถึงมือก่อนเป็นปล้องแรกถือว่าเป็นอ้อที่ดีที่สุด ระยะเวลาของการเอาอ้อ นิยมทำกันในวันพญาวัน (15 เมษายน) หรือวันพฤหัสบดี ซึ่งถือว่าเป็นวันครู

วิธีการกินอ้อของศิษย์พ่อครูคำผายคือ เตรียมเทียน 8 คู่ พร้อมดอกไม้ ธูป ต้นอ้อยาวกระบอกละ 5-6 นิ้ว จำนวน 2 ปล้อง ผู้เรียนหรือลูกศิษย์จะนำน้ำผึ้งมา 1 ขวด เพื่อประกอบพิธีเมื่อได้ทุกอย่างครบแล้วพ่อครูจะนำแก้วใส่น้ำมาแก้วหนึ่ง แล้วเอาปล้องอ้อลอยไว้ในแก้ว ทำพิธีเสกมนต์คาถาใส่แก้วนั้นแล้วให้คนที่มาฝึกซอจิบแล้วพรมบนศีรษะล้างหน้า นำเอาอ้อที่ลอยในแก้วนั้นมา กรอกน้ำผึ้งที่เตรียมไว้ลงไปให้ผู้ที่จะมาฝึกซอนั้นกิน เมื่อกินน้ำผึ้งในปล้องอ้อแล้วให้ขบปล้องอ้อให้แตกแล้วก็ถือปล้องอ้อที่แตกขว้างข้ามหัวไปข้างหลัง

พ่อครูคำผาย นุปิง เล่าถึงประเภทของการกินอ้อว่า การกินอ้อแต่ละประเภทมีขั้นตอนเหมือนกัน แต่มีคาถาเป่าเสกไม่เหมือนกัน ศิษย์ครูซอจะกินอ้อครบทุกประเภท แต่ชาวบ้านหรือนักเรียนที่ไม่ใช่ศิษย์ครูซอมักจะมาขอกินอ้อผญา หรืออ้อจำ เพราะมีความเชื่อว่าจะทำให้เกิดความจำและมีสติปัญญาดีการกินอ้อมี 4 ประเภท ด้วยกันคือ

อ้อจำ เป็นอ้อที่ใครได้กินน้ำผึ้งมนต์จากอ้อในลักษณะนี้และจะทำให้มีความจำดีเป็นเลิศ จำได้แม่นยำ ไม่ลืมง่าย ๆ บางครูเรียกว่า อ้ออาจิณจำ มีคาถาประกอบการกินอ้อว่า "โอม มะโน มะนา วันทากราบไหว้ บรมอุดมปั่นเกล้า ฮื้อมีพญาปัญญาฮื้อกว้าง ดั่งสะเปาขี่ข้ามแม่น้ำมหาสมุทร สุดฝ่ายพญานาค สุดขอบจมปู้ เอ็นดูคนในโลก แต่อ้อพระสงสาร อ้อไหลในเตด อ้อเขต

ในธรรม อ้อจ๋ำจื่อถ้อย อ้อน้อยอย่าลืมกำ โอมนิกะกนตุ๊ โอมนิกะคนโต๋ อ้อจ๋ำทุกค่ำเช้า โอมอะกิมนิสวา โหมติ"

อ้อพูด เป็นอ้อที่ใครได้กินน้ำผึ้งมนต์จากอ้อในลักษณะนี้และจะทำให้มีคารมคมคายดี มีคำพูด ถ้อยคำเฉียบแหลม ไพเราะน่าฟัง เป็นที่จับใจผู้ฟัง มีเสน่ห์ทางด้านการพูด ด้านการขับซอ บางครูก็เรียกว่า อ้อเว้า หรือพูดนั่นเอง คาถาประกอบการกินอ้อเว้าคือ

"ยันตุ ยันตุ ข้าเจ้าไหว้พระยอดแก้วเจดีย์ ตั้งเจ้าอิตพีอยู่ในเมืองฟ้า เจิญเจ้าขี่ม้าแก้วและเกี้ยวคำ เจ้าร่างคิงดำ เจ้าอ่อนเพียงดำแดง เจิญอ้ออารหันต๋ำ อยู่ถือเครื่องห้า ก้ำซ้ายหลั่งลงมา ก้ำขวาหลั่งลงมาเรียง กั้นใต้ปากเว้า ผญาเจ้าไหลออกมาสนสน ในเมืองคนบ่มีไผเปรียบได้ สอดไก๊แปลเป็นกำโดยผญาไว ไหลออกมาเหมือนน้ำบ่อแก้ว แจ้ว ๆ ไหลออกมาเนืองนอง เหมือนพญาฟอง ไหลออกมาลิราช เจิญมาศฟ้าแผ่นพับธรณี ผญามีแต่เก๊า เจิญสรรพปัญหา ข้าแก้แม่นได้แล้วอย่าลืม โอมสวาโหมติด

อ้ออำนาจ เป็นอ้อที่ทำให้ผู้ที่ได้กินแล้วมีอำนาจอยู่ในตัว มีผู้เกรงขาม เป็นที่เคารพของคนทั้งหมู่มวลมีคาถาประกอบว่า

"เยปุก กาลา มาติโหตกตั๋ง จิต ตเสตุ โอมพระอาทิตย์มาอยู่บนหัวกูเนอ พระจันทร์มาอยู่หน้าผากกูเนอ กูจะปาดำน้ำก็ฮื้อถอน กูจะปาดำขอนก็ฮื้อขึ้น กูจะปาขึ้นหาเจ้าผู้ใหญ่ก็ฮื้ออว้ายหน้ามาหากู กูจะตบปีกขึ้นเมืองผ้า แข่งฟ้าแข่งฝน กูจะตบปีกขึ้นเมืองบน เที่ยงอ้อลงมาเอย เสียงเลย นางแก้ว ผู้กวั๊กฝ้านอยู่ปลายผา ผู้แกว่งหลา (เผี่ยม) อยู่ปลายไม้ นางสาวแอดไท้ ผู้กวัดแกว่งวีคำ ปัญญา รติชะตั๋ง ปัญญา โอภาโส จิตตะ จิตตั๋ง โอมสวาโหมติด

อ้อมหาเสน่ห์ เป็นอ้อที่ทำให้ผู้ที่ได้กินมีเสน่ห์ เป็นที่ต้องตาต้องใจของผู้ที่พบเห็น เมื่อแสดงการขับซอก็จะมีผู้ชื่นชมชื่นชอบทั้งน้ำเสียง กิริยา อาการ ท่วงท่า ลีลา และมารยาท ยิ่งนักนับว่าเป็นเสน่ห์ที่ช่างซอทุกคนปรารถนา ถ้าใครมีแล้วจะประสบความสำเร็จในอาชีพเป็นอย่างดี มีคาถาประกอบคือ

"นะก๋ำจิต โมก๋ำใจ พุทธาก๋ำมั่น ยะสุอินทรีย์ ละขันตี๋ อิ สวา สุ

โอมนะ อ่อนใจ๋รัก โมจักมานอนกอด พุทธสวมสอดยอดเสน่หา ทาเจ็ดน้ำต๋ำ ยะเห็นหน้ากู ปาริเหวันติ"

มีคาถาอยู่บทหนึ่งของพ่อครูไชยลังกา เครือเสน ศิลปินแห่งชาติปี 2530 ผู้ล่วงลับไปแล้วได้มอบไว้กับพ่อครูคำผาย นุปิง ซึ่งเป็นคาถาสาลิกาลิ้นทอง พ่อครูคำผาย นุปิง เล่าให้ฟังว่า

การเดินทางไปแสดงทุกครั้งได้ใช้คาถามหานิยมบทนี้ แต่อย่างไรก็ตาม คาถาทุกบทจะใช้ได้ผลต้องได้มาจากครูอาจารย์อย่างถูกต้องตามขั้นตอน หมายถึง ต้องตั้งขัน (ทำพิธีโดยนำดอกไม้ ธูปเทียนไปขอยกครู) ตามจารีตประเพณี มีคาถาประกอบคือ

"โอม...กาละวีกโก๋ มหาสุทโธ ขอฮื้อเสียงกูดี ประเสริฐล้ำเลิศกว่านกทั้งหลาย ฮ้องใส่ไม้ก็ปอต๋าย ฮ้องใส่นายก็ปอลืมแต่นแก้ว เต๋ชะนกแก่นแก้วตั๋วดี ฮ้องใส่ผีผีก็นอบน้อม ก้อนมาสู่สมปาน ฮ้องใส่สาวนงคราญก็เข้ามาสู่ ฮ้องใส่จู้ก็เข้ามาหา ฮ้องใส่ข้าก็ปอลืมเหย ฮ้องมะเจ้ามารวย ฮ้องเมื่อสายมาล้ำเลิศ โอมระโดย มหาระโรย โอมสวาโหมติด

ช่างซอเป็นศิลปินที่มีการเรียนรู้ด้วยความอดทนสู้อุตส่าห์มานะพยายามอย่างยิ่ง การที่จะเป็นช่างซอได้ดีนั้นต้องเป็นการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริงติดตามฝึกฝนภาคสนามกับครูซอด้วยใจรักและเข้าใจอาชีพช่างซออย่างดียิ่งการฝึกฝนการเรียนรู้การขับซอเป็นการเรียนรู้แบบปากต่อปาก หรือแบบมุขปาฐะโดยสืบทอดเรียนรู้จากพ่อครู แม่ครู ซึ่งวิธีการเรียนรู้โดยการปฏิบัติจากประสบการณ์จริง มักสอนให้จำเป็นคำ ๆ บท ๆ เป็นสำนวน ๆ ไป ทั้งนี้ต้องอาศัยความจำ ความชำนาญ ในการปฏิบัติและความสามารถในการต่อคำซอเพื่อให้เกิดทักษะ ดังนั้น ช่างซอนอกจากเป็นศิลปินแล้ว ยังเป็นผู้ที่เรียนรู้และสืบทอดเพลงซออีกด้วยอย่างไรก็ตามคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นช่างซอนั้นพ่อครู คำผาย นุปิง เล่าว่า "ผู้ที่จะเป็นช่างซอได้ต้องเป็นผู้ที่มีน้ำเสียงดี ไพเราะ มีเสียงขง(เสียงใหญ่) กล่าวคือ มีพลังเสียง เสียงไม่ตก ไม่แหบแห้ง มีสุขภาพดี เป็นผู้ที่มีความจำดี คือ ต้องจำทั้งถ้อยคำ สำนวน คำคม สุภาษิต พังเพย เนื้อเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการซอ เพราะต้องนำไปประกอบผูกเป็นถ้อยคำเนื้อร้องในการซอไม่ใช่จำเนื้อหาของการซอทั้งหมด แล้วมาขับซอ เหมือนการร้องเพลง แต่ต้องขับซอโต้ตอบในลักษณะด้นกลอนสดดังนั้นความจำต้องเป็นเลิศ จำบทซอของคู่ถ้องที่ขับซอถามโต้ตอบให้ได้อย่างดีอีกด้วย ต้องมีความรู้ทางหนังสือจารีตขนบธรรมเนียมศิลปวัฒนธรรมและพุทธศาสนาเป็นอย่างดี เพราะเนื้อหาซอส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวเหนือ เช่น ซอขึ้นบ้านใหม่ ซอทำบุญกฐิน ผ้าป่า ซอดาปอยบวชพระ ซอเกี่ยวกับบาป บุญ นรก สวรรค์ ซอเรื่องชาดกต่าง ๆ ซึ่งล้านแล้วแต่เกี่ยวข้องกับจารีตขนบธรรมเนียมประเพณีศิลปวัฒนธรรมและพุทธศาสนาทั้งสิ้น สามารถนำภาษาสมัยใหม่ และเก่ามาประยุกต์ใช้รวมกันในการผูกคำ สำนวนซอทำให้ลื่นไหล ถูกใจผู้ฟัง สนุกสนาน แสดงปฏิภาณได้อย่างดีเลิศ มีความรู้ ความชำนาญ เก่งทางด้านฉันทลักษณ์ ร่ายกลอน และทางซอ เป็นผู้ที่มีปฏิภาณไหวพริบในการแก้ไขเหตุการณ์เฉพาะหน้าได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งปฏิภาณในการขับซอซึ่งเป็นการขับซอแบบฉับพลันหรือด้นกลอนสด ต่อคำซอได้แก้คำซอได้ ซอโต้ตอบได้ ในลักษณะ

เพลงปฏิพากษ์ เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี" ช่างซอก็เหมือนศิลปินนักร้องโดยทั่วไป มีอัธยาศัยไมตรี ยิ้มแย้มแจ่มใส พูดจาไพเราะเสนาะหู ทำให้ช่างซอสามารถดำรงอาชีพได้อย่างยั่งยืน เป็นที่นิยมชมชอบ และเป็นผู้ที่มีความกตัญญูบูชาครู ด้วยความผูกพันในระหว่างที่มีการเรียนรู้การขับซอจากครูซอทำให้ศิษย์ครูซอถือว่าเป็นเรื่องใหญ่ในการแสดงความกตัญญูรู้คุณต่อครูซอ ทั้งครูเก๊า ครูตาย ครูปลาย ครูยัง จึงมีพิธีกรรมที่แสดงออกถึงความกตัญญูของช่างซอเป็นประจำทุกปีและอื่น ๆ แล้วแต่โอกาส ซึ่งช่างซอจะถือว่าศิษย์คนไหนไม่มีความกตัญญูรู้คุณศิษย์คนนั้นจะไม่สามารถประกอบอาชีพเป็นช่างซอให้เจริญก้าวหน้าอีกต่อไป

2. **เนื้อหาของซอ**

ซอเป็นวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นกับประชาชนชาวล้านนาที่แสดงถึงความเป็นอยู่ ความคิดทางด้านปรัชญาธรรมอย่างลึกซึ้ง คติคำสอนที่ให้ความสำนึกของลูกหลานที่มีต่อบุพการี เช่น ความกตัญญูกตเวที ซอเป็นเครื่องอนุรักษ์ภาษาคำเมืองไว้ให้จดจำไปใช้กันให้ยาวนานและในภาษาถ้อยคำนั้นมีความหมายกินใจลึกซึ้ง กินใจด้านความคิดตัวอย่างภาษาในซอโบราณ บทหนึ่งว่า

" หลอนน้ำแห้ง ปลาจักลาสั่งหนอง
นกจะลาสั่งคอน เยี๊ยะมาสั่งลาเห้าไม้
ตัวพี่บ่มี อี่น้องบ่ดีแป๋งใส่
ใบไม้ป๋งใหม่ ช่างเป็นของกินแมงนูน
บ่งว่าป๋งเก่า เจ้าข้าป๋งลูน
ของกินแมงนูน เจ้าข้าล้อน ล้อน "

มีความหมายว่าหากน้ำในหนองแห้งขอดลง ปลาก็จักหนีจากไป นกบินหนีจากคอนเหมือนบินลาจากต้นไม้ พี่ยังไม่มีคนรัก น้องไม่ต้องมาว่า เป็นธรรมดาที่ใบไม้ที่ผลิใบออกมาใหม่ ๆ ย่อมเป็นอาหารของแมงอีนูนเสมอ ซึ่งมีความนัยว่าหญิงทั้งหลายเมื่อเติบใหญ่ขึ้นมาเป็นสาวนั้นเปรียบเหมือนใบไม้ แมงอีนูนเหมือนผู้ชาย ย่อมจะคอยใฝ่หาหญิงสาวแรกรุ่นกันทั้งนั้น แต่ไม่ว่าจะเป็นสาวใหญ่ หรือสาวน้อยผู้ชายก็ย่อมใฝ่หาเสมอ บทซอแต่ละบทจะมีความหมายโดยผู้แต่งซอได้คำนึงถึงเนื้อหาที่จะทำการถ่ายทอดเป็นเนื้อหาที่ง่าย และสะท้อนเกี่ยวกับชีวิตของชุมชนแก่ผู้ฟัง และผู้ชม

พ่อครูคำผาย นุปิง เล่าว่า "เนื้อหาของซอมักจะเกี่ยวข้องกับโอกาสของงาน เช่น ซอขึ้นบ้านใหม่ ซอมัดมือแต่งงาน ซอในงานบวชลูกแก้ว(นาค) ซอในงานปอยต่าง ๆ ซอที่มีเนื้อหาให้

ความเพลิดเพลินสนุกสนานหรือตลกก็มีบ้าง เช่น ซอแอ่วสาว ซอตำรายา (ตลก) และซอประกอบการเล่น คือซอเก็บนก ซึ่งทำนองและเนื้อหาจะเน้นที่ความสนุกสนานเป็นส่วนใหญ่"

บทซอมีฉันทลักษณ์ที่เป็นลักษณะคำประพันธ์ มุขปาฐะประเภทซอไม่กำหนดแน่นอนนัก อาศัยการเข้ากันได้กับทำนองเสียงพิณที่คลออยู่เป็นสำคัญ ประโยคอาจจะสั้นหรือยาวก็ได้ ใช้วิธีรวบคำหรือเร่งจังหวะให้กลมกลืนกันได้ ที่น่าสังเกตเป็นพิเศษในฉันทลักษณ์ซอ คือ ลักษณะสัมผัส วรรณกรรมล้านนา โดยเฉพาะของชาวบ้านจะไม่เคร่งครัด อาศัยเสียงที่ใกล้ชิดกันบ้างก็ใช้ได้แล้ว เช่น คำ พบ ส่งสัมผัสกับคำ นก, รัก กับวัด, อ้าง กับ อะหยัง เป็นต้น

อาจารย์ประทีป อินแสง เล่าว่า "การใช้ถ้อยคำในบทซอ คือ คำเสียงสูง เสียงกลางหรือเสียงต่ำนั้น จะเห็นว่ามีความเคร่งครัดมากทีเดียว ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมประเภทที่มีดนตรีประกอบหรือไม่ก็ตาม"

พ่อครูคำผาย นุปิง เล่าว่า "คำศัพท์ที่ใช้ในเพลงซอนั้นสันนิษฐานว่ามีความสัมพันธ์กับลักษณะการถ่ายทอดสืบต่อจากครูซอเก่า ๆ ไปยังลูกศิษย์ ครั้งแล้วครั้งเล่า โดยมีส่วนหนึ่งคงเดิมและบางส่วนมีลักษณะร่วมสมัย ที่ผู้เป็นช่างซอคิดเสริมขึ้นมา ซึ่งบ่งบอกลักษณะเฉพาะตัวของครูซอแต่ละคนไปด้วย เพลงซอจะมีการใช้คำสร้อย คำสูตร เช่น การใช้ หลอน, นาย, ตัว, จิ่มแล นอ, ตว๊าง และ แถมคำ เหล่านี้ มีที่ใช้เฉพาะเจาะจง มิอาจจะใช้ที่ไหนก็ได้ตามอำเภอใจ นับว่าเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละทำนองที่เป็นแบบฉบับ"

การขับซอถือว่าเป็นอัญมณีที่มีค่าเป็นเพชรที่ประกายแสงเจิดจ้าประดับดินแดนล้านนามาเกือบพันปี เนื้อหาของการขับซอในสมัยก่อนนั้น พ่อครูเมืองดี เทพประสิทธิ์ กล่าวว่า มักจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับนรก สวรรค์ ผู้ที่มาฟังการขับซอในสมัยก่อนนอกจากจะได้รับความสนุกสนานแล้วยังได้ความรู้ คติธรรม คำสอนควบคู่ไปด้วย แต่การขับซอจริง ๆ นั้นหากไปซองานใดก็มักจะซอเล่าเรื่องราวความเป็นมาของงานนั้น เช่น งานบวช งานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ ก็จะมีลำดับขั้นตอนในการขับซอคือ 1) การขึ้นซอหรือเริ่มซอ จะใช้ทำนองละม้ายเชียงแสนและจะหาคำคม การแสดงออกของสัตว์หรือไม่ก็ความสวยงามของธรรมชาติ เช่น แสง...แสงแดง ๆ เปิ่นว่าแสงหิ่งห้อย... ปรากฏแสงน้อย ๆ เปิ่นว่าแสงไฟต้าม... 2) รำลึกถึงคุณของศาสนา กล่าวถึงแก้วสามประการ พระรัตนตรัยบุญคุณความสำคัญขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า 3) ซอรำลึกถึงครูบาอาจารย์ที่ได้สั่งสอนมาแต่แรกเริ่ม 4) ทักทายผู้ฟังที่อยู่รอบ ๆ เอ่ยถึงคุณปู่ คุณย่า คุณตา คุณยาย และบุคคลทุกสาขาอาชีพ 5) แนะนำตัวหรือแนะนำคณะ 6) ขอบคุณเจ้าภาพ สรรเสริญเยินยอ

เจ้าภาพของงาน 7) ขอขมาครัวทาน ผู้ฟัง 8) การลำดับวันดี 9) การเชิญครุฑ นาคน้ำ เทวดา พระอินทร์ พระพรหม ยมราช ลงมา รับทราบ 10) ทักทายถามประวัติของคู่ถ้อง 11) ทดสอบเชาว์ไว ไหวพริบของคู่ถ้อง เป็นการหยอกล้อทดสอบความสามารถ 12) การลำดับเนื้อเรื่องขับซอ ความหมายของส่วนประกอบเนื้อเรื่อง 13) ขับซอให้พร 14) ขับซอขออภัย 15) การขับซออำลา

ลำดับขั้นตอนของการซอนั้นโดยขั้นตอนส่วนมากจะเป็นไปตามอัตโนมัติ จะมีบ้างที่มีผู้ฟังเข้ามานั่งร่วมวงก็จะซอซักถามพูดจาปราศรัยผู้ฟัง

2.1 การทำหน้าที่ของซอ

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาเป็นการละเล่นเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ และให้ความสนุกสนานเพลิดเพลิน องค์ประกอบด้านโครงสร้างจะไม่ซับซ้อน มีลักษณะเป็นบทเพลงสั้น ๆ โต้ตอบกันไปเรื่อย ๆ อาศัยคารมคมคายและมีลักษณะเด่นอยู่ที่การใช้โวหารเปรียบเทียบ แสดงอารมณ์หรือความในใจ หรือเป็นบทเกี้ยวพาราสีที่ทำให้เกิดความบันเทิงร่วมกัน

นายสีมา หลวงฤทธิ์ หัวหน้าซอคณะซอสีมากล่าวว่า " การซอเป็นการนำเอาสิ่งที่ตนได้ประพฤติปฏิบัติ หรือคนในชุมชนท้องถิ่นเหนือได้ประพฤติมาเล่าขานให้นำไปปฏิบัติได้ เช่น การซอเกี่ยวกับเรื่องเพศ คนโบราณไม่ว่าจะเป็นพ่อหรือแม่ไม่อาจสอนลูกของตนให้ทราบในเรื่องเพศได้ แต่ช่างซอชายหญิงสามารถนำเรื่องเพศศึกษาไปซอให้หนุ่มสาวฟังอย่างแยบยลทำให้เขาเหล่านั้นนำไปปฏิบัติได้ นับว่าเป็นการสอนอย่างชาญฉลาดของคนโบราณโดยใช้ซอเป็นสื่อ"

พ่อครูคำผายเล่าว่า "การซอนั้นจะสอดแทรกเนื้อหาที่เป็นคำสอน ในส่วนของซอเกี้ยวสาวก็จะไม่พูดโดยตรง จะมีเนื้อหาที่ไม่ประเจิดประเจ้อ เป็นคำซอที่เฉียด ๆ เรื่องเพศทำหน้าที่สื่อความหมายได้ดีกว่า ทีวี หนังสือพิมพ์ วิทยุ"

ดังบทซอก้อม หรือซอแบบสั้น ๆ ที่นิยมซอเดี่ยว

ปี้ว่าก็จับ น้องว่าก็ถูก
ควายบ่มีลูก เขาว่าควายแม่มาน
หนูนมยาน เขาว่าหมูแม่ด้อง
ควายบ่ตาย เอามาปากตังท้อง
มันก็ฮ้อง เต็มบ้านเต็มเมือง...

บทซอน้ำท่วม ที่มีการอธิบายเรื่องเพศ (ขับร้องโดยพ่อครูเมืองดี เทพสิทธิ์)

- ต่อ ๆ นี้ไปไปตี่ได้ไขกำมากล่าว บ่ว่ายิงจายบ่าวป่อหอป่อเฮือนคนใดกั้นจะมีการร่วมเพศฮื้อเตรียมตั๋วเอาไว้แต่ไกล๋ ฮื้อไปปรึกษาหมออนามัย เป็นมีถุงยางเอาไว้หลายอย่าง
- หมอจะอธิบายจะบรรยายเอาไว้หลายอย่างกั้นจะนอนโตยกั๋นเบิ่นฮื้อใส่ปลอกถุงยาง กำตี่หมอบอกไว้ ฮื้อปฏิบัติโตยต๋าม กั้นบ่ใส่ถุงยางไปฟั่งเอาแตงเอาตั่ง

2.2 **การสะท้อนวิถีชีวิต**

ซอกับชีวิตและภูมิปัญญาชาวล้านนา ซอเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นล้านนาที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญาทางด้านภาษาของชาวล้านนา นายวิเศษช่างพิณ(ซึง) คณะคำผายเล่าว่า "ซอนอกจากจะให้ความบันเทิงแล้ว ซอยังมีบทบาทสำคัญสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของชาวล้านนาอย่างดียิ่ง เพราะซอเป็นวรรณกรรมที่ช่างซอขับกล่อมร้องขึ้นสด ๆ ในเหตุการณ์นั้นหรือเรื่องราวต่าง ๆ หรือซอตามเนื้อหาที่ได้เขียนขึ้น นับว่าเป็นการบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของชาวล้านนาไว้อย่างมากมาย ชี้ให้เห็นถึงการดำรงชีวิตในด้านต่าง ๆ และสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชาวล้านนาในด้านต่าง ๆ "

พ่อครูคำผาย นุปิง กล่าวถึงบทซอว่า "บทซอได้สะท้อนให้เห็นถึงขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ตามที่ช่างซอได้ร้องขับขาน พรรณนา เกี่ยวกับประเพณีงานบวช ปอยหลวง งานศพ ขึ้นบ้านใหม่ สงกรานต์ กิ๋นสลาก ผ้าป่า ลอยกระทง งานฉลองสมโภชน์นั้นล้วนแล้วได้บรรยายและกล่าวถึงขั้นตอน พิธีการ คุณค่า ข้อควรปฏิบัติตลอดจนอานิสงส์ที่ได้รับ วิถีชีวิตชาวล้านนามีความผูกพัน ได้ยึดถือปฏิบัติอนุรักษ์ สืบทอดมาเป็นเวลานาน จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของชาวล้านนามาจนถึงปัจจุบัน บทซอต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีซอคณะคำผายได้บันทึกลงในแถบบันทึกเสียงไว้เป็นจำนวนมาก

พ่อครูคำผาย นุปิง เล่าต่อไปอีกว่าบทซอสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิต ชาวล้านนาเกี่ยวกับเรื่องอาหารโดยกล่าวถึงอาหารพื้นเมืองชนิดต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นต๋ำเตา ยำจิ้นแห้ง ลาบจิ้น หลามบอน ยำหม่าถั่วแปบ แกงบอน แกงหนัง และการเคี้ยวหมาก การอมเมี่ยงเป็นอาหารว่างหรือเป็นของหวานหลังจากรับประทานอาหารแล้ว สูบบุหรี่และการต้มสุราเอาไว้ดื่มกินกันเอง ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต การแสดงออกถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นล้านนาทางด้าน

อาหารการกินที่นำเอาพืชผักในท้องถิ่นมาประกอบอาหารเป็นอาหารพื้นเมืองในท้องถิ่นที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ดังตัวอย่างในบทซอ

เสเลเมากิ๋นต๋ำเตาอย่าไปลืมหม่าแคว้ง
กินยำจิ้นแห้งไปลืมผักไผ่ใบหอม
กินลาบจิ้นอย่าไปลืมผักคาวตอง
ยองเจ้าพี่ยองอยู่บ้านริมกองดูต้างกินเหล้าเถื่อน
กินข้าวก็อ่มหน่ำสำราญ หื้อเมียปี้หนานปันอมเมี่ยงใหญ่ ๆ
แป้งอมเมี่ยงใหญ่ ปันเบ้ารีหลวง หื้อมันเป๋งชาวสวนหื้อมันเป๋งชาวไร่

อู้กันดี ๆ มากินปูรีกับเมี่ยง
อู้กันบ่เสี้ยง มากินเมี่ยงกับปูรี

อาจารย์ประทีป อินแสง เล่าว่าชาวล้านนาดำรงชีวิตด้วยอาชีพเกษตรกรรม การทำไร่ทำนา เลี้ยงวัว ควายไว้ใช้แรงงานและเป็นพาหนะ และดำรงชีวิตด้วยภูมิปัญญาชาวบ้านทั่ว ๆ ไป จะมีการปรากฏในบทซอที่กล่าวถึงการดำรงชีวิตด้วยเกษตรกรรมของชาวล้านนา เช่นบทซอดาววีไก่หน้อยที่พรรณนาถึงคอกวัว คอกควาย สวนไร่นา ในตอนที่แม่ไก่สอนลูกไก่ว่า อย่าขึ้นไปบนบ้าน เจ้าของบ้านจะทุบตีให้หาอาหารกินตามบริเวณใกล้แถว ๆ ในไร่ในสวน ตามคอกวัวคอกควาย

อย่าหื้อเป็นทุบตี เป็นค่ำราวีประมาท
เนอเจ้าลูกรัก อย่าได้ขึ้นหอขึ้นเฮือน
หื้อเสาะกินตามใกล้ใกล้ กินตามหมู่ไร่หมู่สวน
กินตามพื้นหอพื้นเฮือน เขี่ยตามคอกควายในไร่

นอกจากนี้ในวิถีชีวิตชาวล้านนาหาเลี้ยงชีพโดยการทำนาทำไร่ในบทซอที่กล่าวถึงการทำไร่ฝ้าย การปลูกพืชผัก และทุ่งนา ดังบทซอที่มีการทำไร่ฝ้าย พร้อมกับมีการปลูกพืชล้มลุกคือบวบ ควบคู่กันไปด้วย

ฮิบไร่สำเร็จเสร็จดี (ซ้ำ) ฝนตกหัวปี้เอาฝ้ายมาหว่าน
อันฝ้ายเมืองน่านหว่านฝ้ายลับแล ฝ้ายแก่นแปหว่านตีนจอมปลวก
ฝ้ายเมืองสวดเจื้อมันดอกงาม ฝ้ายแดงฝ้ายดำจากเมืองญี่ปุ่น
นี้ฝ้ายตุ่นหว่านขึ้นบนดอย หม่าบวมหม่านอยปลูกเตาไฟห่าง

บทซอเสเลเมากล่าวถึงการทำสวนแตง

เสเลเมาหม่ายเดี่ยวปุ๊กซุ๊ก งัวปู้มุกไปเข้าสวนหม่าแตง
เจ้าของเป้นรู้เป้นจะไหมก็แพงแพง แพงเจ้าพ่อแพงไปขายลับแลง
สี่ร้อยบ่ต่ำ

สำหรับในบทซอพระลอ ตอนนางรื่นนางโรยไปพบปู่เจ้าสมิงพราย ได้พรรณนาสภาพทุ่งนาว่ามีมากมายเหลียวไปทางไหนก็เป็นแต่ทุ่งนา คือ

สามเดินเตียว เข้าดงป่าไม้ เหลี่ยวผ่อเหนือ วันตก ออก ใต้
หันเป้นต่ง เป้นนา ผ่อภูเขาหันเป้นเงาเมฆฝ้าใสมัวมืดคุ้มสว่าง
(ซอพระลอเดินดง แต่งโดยท้าวสุนทรพจนกิจ)

บทซอทำนองพม่าที่กล่าวถึงควายเป็นพาหนะ

พี่เมารักจี่นาย เมื่อขี่ควายกางจ้อง
พี่เมารักอี่น้อง เมื่อกางจ้องขี่ควาย

บทซอทำนองพม่าที่กล่าวถึงเจ้าของวัวควายไปเกี่ยวหญ้า เพื่อเอาให้วัว ควาย กิน

ไปก็ไปไป เกี่ยวหญ้าไซหญ้าปล้อง
ไปสองคนพี่น้อง ไปเกี่ยวหญ้าปล้องหญ้าไซ

นายสีมา หลวงฤทธิ์ หัวหน้าคณะซอสีมา แห่งบ้านม่วงใหม่ ตำบลนาปัง อำเภอเมืองน่าน พูดถึงซอว่า "ซอได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันดีของชาวล้านนาที่มีต่อกันนับว่าเป็นภูมิปัญญาที่แฝงมากับการซออย่างแยบยล ซอทำให้ชาวล้านนามีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันอย่างแน่นแฟ้น"

อาจารย์ประจักษ์ กาวี หัวหน้าซอคณะแสงหิ่งห้อย กล่าวถึงซอว่า"ซอเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์เป็นการส่งสารโดยมีช่างซอ และนักดนตรีเป็นผู้ส่งสารประชาชน ผู้ฟังซอเป็นผู้รับสาร ทั้งนี้เป็นการส่งสารและรับสารที่ให้ความสนุกสนานเพลิดเพลิน เพราะซอเป็นการละเล่นที่สร้างความบันเทิงในระดับชาวบ้านล้านนาได้อย่างดียิ่ง เป็นที่นิยม เป็นความสัมพันธ์ระหว่างช่างซอกับผู้ฟัง บางครั้งมีการหยอกเอิ้น (หยอกล้อ) ฟ้อนรำกับช่างซอ หรือตกรางวัลให้กับช่างซอด้วยความเสน่ห์หา ชื่นชม ประทับใจในความสามารถของช่างซอ ที่ซอขึ้นมาสด ๆ ในเหตุการณ์นั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นการกล่าวต้อนรับ อวยพร ยกย่อง ยกยอ เอ่ยชื่อผู้ฟัง ซึ่งนับว่าการซอช่วยสร้างความสัมพันธ์ในหมู่ชาวล้านนา ให้ได้รู้จักมักคุ้นกันในระดับชาวบ้านได้เป็นอย่างดี"

นายวิเศษ แก้วศรีวงษ์ ช่างสะล้อ ซอคณะคำผายพูดถึง ซอว่า "ซอเป็นการสร้างความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลในคณะซอในเรื่องความสามัคคี เมตตากรุณา พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างซอคณะคำผาย ประกอบด้วยช่างซอ ชาย หญิง นักดนตรี 3 คน ประมาณ 6-8 คน สมาชิกในวงจะมีกิจกรรมการ ฝึกซ้อมซอ การกิน การอยู่ การเดินทาง การใช้ชีวิตส่วนใหญ่ต้องผูกพันกันเหมือนอยู่ในครอบครัวเดียวกัน แบบพี่แบบน้อง แบบครูกับศิษย์ ที่มีความสามัคคี เมตตากรุณา เอื้อเฟื้อ ซื่อสัตย์ จริงใจต่อกัน กิจกรรมของคณะซอเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในหมู่คณะด้วย"

นายประดิษฐ์ เสนจอม ช่างพิณ คณะคำผายเล่าว่า "ซอเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีของชาวล้านนาในเรื่องของความกตัญญูกตเวทิตา ผู้ที่ประกอบอาชีพเป็นช่างซอ จะมีพิธีกรรมเกี่ยวกับซอ เช่น การไหว้ครูซอ การแบ่งครูซอ การขึ้นครูซอ ซึ่งพิธีกรรมดังกล่าวเน้นเรื่องการกราบไหว้บูชาครู ระลึกถึงพระคุณครู พิธีกรรมเหล่านี้ช่างซอจะปฏิบัติต่อเนื่องกันอย่างเคร่งครัด ซอคณะคำผายจะจัดพิธีไหว้ครูนี้ขึ้นทุกปี" นับว่าเป็นวิถีชีวิตของชาวล้านนาที่เป็นภูมิปัญญาอันแยบยลที่ช่วยปลูกฝังให้มีความกตัญญูรู้คุณ และเป็นความสัมพันธ์อันดีระหว่างศิษย์กับครู

บทซอสะท้อนให้เห็นว่ามนุษย์มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติทั้งในด้านสร้างสรรค์และทำลายกล่าวคือในวิถีชีวิตชาวล้านนานั้น อดีตมีผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์ ชาวล้านนาใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการประกอบอาชีพจากป่าไม้ ใช้ช้างลากไม้ และหาประโยชน์จากความอุดมสมบูรณ์ของป่า ซึ่งต่อมาได้มีผลต่อการทำลายป่าเป็นอย่างมาก

พ่อครูคำผายเล่าให้ฟังว่า "ซอที่พรรณนาถึงธรรมชาติในด้านสร้างสรรค์ เป็นซอที่พรรณนาถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ โดยพรรณนาถึงต้นไม้ ฝูงนกสัตว์น้อยใหญ่ ผลไม้

ดอกเอื้องป่า (กล้วยไม้ป่า) ทำให้เราได้ทราบถึงการได้รู้จักต้นไม้ในป่า" ดังบทซอที่ซอพรรณนาถึงต้นไม้ใหญ่น้อยต่าง ๆ คือ

แลละลิ่วไปสุดเจ้นต๋ำ.... ฝ่าดอยดง เข้าปงป่าไม้
สัก เคียนสูง ยางยูง ไม้ไร่ เปา ดู่ แงะ คะยอมยม
เครือเขาหวัน เกี่ยวพัน เกี๋ยวกลม พระพายลมปั๊ดดวงดอกไม้

(ซอพระลอเดินดง : ท้าวสุนทรพจนกิจ)

และบทซอที่พรรณนาถึงดอกเอื้องป่าชนิดต่าง

เอื้องต่างเจื้อหากมีหลายสี หลายต่างมีเป็นเลี้ยง ตัวเลี้ยง
มีตั้งเอี้ยงผา เอี้ยงหมาก เอี้ยงเมี่ยง ต๊ะเตี่ยงซ้อน มาซอนจุ่มป่า
เอี้ยงขี้หมา เอี้ยงเผิ้ง และเอี้ยงมิ้ม สามปอยหลวงรุ่งเรืองปุ้นปิ้น
งามแฉล้ม สะอาดงามก๋อน กุหลาบดอกออน สีสว่างฟ้า
เจ้าบ้านผาหิน ตีนดอยหนองห้า เอามาเป็นน้ำค้างอยู่ตีนดอย
มาเก็บไปขาย ปีซื้อควายแม่หน้อย ซื่อสีดำมอย แม่ว้องด่าง

บทซอพรรณนาถึงนกชนิดต่าง ๆ

นกในป่าบินล่าแสวง นกก๊กนกแก๋งนกงุ้ม และนกเก๊า
นกเขาเป็นเพื่อนนกเป้า นกเก๊าเป็นเพื่อนนกงุ้ม
มาจับเป็นฝูงอยู่บนยอดไม้ นกกะถัว มาจับเฟือยกุ่มใต้
มาฮ้องถองอยู่เนืองนอง สองพระองค์ลวดหมองหม่นไหม้
อยู่บนเหนืองแหย่งช้างใหญ่

พ่อครูคำผายเล่าอีกว่า "ซอเป็นการแสดงออกถึงการดำรงชีวิตของชาวล้านนาในด้านความเชื่อที่มีอยู่ต่อสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ บ้านเรา(ในที่นี้คือชาวเหนือ) มีความเชื่อเกี่ยวกับเวทมนต์คาถา ภูตผีปีศาจ มีธรรมเนียมในการเสียผี ในการขอหญิงสาวมาเป็นคู่ครอง ความเชื่อเกี่ยวกับการคลอดลูก คณะของพ่อก็ได้มีบทซอชุด คำผาย - สมพร นุปิง ชุดที่ 3 ซอเงี้ยว กล่าวถึงการเสียค่าผีและผีย่าหม้อนึ่งว่า

เอาเงินใส่ผีสักสองร้อยเท่าอั้น คงจะได้แต่งงานหนอหล้าน้องไท้
ใส่พันหนึ่งร้อยไปนอนกองหลัว พี่บ่ถ้ากลัวผีย่าหม้อนึ่ง
เดิ้กมาหนาวมามันจะลากจะทึ้ง ผีย่าหม้อนึ่งจะสึงไปนอนตวย

(คำผาย นุปิง : ผู้ซอ)

ในบทซอ ชุดเกี้ยวกำเนิด คณะคำผาย นุปิง กล่าวถึง ความเชื่อเมื่อคลอดลูกใหม่ ๆ เอาทารกใส่กระด้ง นำไปไว้ที่หัวบันได ให้ผีตัดสินว่าเป็นลูกคนหรือลูกผี คือ

น้องเกิดมาเป็นก็เอาใส่ด้ง แล้วก็โหย้งไว้ที่หัวบันได
แล้วเป็นก็ร้องเสียงแพร่ว่า ผีเหยผี ถ้าเป็นลูกคนขออย่าได้เอาหนี
ถ้าเป็นลูกผีหือเอาหนีออกบ้าน

(กุหลาบ ศรีทะหล้า : ผู้ซอ)

ชาวล้านนามีความเชื่อเรื่อง ผีครู มีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ โดยเฉพาะครูบาอาจารย์ ซึ่งจะไม่ทำการสิ่งใดที่แสดงอาการลบหลู่ครู ช่างซอก่อนที่จะซอต้องมีการยกขันตั้งขึ้นครูเสียก่อน หรือแม้แต่ไปทำการอื่นใดที่ไม่ถูกต้อง ไม่ว่าจะเป็นการนอนใต้บันไดซึ่งถือว่าเป็นที่ ๆ คนเหยียบย่ำข้ามไปมา ดังคำซอตอนหนึ่งกล่าวถึงหนุ่มจีบสาวขอนอนบ้านหญิงสาว ผู้สาวบ่ายเบี่ยงให้ไปนอนใต้บันได ชายหนุ่มก็แก้เกี้ยวว่านอนไม่ได้เพราะพ่อครู (ผีครู) มีอาถรรพ์แรง ดังบทซอ

(หญิง) ค่าผีหกร้อยนอนใกล้บ่ไกล นอนพื้นบันไดบ้านนายน้องเหน้า
(ชาย) ค่าผีหกร้อยไปนอนหยังไกล นอนพื้นบันไดข้านอนบ่ได้
พ่อข้าสั่งมา แม่ข้าสั่งไว้ ตึงนอนบ่ได้พ่อครูข้าแรง

(คำผาย นุปิง และกุหลาบ ศรีทะหล้า : ผู้ซอ)

ซอชี้ให้เห็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ของชาวล้านนากับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นความเชื่อเรื่องอานิสงส์ การทำดีกล่าวคือ ในวิถีชีวิตชาวล้านนาซึ่งส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีความตั้งใจในการทำบุญให้ทาน เช่น ซอดาวไก่หน้อย (ดาวลูกไก่) มีเนื้อหากล่าวถึงสองตายายเห็นพระสงฆ์มาธุดงค์ด้วยศรัทธาแรงกล้าที่จะถวายอาหาร แต่ไม่มีอาหารอื่นใดจึงตัดสินใจฆ่าไก่แม่ลูกน้อยโดยไม่กลัวบาปแต่อย่างใด ด้วยเพียงแต่จะให้มีอาหาร

ถวายพระ แม่ไก่ตอบสนองคุณสองตายายที่เลี้ยงมาไม่หนีไปไหน ตลอดคืนเฝ้าพร่ำสั่งสอนลูกไก่ทั้งหกตัว รุ่งเช้าเมื่อสองตายายก่อไฟต้มแม่ไก่ ลูกไก่จึงกระโจนเข้ากองไฟตายพร้อมกับแม่ไก่ด้วยอานิสงค์ของไก่ทั้ง 7 ตัวจึงไปเกิดบนสวรรค์ ดังบทซอดาวีไก่หน้อยกล่าวไว้ว่า

ส่วนไก่หมูเจ็ดตัว สมปานดีใกล้แก่
ทั้งลูกทั้งแม่ เมื่อม้วยชาติเสี้ยงอินทรีย์
พ้นเสียจากไก่แล้ว บ่มีโศกเศร้าโศกี
เพราะเพื่อหน้าบุญเป็นมี เกิดเป็นดาวีใสสว่าง

2.3 การสื่อความหมาย

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา เป็นสิ่งที่ชุมชนยึดถือปฏิบัติสืบทอดต่อ ๆ กันมามิใช่เป็นเพียงสิ่งที่กระทำตาม ๆ กัน และไม่ใช่ความคิดเพ้อฝันตามจินตนาการเพื่อสร้างสรรค์ศิลปะอย่างเดียว แต่มีแบบแผนความเชื่อและศีลธรรมจรรยาต่าง ๆ ที่ชาวบ้านได้วางไว้ด้วย การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา จึงมีบทบาทในการช่วยทำให้ระเบียบประเพณีและแบบแผนทางด้านวัฒนธรรมของกลุ่มชนดำรงอยู่ได้ด้วยความมั่นคง โดยคนในสังคมได้ตัวอย่างและเห็นแนวทางในการปฏิบัติจากการละเล่นพื้นบานซอล้านนา จึงเป็นส่วนช่วยให้วัฒนธรรมการละเล่นของชาวบ้านโดยส่วนรวมมั่นคงยิ่งขึ้น

สังคมบ้านหัวนา ถือว่าเป็นสังคมชนบท การศึกษาในระบบโรงเรียนยังไม่แพร่หลาย การอบรมสั่งสอนคนในสังคมก็สอดแทรกไว้ในวัฒนธรรมพื้นบ้าน หรือการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาถือได้ว่าเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ชาวบ้านใช้ ไม่ว่าจะมีเนื้อหาที่ชี้ให้เห็นความถูกต้องในการประพฤติปฏิบัติตนสอนให้เข้าใจปทัสถานของสังคมให้มีทัศนคติที่ดีและปลูกฝังจริยธรรมต่าง ๆ ความกตัญญู ความมีสัมมาคารวะ ความพากเพียร ความซื่อสัตย์สุจริต เนื้อหาที่สอดแทรกเกี่ยวกับศาสนาและการประพฤติปฏิบัติตนซึ่งเป็นการให้การศึกษาแก่ผู้เยาว์และผู้ใหญ่ในสังคม ดังบทซอที่ว่า (ทำนองเจ้าสุวัตร – นางบัวคำ)

ปี่น้องตั้งหลายติ้งนายติ้งข้า อยู่สุขถ้วนหน้าและอยู่รอดปลอดภัย บ่ว่าจะไปตก เหนือ ออก ใต้ ธุระมีไปกล่างค่ำ กล่างคืน

บ่มีการข่มขืน เสร็จแล้วก็ฆ่า อยู่สุขถ้วนหน้ามั่งมีเงินทอง ทั้งข้าวและของยื้อได้หามา อยู่ตลอดปลอดภัย บ่มีโจ่รขะโมย

ประการที่สุดยอดบอกบ่ได้ พัฒนาจิตใจของเจ้าให้ดี อย่าหลงมัวเมาไฮโล แก้วพ่ายมันจ่างสิบหาย หมดเงินหมดทอง

อย่าไปหลงทดลองดื่มสุราและเหล้า กัญชานั้นเล่าเป็นของบ่ดี บ่มีศักดิ์ศรี เขาบ่นับต่ำหน้าหากกิ๋น เมามาผิดลูกผิดเมีย

พ่อครูคำผายเล่าว่า "การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนายังมีบทบาทด้านการช่วยผ่อนคลายอารมณ์และความคับข้องใจ เป็นทางออกของชาวไร่ชาวนา ถ้าสังเกตให้ดีจะเห็นว่าความคิด ความฝัน ความหวัง ความคับแค้นใจ ตลอดจนสิ่งที่ถูกเก็บกดไว้ของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องเศรษฐกิจ สังคม เรื่องเพศ ประเพณีนิยม สามารถระบายออกมาได้สิ่งเหล่านี้เป็นทางหนึ่งที่ชาวบ้านใช้ระบายความรู้สึก" ดังนั้น เราจะพบเพลงพื้นบ้านที่แสดงถึงความฝันอันไกลจากความเป็นจริง การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาที่มีเนื้อหาระบายความในใจ เพลงซอน้ำท่วมที่แสดงความกดดันต่าง ๆ ที่ชาวบ้านได้รับจากสภาวะธรรมชาติ กฎเกณฑ์ทางสังคม มีทางผ่อนคลายไปได้บ้าง โดยอาศัยการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา เป็นเครื่องช่วยให้หายทุกข์ได้อย่างหนึ่ง ดังบทซอน้ำท่วม (ศิลปิน พ่ออุ้ยเมืองดี เทพสิทธิ์)

ยามเมื่อ พ.ศ.2537 ปุ๋นต่ำดีเข็ดงืด อากาศฟ้าดินมืดมัว ฟ้าฮ้องอืดอื้อปายบน ฝนตกฟ้า ฮ้องฟ้าแมบ ส่องแจ้งไปทุกแห่งหน มีแผวมะเห็บตกลงมนุษย์เมืองคนละโลก

ฤดูทำไร่ไถนา ทำเสียเวลาประโยชน์คนมนุษย์สะโลก ยามเมื่อปลูกข้าวทำนา ฝนตกลงหลายล้ำ น้ำมันก็ไหลมาหา ก็เลยท่วมไฮ่ท่วมนา ตี๋ในเมืองสาเมืองน่าน บางพ่องเลี้ยงหมูเลี้ยงหมา ไปหาเอารถมาใส่ไล่ยับเอาเป็ดเอาไก่ จับใส่โขงไว้บนจาน เก็บตั้งเกิบตั้งเกี๊ยะ เก็บบุงข้าวเปลือกข้าวสาร เก็บขึ้นสูนอูนอาน ขึ้นไว้บนฮ้านบนขว่น

ตอนที่ 2 บทบาททางสังคมของการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนานอกจากมีบทบาทหน้าที่หลักในการให้ความบันเทิงแก่ผู้ชมแล้วยังมีบทบาทหน้าที่ต่อสังคมด้วยได้แก่

2.1 การให้การศึกษาอบรม

สังคมสมัยก่อนมีเพียงบ้านและวัดเป็นองค์กรถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ ให้แก่สมาชิกของสังคม โดยการแนะนำสั่งสอน หรือการลงมือทำให้ดู ดังนั้นการทำกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งการละเล่นสนุกสนานด้วยกัน จะมีส่วนทำให้ผู้เล่นได้รับการถ่ายทอดความรู้ ค่านิยม ทัศนคติ และแนวการประพฤติปฏิบัติตามที่สังคมคาดหวังว่าสมาชิกควรจะรู้และปฏิบัติตามได้

ในสังคมที่การศึกษาและการอ่านยังไม่แพร่หลาย การอบรมสั่งสอนคนในสังคมก็สอดแทรกไว้ในวัฒนธรรมพื้นบ้าน การละเล่นพื้นบ้านและการแสดงก็เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ชาวบ้านใช้การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาถือได้ว่าเป็นบทร้องที่สอดแทรกเนื้อหาที่ชี้ให้เห็นความถูกต้องในการประพฤติปฏิบัติ สอนให้เข้าใจปทัสถานของสังคม ให้มีทัศนคติที่ดี และปลูกฝังจริยธรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นความกตัญญู ความมีสัมมาคารวะ ความพากเพียร ความซื่อสัตย์สุจริต ฝึกสมองและสติปัญญา ซึ่งถือได้ว่าเป็นการศึกษาแก่ผู้เยาว์และผู้ใหญ่ในสังคมได้

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาเป็นการละเล่นที่ให้การศึกษาอบรมทางอ้อมแก่ผู้เล่นเป็นเครื่องมือในการให้การศึกษาด้านวัฒนธรรม ภายในกรอบที่สังคมกำหนดให้ปฏิบัติตาม จากเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นยิ่งของชาวล้านนา มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ เป็นกระจกเงาสะท้อนให้เห็นถึงวิถีการดำรงชีวิตของชาวล้านนาในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี สถาบันศาสนา สถาบันครอบครัว การประกอบอาชีพ การอาหารและโภชนาการ การแต่งกาย การสาธารณสุข

ดังบทซอโรดเอดส์ซึ่งเป็นซอด้านสาธารณสุข

- โรดเอดส์อันนี้แหล่ะนอ เก๊าก่ออยู่เมืองฝรั่งผดมาเมืองไทยเมืองน่าน ก็ได้หลายปี๋เดือนวัน ตั้งแต่ปี๋ 27 แพทย์เมืองไทยเขาหันได้มีการป้องกัน ฮื้อเฮาระวัง ฟังข่าว
- คุณหมอตั้งหลายเขาก็ขานได้กล่าว ฮื้อตั้งสาวและบ่าวไดฮู้เรื่องฤทธิ์พิษภัย หากเป็นแล้วต๋ายแต้ ยังบ่มียาปากไหนตี่จะฮักษาฮื้อหาย พยาธิพะใยภัยเอดส์
- กั้นมีผัวเดียวเมียเดียว อันนี้ตึ้งบ่เป็นเอดส์เป็นตำราวิเศษ ตี่บ่ติดฮื้อตายจะขอบอกเจ้าหนุ่มน้อย ตึงยิงจายตั้งหลาย จะแต่งงานกั๋นเมื่อใดฮื้อไปตรวจเลือดเสียก่อน

คณะซอได้ร่วมกับสาธารณสุขจังหวัดน่าน ซึ่งเป็นหน่วยงานในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข มีหน้าที่บริการการศึกษาด้านสาธารณสุขแก่ประชาชนทุกเพศ ทุกวัย ให้ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารและการบริการสาธารณสุข เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสุขภาพอนามัยทั้งทางร่างกายและจิตใจให้มีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น รูปแบบในการถ่ายทอดความรู้ไปยังกลุ่มเป้าหมายนอกจากเจ้าหน้าที่ที่สาธารณสุขเป็นสื่อหลักแล้ว ยังมีสื่อประเภทอื่น ๆ เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อโสตทัศนูปกรณ์ และสื่อพื้นบ้านได้ถูกนำมาใช้ในการให้ความรู้และบริการสาธารณสุขแก่กลุ่มเป้าหมายด้วย

อาจารย์ประทีป อินแสง กล่าวถึงการใช้สื่อการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาว่า "เป็นสื่อที่สามารถสอดแทรกเนื้อหาสาระต่าง ๆ ไปสู่ชาวบ้านได้เป็นอย่างดี เนื่องจากซอเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวเหนือที่ส่วนมากจะรู้จักและคุ้นเคยและชื่นชอบซอ เพราะซอเป็นการแสดงของชาวบ้านโดยชาวบ้านและเพื่อชาวบ้านมากกว่าประชากรกลุ่มอื่น การนำเสนอความรู้ข้อมูลและข่าวสารต่าง ๆ ผ่านการละเล่นซอ จะทำให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมด้วย และเป็นการสื่อสารโดยตรงระหว่างผู้ให้และผู้รับ ซึ่งถือว่าเป็นวิธีการสื่อสารที่ดีที่สุด การละเล่นซอพื้นบ้านจึงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชาวเหนือ โดยกลุ่มเป้าหมายที่อยู่ในวัยกลางคนถึงวัยผู้สูงอายุยังยอมรับและชื่นชอบซอได้อย่างไม่เสื่อมคลายแต่ต้องใช้คณะซอที่มีคุณภาพในการฟัง"

นายวิเศษ แก้วศรีวงษ์ เล่าว่าการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา จะมีเนื้อหาที่สอดแทรกคำสอนถือว่าเป็นคำสอนที่ให้การศึกษาอบรมผู้ฟังสามารถนำไปประพฤติปฏิบัติได้ จะเป็นการเปรียบเทียบความดีความชั่ว ดังบทซอที่ว่า ทำนองเจ้าสุวัตร – นางบัวคำ

อย่าไปทดลองดื่มสุราและเหล้า กัญชานั้นเล่าเป็นของบ่ดี บ่มีศักดิ์ศรี เขาบ่อนับต่ำหน้าหากกิ๋น เมามาผิดลูกผิดเมียบทซอแนวการประพฤติปฏิบัติตามที่สังคมคาดหวัง

เกิดเป็นคนเฮาต้องขยัน เอาก๋ารเอางาน หนักเอาเบาสู้ อันนี้และสู ขอฮื้อจำไว้บทซอเล่นการพนัน

- มาต่ำอี่ดูป่อน้อยพรมมา วันวาเป่นไปขายครั่งเอาไปแตงสูงแตงต่ำ บ่ค้างสักดำสักแดง ลวดมาจุกนั่งจด มาฮู้สึกเสียใจ๋กิ๋นแหนง แล้วมายืนจ่องยืนแจ่ง กลั๋วลูกเมียแปงเขาด่า
- อันเรื่องการพนันเล่นกั๋นตึงวันบ่ก่ายบ่เบื่อ ลักขายแผวเตี่ยวแผวเสื้อ หาว่ามาหายยังหอยังเฮือน ฟังเสียงเมียมันจ่ม ตัวมันแต่บ่มีเสียง หลบไปอยู่ระเบียง ฟังเสียงสะแล้สะแลด

นายกิตติพงษ์ ดอนมณี อายุ 15 ปี แห่งบ้านหัวนาเล่าว่า "ผมซอ และเล่นเครื่องดนตรีประกอบซอไม่เป็น แต่ผมก็ชอบฟังซอ เพราะเนื้อหาของซอมีทุกอย่าง ทุกรส และคนซอจะพยามยามซอให้มีเนื้อเรื่องที่ใหม่ ทันสมัย ต่อเหตุการณ์ปัจจุบัน อย่างซอปั่นฝ้ายผมก็ชอบ ทำให้เรารู้ถึงขั้นตอนของฝ้ายจนถึงขั้นเป็นเสื้อผ้าที่ใช้สวมใส่ ซึ่งบางบทซอผมก็ถามผู้ใหญ่ เพราะผมไม่เคยเห็นขั้นตอนการปั่นฝ้ายจริง ๆ ผมว่าน่าจะมีการปลูกฝ้ายและปั่นฝ้ายเหมือนสมัยก่อนนะครับ เพราะเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาไว้ไม่ให้สูญหายไปไหน จึงถือได้ว่าคนรุ่นใหม่อย่างพวกเราก็มี

โอกาสได้ศึกษาขั้นตอนการปลูกฝ้าย ปั่นฝ้าย จากเพลงซอ ที่ถึงแม้ว่าจะไม่ได้เรียนจากของจริงก็ตาม"

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาจึงถือได้ว่ามีบทบาทหน้าที่ต่อสังคมล้านนา โดยเป็นกิจกรรมการละเล่นพื้นบ้านที่ให้การศึกษาอบรมแก่ผู้เล่นและผู้ชม ที่ถือได้ว่ามีคุณค่าต่อสังคมลานนาไทยอย่างมหาศาล

2.2 เป็นสื่อให้คนมารวมกัน

การละเล่นเพลงพื้นบ้าน เป็นรูปแบบความบันเทิงประเภทหนึ่ง ที่มีถ้อยคำที่ผู้แต่งเพลงมักจะใช้คำที่คล้องจองกัน เพลงชาวบ้านเกิดจากประเพณี ศาสนา หรือวัฒนธรรมของชุมชนในท้องถิ่นหรือเขตนั้นๆ นับตั้งแต่ชุมชนที่ไร้ความเจริญไปจนถึงชุมชนที่เจริญแล้ว เพลงชาวบ้านได้ใช้ร้องสืบทอดกันมาโดยการจำถ่ายทอดกันมาทางปากหลายชั่วอายุคน ต่อมาค่อยมีชื่อเสียง มีแบบสัมผัสคล้องจองท่วงทำนองไปตามแบบของภาษาถิ่นนั้น ๆ เพลงชาวบ้านใช้ร้องรำในงานบันเทิงต่าง มีงานลงแขก เกี่ยวข้าว ตรุษสงกรานต์ และงานประเพณีต่าง ๆ เนื้อหาของเพลงพื้นบ้านในภาคต่าง ๆ จะมีเรื่องของความรัก ความตาย ความเศร้าโศก เรื่องเพศ เรื่องเกี่ยวกับสังคมและการเมือง

การรวมกลุ่มกันร้องเพลงของชาวบ้านค่อย ๆ พัฒนาไปสู่การแสดง มีการแยกผู้เล่นกับผู้ชม ผู้ที่มีศิลปะความสามารถสูงในการร้อง รำ หรือแสดงจะเป็นผู้เสนอศิลปะการละเล่นที่ตนเองมีความชำนาญยิ่งกว่าผู้อื่น ชาวบ้านทั่วไปก็จะเป็นผู้รับความบันเทิงจากการแสดงของผู้มีฝีมือเหล่านั้น

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาถือเป็นกิจกรรมหนึ่งที่สามารถดึงดูดคนให้มีการรวมกลุ่มกัน ทำให้คนในท้องถิ่นมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เนื่องจากการละเล่นซอจะเล่นในงานที่ผู้คนสามารถมารวมกลุ่มกัน เช่น งานบวช งานสมโภชน์ต่าง ๆ ที่ทุกคนต่างมีจิตใจดีที่จะมาช่วยงานบุญไม่ว่าจะเป็นเด็ก หนุ่มสาว ผู้ใหญ่ ที่ต้องการเจอกันในงาน ดังงานบวชนาคชาญวิทย์ นาปัญญา แห่งบ้าน หัวนา นายสม เล่าว่า "ตนเองมาจากเวียงสา รู้จักกับพ่อและแม่นาค จึงมาร่วมงาน แต่ก็ไม่รู้ใครในหมู่บ้าน นอกจากครอบครัวของนาค แต่เมื่อได้มานั่งวงรวมกับคนบ้านหัวนาจึงทำให้รู้จักคนในบ้านหัวนาตั้งเยอะ ไม่ว่าจะเป็นแม่คำ แม่สา พ่อผาย พ่อหนานศรี และอีกเยอะจนจำชื่อไม่ได้ เราจะแนะนำชื่อกันให้รู้จักและจะถามถึงชีวิตความเป็นอยู่ของแต่ละบุคคล

นอกจากนี้ผมยังได้ไปสัมผัสคณะพ่อคำผายโดยตรง เพราะผมได้ไปร่วมฟ้อนแง้นกับช่างซอผู้หญิงของคณะพ่อคำผายด้วย สนุกมากเลย"

พ่อครูคำผาย นุปิง เล่าว่า "การแสดงซอในแต่ละครั้งคนดูจะมาดูซอกันเยอะมาอย่างงานบวชนาคชาญวิทย์ นาปัญญา แห่งบ้านนามา ผู้ชมมีทั้งวัยเด็ก วัยกลางคน และผู้เฒ่าผู้แก่ ที่ต่างพากันมาช่วยงานบุญ เมื่อช่วยงานเสร็จ ก็อยู่ในช่วงของการซอพอดี เขาก็จะพากันมาดูคณะซอของพ่อเล่น จนจบการแสดง"

นายสังวาลย์ ทองอินต๊ะ บ้านหัวนา เล่าว่า "ผมเป็นคนหนึ่งที่ชอบฟังซอ โดยเฉพาะซอล่องน่านของคณะคำผาย เมื่อได้มานั่งฟังซอก็ทำให้ทราบถึงประวัติของแต่ละงานที่มีคณะซอแสดง เมื่อมานั่งฟังซอจะได้รับความเพลิดเพลินเป็นอย่างมาก เพราะได้มีโอกาสชมการฟ้อนของช่างซอแล้ว ยังได้ฟ้อนกับช่างซออีกด้วย"

นางจิราพันธ์ เธียรพิบูลย์ เล่าว่า "พี่มาช่วยงานบวชที่บ้านหัวนา ส่วนใหญ่จะช่วยเกี่ยวกับงานแม่ครัว เตรียมกับข้าว อาหาร ให้แก่แขกผู้มาร่วมงาน วงครัวที่สนุกของงานบวชคือในช่วงทำขนมปาด (เหมือนข้าวเหนียวแดง) แม่ครัวก็จะฟ้อนตามคณะซอที่มาซอ เนื่องจากได้ยินเสียงซออย่างชัดเจน ผู้จัดได้ติดเครื่องขยายเสียงไว้รอบทิศของบ้าน พ่อครัว แม่ครัว นอกจากจะสนุกช่วยกันทำงานคนละไม้ละมือแล้ว ยังได้ฟ้อน และเต้นไปตามจังหวะซออีกด้วย"

นายศิลป์ชัย มัยคำ แห่งบ้านหัวนา กล่าวว่า "ผมเป็นคนหนึ่งที่ชอบฟังซอ วันนี้เตรียมตัวจะไปดูซอ และไปช่วยงานบวชนาคบ้านหัวนาด้วย เหตุที่ไม่ได้ไปช่วยงานตั้งแต่เช้าเพราะต้องนำควายไปเลี้ยงตามทุ่งนา ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 1 กิโลเมตร ผมยังได้ยินซอเลย มีเครื่องขยายเสียงนี่ดีอยู่อย่างนะเราอยู่ไกล ก็สามารถได้ยินเสียงได้ ไม่เหมือนสมัยก่อนไม่มีเครื่องขยายเสียงช่วย จึงไม่ค่อยจะได้ยินเพลงซอซักเท่าไร ผมเลี้ยงควายอยู่กลางทุ่งได้ยินแล้วอยากจะไปนั่งดูซออยู่ใกล้ ๆ"

มนุษย์ไม่ว่าจะเป็นชาติใด เผ่าพันธุ์ใด ย่อมมีความมุ่งหวังในชีวิต เมื่อไม่ประสบกับสิ่งที่ตนเองต้องการหรือที่มุ่งหวังไว้ก็จะเกิดความทุกข์ การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาเป็นกิจกรรมการละเล่นที่จะช่วยให้มนุษย์ลืมความทุกข์ไปได้ชั่วขณะหนึ่งได้พบปะผู้คน ได้ร่วมฟังการเล่นซออย่างสนุกสนาน

พ่อคำผาย นุปิง เล่าว่า "เมื่อผู้คนเกิดมีความทุกข์ เศร้า ผิดหวัง จึงหันมานิยมการซอซึ่งเป็นการละเล่นอย่างหนึ่งที่ช่วยในการเพิ่มความครึกครื้น สนุกสนานแก่งานปอยน้อย และปอยหลวง คนที่มาร่วมงานจะได้มาฟังกันเป็นการผ่อนคลายอารมณ์และมีความสุข เนื่องจากได้

ฟังซอในงานบวชหรืองานฉลอง ถ้าขาดซอ เจ้าภาพหรือประชาชนที่มาร่วมงานในถิ่นจะรู้สึกว่าขาดความม่วน(สนุกสนาน)ไปมากถ้าหากต้องการสังคมยอมรับนับถือ เจ้าภาพจะต้องหาช่างซอที่มีชื่อเสียง ซอเก่งมาซอ สำหรับดึงดูดคน เหมือนภาคกลางหาลิเก ลำตัด ภาคใต้หาโนราห์ และอีสานหาหมอลำนั้นเหมือนกัน ในลานนาไทยเองเวลานี้ซอยังมีความหมายสำหรับประชาชนในชนบทอยู่มาก งานบวช งานขึ้นบ้านใหม่ ยังนิยมหาซออยู่ แสดงถึงสังคมไทยภาคเหนือยังต้องการซอ การขับร้องประจำถิ่นเหมือนแต่ก่อนมา และงานเหล่านี้จะสามารถรวมกลุ่มคนให้มาพบปะกัน"

นางล้วน หญิงวัย 75 ปี มาจากอำเภอปัว มางานบวชหลานชายแห่งบ้านหัวนา เล่าให้ฟังว่า "แม่อุ้ยมางานบวชหลานบ่าว (หลายชาย) เมื่อก่อนแม่อุ้ยก็อยู่บ้านหัวนานี่แหล่ะ แต่ลูกชายแม่อุ้ยคนที่ 2 ได้แต่งงานกับคนเมืองปัว แม่อุ้ยจึงไม่ค่อยได้มาแอ่วบ้านหัวนาเลย เพราะมันอยู่ไกลมาก ถ้าไม่มีงานหรือไม่มีใครพามา แม่อุ้ยก็ไม่รู้จะมายังไง แต่ถ้ามีการ การงานก็จะมาทุกครั้ง แม่อุ้ยชอบนะได้มาแอ่วบ้านตัวเอง แม่อุ้ยชอบนะซอคณะคำผาย แม่อุ้ยเห็นมาตั้งแต่คำผายเพิ่มหัดซอ เพลินดี แม่อุ้ยจะชอบเพลงซอที่ซอช้า ๆ แทรกคำสอนไปด้วย มาในงานบวชนี่ ก็จะได้ฟังการลำดับครัวตาน ของงานบวชซึ่งอยู่เมืองปัวไม่มีฟังเลย ถ้าไม่เปิดเทปฟัง แต่ลูกหลานก็จะไม่ชอบให้เปิด เนื่องจากบอกว่ามันไม่เพราะ สู้เปิดเพลงลูกทุ่งหรือเพลงสตริงดีกว่า เพราะกว่ากันเยอะ แต่แม่อุ้ยไม่ชอบเพราะว่าฟังไม่รู้เรื่อง เพลงมันเร็วเกิน เสียงดังด้วย"

อาจารย์ประจักษ์ กาวี หัวหน้าซอคณะแสงหิ่งห้อย เล่าว่า "การซอเป็นการสนองความต้องการทางศาสนา การซอไม่เกี่ยวพันกับศาสนาโดยตรงแต่ก็เกี่ยวข้องอย่างมากในทางอ้อม กล่าวคือ การซอคำสอนจริยธรรมต่าง ๆ การซอเรื่องชาดกทางพุทธศาสนา ล้วนแต่ช่วยส่งเสริมศาสนาทางอ้อมทั้งนั้น และอีกประการหนึ่งในปัจจุบันการแต่งดา ปอยบวช ปอยเป็กข์ นิยมเอาไปทำที่วัด ชาวบ้านจะพากันไปแปงผาม คือ ทำปรำซอไว้ชิดกับกำแพงด้านนอก ประชาชนที่ไปร่วมงานบวชก็มุ่งไปที่วัดและได้ฟังซอกันเป็นที่ครึกครื้นยินดี การขับซอนี้ ช่างซอจะต้องมีความรู้ในทางศาสนาเป็นอย่างดีด้วย จึงจะสามารถถ่ายทอดคำสอนทางศาสนาไปสู่ประชาชนได้"

นายสีมา หลวงฤทธิ์ หัวหน้าคณะซอสีมา เล่าให้ฟังว่า "ซอเป็นการสนองความสมหวังและผิดหวัง การซอมีวรรณกรรมที่แต่งขึ้นสำหรับความสมหวังและผิดหวัง ซึ่งช่างซอที่เก่งจะนำมาแต่งโดย ช่างซอจะนำเรื่องราวเหล่านั้นมาซอ หรือจ๊อยให้ประชาชนฟัง เหมือนการฟังนิยาย หรือบทละคร ซึ่งบางแห่งจะสอดแทรกคติธรรมทางศาสนาไว้เปรียบเทียบเหตุการณ์ในชีวิตของตัวละคร ซึ่งชาวบ้านต่างก็ถือเอาเป็นแบบอย่าง คติชีวิตของตน ทางออกของชีวิตในการแก้

ปัญหาของคนไทยโบราณจะถือตามคตินิยมทางศาสนาเป็นส่วนใหญ่และเชื่อกรรมว่ามีผลต่อชีวิตของตนซึ่งเป็นกฎแก้ปัญหาชีวิตได้ดีประการหนึ่ง ดังบทซอเล่นการพนัน (ศิลปินพ่อครูไชยลังกา เครือเสน ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปการแดสงการขับซอ ปี 2530)

มาดีอี่ดูปู่ต๋อ เงินบ่ติดตั๋วสักบาทสักแถม ได้แต่นอนแอดแรด เพราะใจ๋มันแตก เมาวิน ไขยากกิ๋นจิ้นไก่สักคาบยังบ่อมีเงินซื้อกิ๋น เหลือแต่ใบตี๋ติดอยู่ถุงเสื้อ ถุงเตี๋ยว

บางพ่องละเวเหหา เป็นป๋อจายโตนคนเปลี่ยวกำลังไปสอดไปเที่ยว ยังบ่มีลูกมีเมียกำลังไปหมั้นสาวไว้ มันก็ไปถอนเสีย โอ้ยนอจายต๋ำเพลีย เลยบ่มีเมียโตนเปิ่น

ก่อยฟังเนอปี่น้องตั้งหลาย ผมบ่ได้อู้ย้ออู้แดก มันเป็นก๋ำรผิดแบบบ่ถูกตามศีลต๋ำมธรรม กฎหมายเปิ่นตั้งไว้ ไผก็ฮู้ก็หัน อันเรื่องการพนัน เป็นเรื่องสำคัญกว่าหมู่

นางสน บ้านเวียงสา เล่าว่า "พี่ได้ไปช่วยงานปอยบ้านหัวนา ไปเจอแม่อุ้ยคำดี บ้านท่าล้อ ก็ได้ถามถึงชีวิตความเป็นอยู่ และได้ปรับทุกข์กับแม่อุ้ย เรื่องการปลูกข้าวโพด ราคาข้าวโพดตกต่ำ แม่อุ้ยก็ปลอบใจ เพราะแม่อุ้ยก็เคยเจอปัญหาแบบนี้มาก่อน จึงทำให้พี่หายเครียด และคลายความกังวลไปบ้าง มาเจอซอคณะพ่อคำผาย ที่ซอแล้วให้คติสอนใจในเรื่องเศรษฐกิจ และการทำมาหากิน ก็เลยสบายใจขึ้นมาบ้างค่ะ"

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา เป็นการรวมกลุ่มคนที่มีการแสดงออกของคนในกลุ่มที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน มีจุดประสงค์เดียวกันคือความบันเทิงเป็นหลัก และผู้ชมที่มาดูการละเล่นจะมีโอกาสได้พูดคุยปรับทุกข์สุขซึ่งกันและกัน คนที่กำลังมีปัญหา เมื่อได้พูดจาหารือกับคนอื่น ๆ โดยเฉพาะกับคนที่มีประสบการณ์ในชีวิต ผู้อาวุโส เป็นที่นับหน้าถือตาของคนในชุมชน ก็จะได้รับคำแนะนำบอกวิธีแก้ปัญหา ทำให้เห็นทางแก้ไขปัญหาของตน ความทุกข์ก็จะผ่อนคลายเกิดมีความหวังในชีวิตยิ่งขึ้น

ภาพที่ 13 การรวมตัวของผู้ชมซองานสืบสานล้านนา "คารวะผู้ใหญ่ ใส่ใจผู้สูงอายุ"

2.3 เป็นสื่อพื้นบ้าน

มนุษย์ใช้สื่อหลายชนิดส่งข่าวสาร รายงานเหตุการณ์และความเป็นไปของสังคม ให้รู้กันแพร่หลายในท้องถิ่น สื่อพื้นบ้านในที่นี้คือการละเล่นซอพื้นบ้านมีบทบาทในการเผยแพร่ข่าวสารให้ความรู้แก่ประชาชนและเข้าถึงจิตใจของประชาชนเป็นอย่างมาก บางครั้งสื่อสมัยใหม่ เช่น โทรทัศน์ ภาพยนตร์ ก็ไม่สามารถเข้ามาทดแทนได้

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนามีบทบาทหน้าที่เป็นสื่อมวลชนท้องถิ่น บอกเรื่องราว ความรู้สึกนึกคิด ตลอดจนความเป็นไปของชาวบ้านและท้องถิ่น

นางศรีพรรณ คิดดี เล่าว่า "พี่คิดว่าซอเป็นสื่อที่เล่าเรื่องราวต่าง ๆ ให้เราทราบได้ เช่นซอล่องน่าน ที่เนื้อหาจะบรรยายถึงประวัติของเมืองน่าน งานบวชนาคก็จะเล่าตั้งแต่ประวัติพุทธเจ้า จนถึงการปฏิบัติตัวเมื่อบวชเป็นพระ หรืองานขึ้นบ้านใหม่ ก็จะเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับการเลือกไม้สร้างบ้าน ฟังแล้วเพลินดีค่ะ พ่อคำผาย จะซอได้ดีมาก เล่าเรื่องแต่ละเรื่องเป็นบทซออย่างไม่ติดขัดเลย"

พ่อคำผาย นุปิง เล่าเกี่ยวกับระบำล่องน่านหรือซอล่องน่านว่า มีประวัติความเป็นมาตั้งแต่พญาการเมือง ย้ายเมืองจากเมืองวรนคร (เมืองปัว) มาตั้งเมืองใหม่ ณ จังหวัดน่านในปัจจุบัน การย้ายเมืองมาครั้งนั้น พญาการเมืองได้จัดทำแพขึ้น 7 แพ ในการขนย้ายไพร่ฟ้าประชาราษฎร์และแพที่ 7 นั้นเป็นแพของคณะดนตรี สะล้อ ซอและซึง ซึ่งช่างซอสมัยนั้นตาม

ประวัติที่เล่าสืบทอดกันมามีชื่อว่า ปู่คำมา และย่าคำบี้ ซึ่งได้ซออำลาบ้านเก่าเมืองหลังและตลอดทางที่ท่องเรือมานั้น เขาก็ได้ซอบรรยายสภาพภูมิศาสตร์ ป่าดงพงพี สิงห์สาราสัตว์ ที่ได้พบเห็นในป่าสองฝั่งลำน้ำน่าน การซอในแพล่องแม่น้ำน่านนั้น เรียกว่า ซอล่องน่าน ซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย และวงการเพลงก็ได้นำซอล่องน่านไปประยุกต์เป็นซอสตริง คือขับซอล่องน่านเข้ากับดนตรีสากลในจังหวะสามช่า เป็นที่นิยมชมชอบของคนโดยทั่วไป การซอระบำล่องน่านใช้ในการดำเนินต่าง ๆ ได้ เช่น งานบวช งานขึ้นบ้านใหม่ งานผ้าป่า งานกฐิน ตลอดถึงงานประเพณีต่าง ๆ และในปัจจุบัน นิยมนำไปซอในงานขันโตก การซอล่องน่านเป็นที่นิยมมากในจังหวัดน่าน แพร่ และพะเยา"

อาจารย์ประทีป อินแสง กล่าวว่า "การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาเป็นสื่อในการติดต่อกับวิญญาณหรือสิ่งเร้นลับเหนือธรรมชาติ ชาวบ้านทั่วไปมีความเชื่อในอำนาจเร้นลับเหนือธรรมชาติสืบมาช้านานถึงปัจจุบันโดยเชื่อว่ามีสิ่งเหนือธรรมชาติที่อาจบันดาลคุณและโทษแก่มนุษย์ได้ เช่น ภูตผีปีศาจ เทวดา วิญญาณบรรพบุรุษ ถ้ามนุษย์ทำให้พึงพอใจก็จะให้คุณ ถ้าเมินเฉยหรือดูถูกเหยียดหยามก็จะให้โทษ จึงมีพิธีกรรมเซ่นไหว้ในลักษณะต่าง ๆ และบางครั้งมีการนำเอาการละเล่นพื้นบ้านมาเป็นสื่อทางวิญญาณติดต่อกับอำนาจเร้นลับโดยผ่านทางศิลปินพื้นบ้านที่แสดงการละเล่นนั้น ๆ เป็นการบนบารบวงสรวงหรือแก้บน แม้ในปัจจุบันบทบาททางด้านนี้ของการละเล่นพื้นบ้านก็ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่มาก"

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนามีบทบาทเป็นเครื่องสื่อสารข่าวคราวเหตุการณ์และความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ แก่ชาวบ้าน โดยการขับบทซอ บทเจรจา ที่มีการสอดแทรกข่าวคราวเรื่องราวต่าง ๆ ดังบทซอทำนองเจ้าสุวัตร – นางบัวคำ

แหมอย่างหนึ่งหนาพัฒนาหมู่บ้าน ร่วมกันทำงานในหมู่บ้านของเฮา ถนนหาตางหมั่นกวาดหมั่นเผี้ยว น้ำนึ่งในเดียวการพัฒนา

บำรุงรักษาศาลาน้ำล่อ จ่วยกันผ่อ วัดวาอาราม ทำนุบำรุงรักษาเต๊อะเจ้า ล้วนเป็นของเฮาทุกผู้ทุกคน

เจ้าแสงตำมนจำไว้ฮื้อได้ ประชาธิปไตยเป็นอย่างใดหนอนาย เฮาขอบรรยาย ขอฮื้อไปเลือกตั้ง ผู้ใหญ่กำนัน แล้วยังผู้แทน

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนายังเป็นเครื่องควบคุมและรักษาปทัสถานทางสังคมและเป็นมรดกวัฒนธรรมของท้องถิ่น โดยมีชาวบ้านเป็นต้นคิด เป็นผู้เล่นและเป็นผู้สืบทอด จึงย่อมมีความสอดคล้องกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่นและสอดแทรกคุณธรรมจริยธรรม

และแนวทางการดำรงชีวิตที่เป็นค่านิยมที่ดีงามของสังคมไว้ตามความเหมาะสมเพื่อให้ผู้ชมได้นำไปเป็นแนวทางปฏิบัติ ได้รับการยอมรับจากสังคมว่าเป็นคนดีและอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

อาจารย์ประทีป อินแสง เล่าว่า "เนื้อหาของบทซอจะสอดแทรกคติสอนใจ และสิ่งที่ดีไว้ แต่ก็ขึ้นอยู่กับผู้ชม และผู้ฟัง ที่สามารถเลือกฟังซอได้ ถ้าเห็นดีก็นำไปปฏิบัติตาม บางคนก็ฟังแล้วก็ไม่ซึมซับ เพียงแค่ขึ้นซื่อมาดูการแสดงซอเท่านั้น"

นอกจากนี้ซอได้ร่วมกับหน่วยงานสาธารณสุข และสถานีตำรวจในการซอสอดแทรกเนื้อหาที่ต้องการสื่อให้กลุ่มผู้ฟังเข้าใจง่าย และสามารถนำ ๆ ไปใช้ปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ ดังตัวอย่างบทซอบทหนึ่งที่มีเนื้อหาสอดแทรกคุณธรรม

ประการที่สุดยอดบอกป่ได้ พัฒนาจิตใจของเจ้าให้ดี อย่าหลงมัวเมาไฮโล แก้วพ้ายมันจ่างสิบหาย หมดเงินหมดทอง

อย่าไปทดลองดื่มสุราและเหล้า กัญชานั้นเล่าเป็นของบ่ดี บ่มีศักดิ์ศรี เขานับต่ำหน้าหากกิ๋นเมามาผิดลูกผิดเมีย

มีน้อยจ่ายน้อย ต่ำมฮิได้หาได้ เหลือจ่ายเหลือใช้เก็บไว้ฮอมเอา ยามเมื่อเจ็บเป็นหนาวเย็นป่วยไข้ จะมีเงินไว้ซื้อยุกยา

และมีเมตตาอารีย์โอบอ้อม กับเจ้าปี่น้องบ้านเหนือบ้านใต้ ฮักกันแปงกัน เผื่อวันข้างหน้าตึ๋งตั๋วตึ๋งข้าช่วยเหลือเกื้อกูล

สำหรับการสื่อสารเสริมความสัมพันธ์ทางสังคม การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาก็เป็นสื่อให้ชาวบ้านได้มีโอกาสมาพบปะสังสรรค์ร่วมกัน ทั้งในกลุ่มผู้เล่นด้วยกันเอง ผู้เล่นกับผู้ชม และในกลุ่มผู้ชมด้วยกัน การพบปะสังสรรค์กันย่อมก่อให้เกิดความสนิทสนมมักคุ้นกัน มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ซึ่งจะส่งผลต่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขของสมาชิกในสังคม

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาถือได้ว่าเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญที่เป็นสื่อมวลชนชาวบ้านยอมรับและชื่นชอบ ทำให้ผู้ชมยินดีรับข่าวสาร และความรู้ต่าง ๆ เหล่านั้นด้วยความพึงพอใจ ซึ่งมีผลทำให้ข่าวสารที่ต้องการเผยแพร่ไปยังผู้ดูบรรลุวัตถุประสงค์ตามเป้าหมาย การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาสามารถให้ความรู้แก่ผู้ฟังได้ทุกเนื้อหา แต่จะต้องนำมาปรับปรุงใหม่ให้กระชับและง่ายขึ้นเพื่อให้เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเป้าหมายแต่ละวัย ซึ่งมีความแตกต่างกัน การปรับตัวนี้จะทำให้การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนามีการดำรงอยู่ได้ต่อไป

ตอนที่ 3 เงื่อนไขและปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา

การดำรงอยู่ของการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายประการได้แก่

3.1 ผู้ชม / ผู้ฟัง

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของกลุ่มชาวบ้าน เพราะมีบทบาททั้งในฐานะเป็นสื่อบันเทิงใจของคนในสังคม ให้ผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อยในการทำงาน และยังเป็นเครื่องประกอบในพิธีศาสนาและพิธีกรรมต่าง ๆ และปัจจุบันการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาจะต้องมีผู้ผู้ชม / ผู้ฟัง ที่เป็นฝ่ายให้กำลังใจของคณะซอด้วย

แม่รัตน์ อายุ 57 ปี แห่งบ้านกลางเวียง ผู้ที่เข้าร่วมงานบวชพระมงคล เล่าว่า "ในฐานะที่แม่เป็นผู้ชมคนหนึ่ง แม่ไม่ชอบคณะตลกที่ลุงสมัครหามาเล่นในงานบวชนี่เลย เพราะคณะตลกจะเล่นตลกที่เน้นการพูดแต่เรื่องลากมก ขนาดถึงกับเอาชื่อนาคไปล้อในเรื่องลามก บางคนก็ว่าสนุก แต่แม่ไม่ชอบเพราะนาคจะเข้าพิธีทางศาสนาจะต้องได้ยินแต่สิ่งที่ดีงาม ไม่ใช่เล่นแต่เรื่องตลกลามก แม่ว่าน่าจะเอาซอมาเล่น เพราะถือว่าเป็นการสืบทอดประเพณีมานานแล้ว เพราะเนื้อหาการซอในงานบวชนาคจะแทรกคติไว้เยอะ การลำดับครัวตานและประวัติการบวชนาคจะสอนนาคไปในตัว ผู้ชมก็จะได้ข้อคิดด้วย และเป็นที่ทราบกันดีว่าถ้าไปงานปอย (งานบวช) ที่ไหนก็จะเจอคณะซอเล่น ถ้าบ้านไหนเอาตลก หรือเอาเพลงลูกทุ่งมา บ้านนั้นคนจะเงียบมากเลย"

นางประนอม บ้านกลางเวียง เล่าว่า "งานต่าง ๆ ในบ้านเราถ้าขาดซอมักจะ "บ่อเปิง" โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานบวช หรืองานปอย ถ้าขาดการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา ก็ดูเหมือนจะไม่ใช่บรรยากาศของงานบวช และถือเป็นขนบธรรมเนียม เป็นสัญลักษณ์ของงานบวชก็ว่าได้ ถ้าถึงฤดูกาลงานบวชถ้าไม่จองช่างซอไว้แต่เนิ่น ๆ ก็แทบจะหาไม่ได้เลย"

นายสม บ้านทุ่งเจริญ เล่าว่า "ผมชอบซอมานานแล้วครับ ผมติดตามข่าวว่าจะมีคณะซอมาเล่น งานสืบสานล้านนา "คารวะผู้ใหญ่ ใส่ใจผู้สูงอายุ" ณ สถาบันราชภัฏอุตรดิตถ์ วิทยาเขตน่าน ผมทราบข่าวผมก็รีบมาดูซอเลยครับ เป็นซอคณะสีมา แต่ผมชอบซอคณะคำผายนะ ถ้าคณะคำผายไปซอที่ไหนผมก็จะตามไปดูที่นั่น"

นางสาวมณีรัตน์ กล่าวว่า "หนูตามพ่อมาดูซอ หนูชอบฟังนะ แต่ต้องเป็นจังหวะที่เร็วเหมือนซอสตริง เพราะฟังแล้วมีจังหวะเร้าใจดี ถ้าจังหวะช้า หนูมักจะง่วงนอนค่ะ"

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาเป็นการละเล่นเพื่อความสนุกสนานรื่นเริงของชาวบ้านในท้องถิ่นล้านนาโดยชาวบ้านมีการรวมตัวกันเนื่องจากการละเล่นพื้นบ้านเป็นการแสดงออกเพื่อการนันทนาการซึ่งเป็นความต้องการพื้นฐานทางด้านจิตใจอย่างหนึ่งของมนุษย์ ประกอบกับสภาพสังคมในสมัยก่อนเอื้อมากต่อการเกิดและสืบทอดการละเล่นพื้นบ้านด้วยสังคมยังไม่มีความเจริญก้าวหน้ามากนักและรูปแบบของการบันเทิงยังไม่หลากหลายเช่นปัจจุบัน

อาจารย์ประทีป อินแสง กล่าวว่า "การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนามีความไพเราะครื้นเครง และลีลาท่วงทำนองที่สวยงาม มีเนื้อหาสนุกสนานและสร้างอารมณ์ขันได้ดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งซอที่ออกมาในรูปแบบที่ตลกขบขัน ซึ่งรูปแบบของความบันเทิงในสมัยก่อนยังไม่หลากหลายดังเช่นปัจจุบันการละเล่นพื้นบ้านจึงเป็นเครื่องนันทนาการที่สำคัญยิ่งของชาวบ้าน ดังจะเห็นว่าเมื่อมีการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาแสดงหรือประชันกันในงานใดชาวบ้านจะจูงลูกจูงหลานไปชมกันคับคั่งทั้งผู้ที่อยู่ใกล้และไกล"

ผู้ดู / ผู้ชมถือได้ว่าเป็นกำลังใจให้แก่คณะซอ ถ้าไม่มีผู้ดู / ผู้ชม ซอจะเกิดขึ้นไม่ได้เนื่องจากซอแล้วไม่มีกลุ่มผู้รับสื่อ การเล่นซอก็จะหมดความหมายไปในที่สุด

3.2 ผู้ว่าจ้างซอ

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนานอกจากจะต้องมีผู้ดู / ผู้ชม ให้กำลังใจในการซอแล้วการว่าจ้างคณะซอไปเล่นในยุคปัจจุบันก็ถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่จะทำให้การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาเกิดขึ้นได้ ซึ่งเดิมทีการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาจะเล่นประกอบในพิธีศาสนาและพิธีกรรมต่าง ๆ เท่านั้น แต่ปัจจุบันการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาจะแสดงตามงานพิธีทางศาสนาเพียงอย่างเดียวเห็นจะไม่ได้ จะต้องมีผู้ว่าจ้างคณะซอ จ้างไปซอเพื่อที่ความอยู่รอดของคณะซอด้วย

อาจารย์ประทีป อินแสง กล่าวว่า "เนื่องจากผมได้เป็นคณะกรรมการคนหนึ่งที่จัดงานสืบสานล้านนาวัฒนธรรมอำเภอเวียงสา ตนจึงได้จ้างคณะซอพ่อคำผายมาซอ คนเมืองสาชอบมาก เนื่องจากคณะซอพ่อคำผายมีผู้เล่นที่มีความสามารถทุกคน ทุกคนฟังแล้วก็ติดใจอยากจะให้มาเล่นอีกในงานสงกรานต์ผมก็รับปากชาวบ้านตามคำเรียกร้องเพื่อที่ต้องการให้คนน่านมองเห็นความสุนทรีย์ของเพลงซอ ผมดีใจมากที่มีคนชอบเพลงซอของคณะพ่อคำผายที่ผมจ้างมาซอครับ"

พ่อคำผายเล่าว่า "พ่อไม่ได้ยึดติดว่าจะต้องรอให้คนมาจ้างไปซอนะ บางครั้งมีงานบุญพ่อก็จะไปช่วยซอให้ อย่างงานศพพ่อก็ไป คืองานศพพ่ออุ้ยเมืองดี เทพสิทธิ์ บ้านสันติสุข อำเภอเวียงสา เป็นครูเก่าแก่ที่สอนซอมาพ่อจะซอระลึกถึงในโอกาสสุดท้ายซึ่งพ่ออุ้ยเมืองดีจะชอบซอมาก สำหรับซอที่มาจ้างพ่อพ่อได้ทำตารางกำหนดการไว้เยอะเลย มีหลากหลายอาชีพ ไม่ว่าจะเป็นคณะสงฆ์อำเภอเมืองน่าน ได้จ้างพ่อไปซองานมอบทุนการศึกษาแก่นักเรียนยากจน 88 โรงเรียนที่วัดมิ่งเมือง จังหวัดน่าน เมื่อวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2536"

นายเพียร วรรณชัย กล่าวว่า "ได้จ้างซอคณะคำผาย ไปซองานฉลองพระวิหารวัดหนองข่วง (บ้านเกี๋ยง) ตำบลแม่ลอย อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ทั้งกลางวัน และกลางคืน โดยได้ตกลงราคากันเป็นเงินจำนวน 6,000 บาท"

พ่อคำผาย เล่าถึงการจ้างซอว่า "ถ้ามีคนจ้างไปซอในบ้านเรา (จังหวัดน่าน) พ่อคิด 3,000 บาทต่อวัน จังหวัดแพร่ พะเยา พ่อคิด 4,000 – 5,000 บาท ต่อครั้ง ถ้าจังหวัดที่ไกลไปหน่อย 2 วันพ่อคิด 1หมื่นบาท ส่วนใหญ่จะไม่มีปัญหานะเรื่องราคา เพราะตกลงกันได้ แต่เราต้องเดินทางไปเอง ค่าน้ำมันก็แพง คนจ้างก็เข้าใจ และจ่ายเงินตามที่ตกลงกันไว้ บางวันมีคนมาจองคิวชนกัน พ่อก็จะทำตารางไว้ว่างานไหนจะไปเล่นได้ หรืองานไหนที่ต้องเลื่อนวันเล่น"

นายพร แห่งบ้านกลางเวียง และศรัทธาบ้านกลางเวียง เล่าว่า "ผมได้จ้างซอคณะคำผายมาเล่นที่วัดกลางเวียง ในงานวันผู้สูงอายุ วันที่ 12 เมษายน 2542 ผู้เฒ่า ผู้แก่ที่นี่ชอบซอคณะคำผายมาก ผมจ้าง 1 ชั่วโมง ให้ 1,000 บาท ผมว่าไม่แพงนะ นาน ๆ ทีจะมีคณะซอที่มีชื่อเสียงมาเล่น ให้ฟังและอีกอย่างหนึ่งผู้เล่นในวงก็มี 6 คน เงิน 1,000 บาทก็ต้องไปแบ่งกัน บางครั้งผมว่าไม่คุ้มนะ แต่เราก็มีงบน้อย พ่อคำผายบอกผมว่าไม่เป็นถือว่ามาช่วยงานบุญ สำหรับคนเฒ่าคนแก่ก็แล้วกัน"

นายสีมา หลวงฤทธิ์ กล่าวว่า "ในชนบทล้านนา เมื่อเจ้าภาพจัดงานต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นงานบวช งานฉลองสมโภชน์ งานขึ้นบ้านใหม่ มักจะหาช่างซอที่มีฝีมือดี ซอเก่ง เสียงดี มาซอฮ่ำ (ฮ่ำ – พรรณนา) เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับงาน เพื่อดึงดูดผู้คนเป็นการประชาสัมพันธ์งานเพื่อให้ชุมชนในสังคมชนบทนั้น ๆ ยอมรับ เพราะถ้าขาดซอจะรู้สึกกร่อย หรือ "บ่ม่วน" คือไม่สนุกสนาน ไม่ครึกครื้น ไม่คึกคัก เจ้าภาพจึงจัดหาจ้างคณะซอมาเพิ่มความมีชีวิตชีวาและให้เพื่อนบ้านยอมรับตามค่านิยมของขนบธรรมเนียม ปัจจุบันแม้จะไม่สามารถหาช่างซอมาซอได้ทุกบ้าน ทุกงาน ก็จะใช้แถบบันทึกเสียงซอซึ่งมีวางขายอยู่ทั่วไปมาเปิดในงานแทน"

คนที่นิยมจ้างคณะซอไปเล่นก็มีจำนวนมาก แต่บางกลุ่มก็ไม่นิยมเนื่องจากไม่ค่อยชอบซอ ดังนายสมัครแห่งบ้านกลางเวียง ได้บวชลูกชายของตนเอง แต่ไม่จ้างคณะซอมาเล่นกลับไปจ้างตลกแห่งกรุงเทพฯ มาเล่นในงานบวชแทน เล่าว่า "ทีแรกตั้งใจจะจ้างคณะซอพ่อคำผายมาเล่น แต่ลูกชายไม่ชอบอยากได้ตลกเพราะแปลกแหวกแนวและทันสมัยดี บ้านไหนก็จ้างแต่คณะซอมาเล่น น่าจะเปลี่ยนบ้าง ตนเองจนตามใจลูกชายที่เคยไปทำงานอยู่ที่กรุงเทพมาก่อน และได้รู้จักคณะตลกที่กรุงเทพ จึงจ้างคณะตลกมาเล่นแทนซอ พ่อก็ขัดไม่ได้ เพราะเงินที่จ้างตลกมาเล่นเป็นเงินของลูกชายที่ใช้จัดงาน"

3.3 การปรับตัวของคณะซอ

การปรับตัวของคณะซอจะต้องคำนึงถึงพื้นฐานและรสนิยมของท้องถิ่น เป็นปัจจัยที่ท้องถิ่นจะรับหรือไม่รับรูปแบบนั้นหรือไม่ ความเชื่อและค่านิยมจะเป็นตัวกำหนดรสนิยมของแต่ละท้องถิ่น นอกจากนี้การรับอิทธิพลจากภายนอกชุมชน มีผลต่อค่านิยมพื้นฐานของคนในชุมชนด้วย การปรับตัวของคณะมีดังนี้

3.3.1 การปรับรูปแบบ

พ่อคำผาย นุปิง เล่าว่า "คณะคำผายได้ปรับรูปแบบที่ผู้ชมนิยมชมชอบคือการฟ้อนแง้นที่ทำตัวอ่อนช้อยและโค้งไปด้านหลัง จนปากสามารถคาบธนบัตรที่อยู่บนพื้นได้ และพัฒนาการนั่งฟ้อน มาเป็นยืนฟ้อน รวมทั้งรูปแบบของการแต่งกายก็จะมีการพัฒนาโดยให้ช่างซอหญิง เปลี่ยนจากการนุ่งผ้าถุงก็หันมาใส่กระโปรงและต้องตัดชุดเพื่อให้ทันกับสมัยนิยม คณะเราจะมีหลายชุดเพื่อผลัดเปลี่ยนกัน"

นางสร้อย คิดดี กล่าวว่า "ความสำคัญของการซอจึงไม่ได้อยู่ที่เนื้อหา หรือความสามารถในการซอเพียงอย่างเดียว แต่ยังต้องมีสิ่งจูงใจผู้ชมในเรื่องการแต่งกายเพิ่มขึ้นอีกด้วย นอกจากนี้ช่างซอหญิงจะต้องเอาใจแขกผู้มานั่งฟังซอ ด้วยการคอยรินเหล้าให้บ้าง นั่งคุยเป็นเพื่อนบ้าง ซึ่งผู้ฟังที่ชอบก็จะให้เงินแก่ช่างซอหญิงเพื่อเป็นรางวัล"

พ่อคำผายกล่าวต่อไปอีกว่า "เงินที่แขกให้ ก็จะนำมาเข้ากองกลางรวมกับเงินค่าจ้างฟ้อนแล้วนำมาเฉลี่ยแบ่งกันในวงภายหลังเมื่อเลิกงานแล้ว แต่ก็ต้องหักเป็นค่ารถบ้าง เพราะ

บางงานถ้าไปแสดงที่ต่างจังหวัดจะต้องเหมารถมาส่งคณะซอ พ่อก็จะชี้แจงให้สมาชิกในคณะฟัง ซึ่งแต่ละคนก็ไม่มีปัญหา เข้าใจเหตุผลของการแบ่งเงิน"

อาจารย์ประทีป อินแสง กล่าวว่า "การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา มีรูปแบบที่แสดงความสัมพันธ์กันในด้านโครงสร้าง ขั้นตอนผู้เล่นและอุปกรณ์ประกอบการเล่น รูปแบบที่สัมพันธ์กันของการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา ของแต่ละชุมชนไม่จำเป็นว่าจะต้องเกิดจากการรับอิทธิพลเสมอไป แต่อาจเหมือนกันได้เพราะการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาเป็นการแสวงหาความเพลิดเพลิน เพื่อสนองความต้องการทางจิตใจของมนุษย์ ในชุมชนที่มีลักษณะทางธรรมชาติคล้ายคลึงกัน มีวัสดุเครื่องดนตรีก็หาได้จากท้องถิ่น การมีคตินิยมใกล้เคียงกัน อาจสร้างรูปแบบของการละเล่นที่คล้ายคลึงกันก็ได้ เพราะฉะนั้น คณะซอพ่อคำผายได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการฟ้อนแง้น การแต่งตัว คณะซอในจังหวัดน่านก็ทำตามบ้าง ถือว่าไม่ผิด"

อาจารย์ประจักษ์ กาวี พูดถึงการละเล่นพื้นบ้านที่เกิดขึ้นจากความคิดและการแสดงออกของชาวบ้านว่า "การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาจะมีผู้ที่มีพรสวรรค์ และใจรักสืบทอดและปรับเปลี่ยนพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปตามยุคสมัย การที่การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาได้รับการสืบทอดกันมานานจนเป็นมรดกวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของท้องถิ่นย่อมแสดงให้เห็นว่าการละเล่นชนิดนี้มีความสัมพันธ์กับสภาพของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดีและมีบทบาทหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างในสังคม มิฉะนั้นการละเล่น จะดำรงอยู่ในสังคมไม่ได้ เพียงแต่บทบาทหน้าที่อาจปรับเปลี่ยนไปบ้างตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม การละเล่นพื้นบ้านมีบทบาทต่อสังคมหลายลักษณะไม่ว่าจะเป็นเครื่องนันทนาการของชาวบ้าน การละเล่นพื้นบ้านล้วนให้ความบันเทิงใจแก่ ชาวบ้านไม่ว่าจะมีมูลเหตุการเกิดจากความต้องการสนุกรื่นเริงบันเทิงใจ"

นายสีมา หลวงฤทธิ์ หัวหน้าคณะซอสีมา เล่าว่า "คณะซอสีมาก็พยายามปรับปรุงรูปแบบให้เข้ากับกลุ่มผู้ชม โดยมีการฟ้อนแง้นเหมือนกับซอคณะอื่น ๆ แต่คณะพ่อครูคำผายจะเป็นต้นตำหรับ และเป็นที่ชื่นชอบของผู้ชมเป็นอย่างมาก ไม่ใช่เป็นการเลียนแบบแต่เป็นการเอาใจผู้ชม และการเรียนร้องของผู้ชม ที่ชอบให้มีการฟ้อนแง้น"

นายศิลป์ชัย มัยคำ กล่าวว่า "ในฐานะที่ผมเป็นผู้ชมการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาคนหนึ่ง ผมไม่อยากให้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบอะไรเพิ่มขึ้นอีก อยากให้มีการซอเป็นในรูปแบบเดิม และมีการอนุรักษ์ไว้นาน ๆ"

นางสาวรัชนีกร บัวทอง อายุ 15 ปี กล่าวว่า "หนูชอบท่าฟ้อนแง้นของคณะพ่อครูคำผาย เพราะแสดงได้ดี ทำตัวอ่อนไปข้างหลังได้ ซึ่งเป็นลีลาท่าทางในการฟ้อนประกอบซอที่อ่อนช้อย ในอนาคตหนูอยากเห็นการนำเครื่องดนตรีหลาย ๆ ชนิด เช่น กลอง ฉิ่ง ฉาบ มาประยุกต์ให้เข้ากับการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา เพื่อจะได้เป็นวงที่ใหญ่"

นายกิตติพงษ์ ดอนมณี กล่าวว่า "ผมเห็นด้วยกับรัชนีกร เพราะการที่มีเครื่องดนตรีประกอบการซอหลายชนิดจะทำให้น่าฟัง และมีเสียงไพเราะยิ่งขึ้น

พ่อคำผาย นุปิง กล่าวว่า "เด็กรุ่นใหม่ ต่างก็เสนอแนวคิดได้เป็นอย่างดี เพราะต้องการให้เกิดความหลายหลายในการละเล่นซอ เหตุที่คณะไม่ทำตามคือต้องการอนุรักษ์ของเดิมไว้ เพราะเป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า คณะซอของเมืองน่านจะมีอุปกรณ์ประกอบการละเล่นที่เป็นเครื่องดนตรีคือ สะล้อ และพิณ เท่านั้น"

3.3.2 เปลี่ยนเนื้อหาสาระ

เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา มีวัตถุประสงค์เพื่อสนองความต้องการทางจิตใจ ในการแสวงหาความบันเทิงใจ เนื้อหาของการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาก็จะกล่าวถึงการดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตของชุมชนนั้น ๆ

ในด้านเนื้อหาของการซอในอดีตเนื้อหาที่ซอมักจะเกี่ยวข้องกับชาดกในพุทธศาสนาและจะซอจนจบเนื้อเรื่อง แต่ปัจจุบันการซอมักจะเป็นเรื่องราวในชีวิตประจำวันมาซอ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ยากในการดำรงชีวิต เรื่องราวเกี่ยวกับครอบครัว สามีนอกใจภรรยา หรือลูกเนรคุณพ่อแม่

พ่อคำผายกล่าวว่า "การซอในยุคนี้จะต้องเอาใจผู้คนในยุคสมัยใหม่ การซอจะต้องสอดแทรกเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิต เรื่องราวเกี่ยวกับความทุกข์ยากในการดำรงชีวิต ดังบทซอที่จะขอกล่าวดังนี้

ซอค่าวกั้นข้าว (ศิลปิน อินสน ปันคำ อ.ท่าวังผา)

ค่อยฟังเต๊อะนายข้าจักบรรยาย บรรยายเรื่องข้าว จับเอาตอน พ.ศ.ศูนย์เก้า ข้าวก็ราคาแป๋ง เขาก็นันก็ไปเดือดข้าว ไปทุกทั่วหนระแหง บ่ว่าข้าวอ่อนติ่งบ่ว่าข้าวแข็ง เขาก็ขายมาแปงขนาด

จับลางตี่นั้นนา มาขายถังละร้อยกว่าบาท บ้านเมืองยุ้งยาก พ่องก็หายลุยกาน พ่องเงินเหลือซื้อข้าวเปลือก ก็ไปลู่ซื้อแล้วยังข้าวสาร บางพ่องซื้อเป็นขะนาน ต๋ามใจใผมันสะดวก ซอน้ำท่วม (ศิลปินพ่อเมืองดี เทพสิทธิ์ อ.เวียงสา)

ฤดูทำไร่ไถนา ที่เสียเวลาประโยชน์คนมนุษย์สะโลก ยามเมื่อปลูกข้าวทำนา ฝนตกลงหลายล้ำ น้ำมันก็ไหลมาหา ก็เลยท่วมไฮ่ท่วมนา ตี่ในเมืองสาเมืองน่าน

บางพ่องเลี้ยงหมูเลี้ยงหมา ไปหาเอารถมาใส่ไล่ยับเอาเป็ดเอาไก่ จับใส่โขงไว้บนจาน เก็บตั้งเกิบตั้งเกี๊ยะ เก็บบุงข้าวเปลือกข้าวสาร เก็บขึ้นสับสูนอูนอาน ขึ้นไว้บนฮ้านบนขวั่น

พ่อคำผาย นุปิง เล่าถึงบทซอที่สืบทอดพุทธศาสนาว่า "การซอนับว่าเป็นเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาได้โดยทางอ้อม กล่าวคือ การซอที่ดีมักจะสอดแทรกคำสอนจริยธรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความกตัญญู การทำบุญกุศล อานิสงส์ต่าง ๆ ในเรื่องชาดก พุทธประวัติ นรก สวรรค์ เรื่องเหล่านี้มีอยู่ในบทซอด้วย ดังนั้นช่างซอจึงต้องเป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี จึงจะสามารถถ่ายทอดคำสอนและเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับพุทธศาสนาแทรกเข้าไปในบทซอ คณะซอคำผายได้ปรับเปลี่ยนวิธีการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาเพื่อให้เป็นที่สนใจของคนรุ่นใหม่ และให้เหมาะสมกับยุคสมัย แต่ก็ยังคงความเป็นพื้นเมืองล้านนาไว้ โดยหลังจากที่มีการซอพิธีการเสร็จแล้ว ก็จะมีเพลงลูกทุ่งสอดแทรกเพื่อให้ผู้ชมได้สนุกในอีกรูปแบบหนึ่ง นอกจากนี้ช่างซอ (ผู้ร้อง และนักดนตรี) จะคัดเลือกเฉพาะวัยรุ่นหน้าตาดีเพื่อสร้างความสนใจแก่วัยรุ่นทั้งหลายเพราะจากอดีตรูปร่างหน้าตาของช่างซอเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่ง และซอของพ่อก็ได้มีการพัฒนาการฟ้อน จากการนั่งฟ้อนเป็นการยืนฟ้อนอันเนื่องมาจากเพื่อให้ผู้ชมได้เห็นความสวยงามของท่าฟ้อน โดยเฉพาะการฟ้อนแอ่นหรือฟ้อนแง้นมาประกอบการซอ"

อาจารย์ประจักษ์ กาวี กล่าวว่า "ปัจจุบันช่างซอจะพัฒนาเนื้อหาของบทซอให้มีเนื้อหาที่เอาใจคนรุ่นใหม่ ลดซอเกี่ยวกับพิธีกรรมทางพุทธศาสนาลง ถ้าจะซอเกี่ยวกับพิธีกรรมก็ไปซอตามงานพิธีกรรมต่าง ๆ เนื้อหาของบทซอปัจจุบันก็จะเกี่ยวกับเรื่องราวชีวิตจริง เกี่ยวกับชีวิตประจำวันมากขึ้น" ดังบทซอไปทำงานซาอุ ที่แสดงให้เห็นความยากลำบากในการเผชิญต่างแดน

ผ่องไปลิเบีย ผ่องไปคูเวต มีหลายประเทศอิรัก จอร์แดน ซาอุนั้นแถมบาเล็มเล็กน้อย หลายปันหลายร้อยตี่ได้ไปเจอ

ตื่นนอนแล้วกาปาก๋ันกิ๋มข้าง ฮอดเจ็ดโมงเจ้าออกไปทำงาน บางผ่องก็วางป่ยั้งบ่จั้ง บางพ่องวันค่ำตีเหล็กเล่มเดียว

บางพ่องก็เตียวไปเยี่ยวไปขี้ หลบ ๆ ลี้ ๆ ผ่หาตะวัน นั่งพิงไฟก๋ันติ้งเป้นติ้งเขา บ่ได้แก้งว่าฮื้อไผคนใด

อยู่ไปทำไปเงินเดือนก็ได้ เป้นหักหื้อใจ้ สามสิบเปอร์เซ็นต์ ฮีท้อของจ๋ำเป็นก็ได้ ผ่องไปเล่นไพ่บ่เหลือสักแดง

จากการศึกษาพบว่าความนิยมในการฟังซอนั้นจะคงอยู่เฉพาะในหมู่คนสูงอายุ แต่คนเฒ่าคนแก่ก็เริ่มเบื่อหน่ายในการฟังซอ เพราะช่างซอจะเอาใจคนหนุ่มสาวเพื่อความสนุกสนาน จึงไม่ซอในเรื่องครัวตาน หรือชาดก ที่เป็นที่นิยมในอดีต หรือเรื่องราวที่เป็นคติสอนใจ แต่กลับซอเพื่อขอเงิน ซอฟ้อนมากกว่า ในด้านของภาษาก็ปรากฏว่าหนุ่มสาวรุ่นใหม่จะเข้าใจภาษากลางมากกว่าภาษาท้องถิ่น เนื่องจากได้เข้าเรียนในระบบโรงเรียนที่สอนแต่ภาษากลาง จึงทำให้ความรู้ในภาษาถิ่นถดถอยลงแม้การพูดจาในปัจจุบันก็พูดปนกันระหว่างภาษากลางและคำเมือง เนื้อเพลงที่ร้องจึงมีภาษากลางปนอยู่โดยตลอดเช่น

ของเดิม

"คันเถิงเวลายามตอน จะชวนเจ้ามอญกินเข้ากินปล๋า

น้องเฮยคันเถิงเวลายามตอน จะชวนศรีออนกินอาหารดีล๋า"

ของใหม่

"ถึงเวลากลางวัน ที่จะชวนบุษบันกินข้าวปลา

น้องเอยถึงเวลาเมื่อวัน จะขวนนวลจันทร์กินข้าวกินปลา"

3.3.3 ทำนอง

ในด้านท่วงทำนองและจังหวะ ก็ได้ปรับเปลี่ยนในรูปของซอสตริงเพื่อให้เข้ากับดนตรีสมัยใหม่ เช่น กีตาร์ กลองชุด มีลักษณะเป็นลูกผสม จะเป็นล้านนาก็ไม่ใช่ฝรั่งหรือไทยสากลก็ไม่เชิง ทำนองและจังหวะก็เปลี่ยนเป็นเพลงสมัยใหม่ เป็นเพลงคำเมืองแทนซอ เช่น เพลงสาวมอเตอร์ไซด์ เพลงของกินบ้านเฮา เพลงหนุ่มซอรอแฟน ซึ่งเป็นผลงานของจรัล มโนเพชร

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาเป็นศิลปะที่ไม่มีวันตาย แต่อาจมีขึ้นลงตามยุคสมัย ปัจจัยสำคัญที่ทำให้การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาสามารถครองใจคนล้านนาได้คือ ซอมีการประยุกต์และปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบัน เช่น เริ่มจากการใช้คำร้องภาษาไทย(ภาคกลาง) แทรกเข้าไปในเนื้อเพลงในขณะเดียวกันก็มีการแทรกทำนองเพลงลูกทุ่งสลับกับจังหวะซอ จนถึงสมัยปัจจุบันนี้ซอก็ยังได้รับความนิยมจากชาวล้านนามากที่สุดโดยไม่เสื่อมคลาย ถึงแม้รูปแบบการแสดงจะเปลี่ยนไปจากเดิมก็เป็นการเปลี่ยนแปลงตามสภาพของสังคมวัฒนธรรมยุคสมัยเพื่อความอยู่ยอดของผู้ประกอบอาชีพช่างซอ ซึ่งถ้ามองในแง่การอนุรักษ์การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา จะพบว่าคุณค่าของซอในด้านศิลปวัฒนธรรมที่แท้จริงของชาวล้านนาได้ลดลงไป เพราะมีสื่อรูปแบบใหม่เข้ามาแทนที่นั่นเอง

3.4 โอกาสในการบันทึกเสียงและเผยแพร่ผ่านสื่อต่าง ๆ

เมื่อความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เข้ามาในวิถีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นเครื่องดนตรี ศิลปะการแสดง การนำรูปแบบเหล่านี้มาใช้เพื่อแสดงความบันเทิงสมัยใหม่จากตะวันตก ทำให้ผู้คนหันมาชื่นชอบวัฒนธรรมเมือง อันได้แก่ ภาพยนตร์ โทรทัศน์ วีดีโอ เทปขยายเสียง แผ่นบันทึกเสียง เทค ผับ คอนเสริต์ สิ่งเหล่านี้เข้ามาจึงทำให้ความสนใจวัฒนธรรมท้องถิ่นลดน้อยลงมาก ถึงแม้ว่าวัฒนธรรมตะวันตกเหล่านั้นจะไม่สามารถเข้าถึงจิตใจของสังคมได้ แต่ก็เป็นเพียงการเข้ามาอย่างฉาบฉวยไม่ได้อยู่อย่างถาวรก็จริง จึงทำให้มีผลกระทบต่อการละเล่นพื้นบ้านที่ทำให้ตกอยู่ในสภาพที่เสื่อมความนิยมและกำลังถูกลดความสำคัญลงไปทุกที สาเหตุหนึ่งมาจากอิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกนั่นเอง

พ่อครูคำผาย นุปิง กล่าวถึงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่ในปัจจุบันว่า “สังคมไทยมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่มาก ซึ่งส่งผลให้ความคิด ความเชื่อ และวิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากขึ้น วิทยาการสมัยใหม่ทำให้ชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจต่อชีวิตและปรากฏการณ์ต่าง ๆ ดีขึ้น ความเชื่อเกี่ยวกับภูติผีวิญญาณแม้จะยังคงมีอยู่แต่ก็ลดลงกว่าสมัยก่อนรูปแบบของความบันเทิงก็มีหลากหลายขึ้นไม่ว่าจะเป็นหนัง(ภาพยนตร์)โทรทัศน์ วีดีโอ เทปขยายเสียง สิ่งเหล่านี้เป็นความทันสมัยทำให้ผู้ชมเขาขี้คร้าน(ขี้เกียจ)มาผ่อซอ เขาจะไปผ่อหนัง ผ่อวีดีโอกันหมดเลย โดยเฉพาะคนหนุ่มสาวที่เขาสามารถจะเลือกชมได้สะดวกตามความต้องการ ซอคณะของพ่อจึงต้องปรับเปลี่ยนเนื้อหาให้สนุก

บ้าง มีการฟ้อนแง้นเพื่อดึงดูดใจคนดูให้มาดูซอมากขึ้น รวมทั้งการแต่งกายของช่างซอก็พยายามให้มีการแต่งตายที่เน้นสีสัน ดึงดูดใจผู้ชม คณะซอของพ่อก็ทำการบันทึกเทปเพลงซอเช่น ห้างชัยสินพานิช จ.ลำปางได้เชิญคณะพ่อไปบันทึกเทป ณ สถานีวิทยุภาคเหนือ จ.ลำปาง นอกจากนี้คณะพ่อได้บันทึกเทปเพลงซอมาแล้วทั้งหมด 10 ชุด เพื่อจำหน่าย แข่งกับเพลงวัยรุ่น เนื้อหาที่มีแต่เรื่องธรรมมะ ก็จะลดลง หันมาแต่งเพลงซอที่เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องครอบครัว เศรษฐกิจ และสังคม เพื่อให้ทันสมัยกับเหตุการณ์ปัจจุบัน"

อาจารย์ประจักษ์ กาวี เล่าว่า "การรับอิทธิพลวัฒนธรรมจากตะวันตกเป็นมูลเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมไทยมาทุกยุคทุกสมัย เช่น การเต้นรำดิสโก้เธค บางคนมีความรู้สึกว่าการรับเอาวัฒนธรรมเหล่านี้มาทำให้เป็นคนทันสมัย เป็นวัฒนธรรมของสังคมชั้นสูงจึงหันมาให้ความสนใจกันมาก โดยเฉพาะให้กลุ่มคนวัยรุ่นและวัยหนุ่มสาวจึงทำให้การละเล่นพื้นบ้านที่เคยสืบทอดกันมานานถูกลดความนิยมลงและมีการเปลี่ยนไปมาก เพราะฉะนั้นทางคณะของเราจึงจะพยายามสอนคนรุ่นใหม่ให้รู้จักคุณค่าของการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาและให้กลุ่มคนรุ่นใหม่รักและหวงแหนการละเล่นพื้นบ้านของเราให้คงอยู่ต่อไป ซึ่งเด็กรุ่นใหม่ก็เข้าใจ และเริ่มรวมตัวกันก่อตั้ง กลุ่มอนุรักษ์ดนตรีพื้นบ้านขึ้น"

นายวิเศษ เล่าว่า "หมู่บ้านที่เคยมีนักร้อง นักดนตรี ที่มีความถนัดในการละเล่นเครื่องดนตรีซอพื้นบ้าน ซึ่งมีการถ่ายทอดการร้องเล่นมาหลายชั่วอายุคนและยังแสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นก็ค่อย ๆ เปลี่ยนไปนิยมดนตรีจากเทปบันทึกเสียง แผ่นเสียง วิทยุทรานซิสเตอร์ก็เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายในหมู่หนุ่มสาว"

นางนรา ร้านจำหน่ายเทปเพลงในเมืองน่าน เล่าว่า "เมื่อก่อนก็ชอบฟังซอ และเทปเพลงซอก็ขายดีมาก โดยเฉพาะเพลงซอสตริงของบัญเย็น แก้วเสียงทอง ผู้ที่ร้องเพลงซอสตริงแล้วบันทึกลงในแถบบันทึกเสียง ในปี พ.ศ.2520 ผู้คนในเมืองน่านได้พากันมาซื้อเพลงซอสตริงของบัญเย็นนี้เป็นจำนวนมาก เขาบอกว่าเพราะดี จังหวะก็เร็วเร้าใจดี สนุกด้วยเอาไปเปิดงานไหนก็เต้นได้ทุกงาน ยิ่งงานปี๋ใหม่เมือง (สงกรานต์) ก็จะได้ยินเกือบทุกบ้าน ลูกค้ามาซื้อที่ร้านจนเทปหมด ไม่มีขายต้องสั่งเพิ่มอีกเป็นจำนวนมาก สำหรับเทปซอศิลปินพ่อคำผายก็ขายดี เพราะคนซื้อจะรู้ว่าพ่อคำผายเป็นศิลปินแห่งชาติ และซอไพเราะเพราะพริ้ง คนที่ซื้อจะอายุ 35 ปี ขึ้นไป สำหรับเด็กเยาวชนจะคละกันไป บางคนมาเลือกดูไม่ซื้อก็มีบอกว่าจะไปดูดนตรีในทีวีดีกว่า มีให้เลือกเยอะแยะ ทั้งโลกดนตรี 7 สีคอนเสริต์ เป็นหนังก็มีด้วย"

อาจารย์ประจักษ์ กาวี เล่าว่า "ซอสตริงเกิดขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ.2518 เป็นช่วงที่ชายแดนแนวเขตจังหวัดน่านเป็นเขตที่ถูกคุกคามจากภัยคอมมิวนิสต์อย่างหนักจนทางการประกาศให้เป็นเขตสีชมพู และได้รับระดมกำลังต่อสู้ทุกรูปแบบ ทั้งการใช้กำลังทหารและการปฏิบัติการทางจิตวิทยาฝึกอบรมให้ประชาชนเข้าโครงการไทยอาสาป้องกันชาติขึ้นในเขตอำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน ขณะนั้นผมเป็นวิทยากรภาคบันเทิงคนหนึ่งได้ขับซอประกอบการเต้นเข้าจังหวะ ชะ ชะ ช่า ประสบความสำเร็จในการอบรมในระยะหนึ่ง ต่อมานายบัญเย็น แก้วเสียงทอง มีอาชีพเป็นนักร้องประจำคณะรำวงวงพีเอ็มเวียงสา อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน ได้นำไปพัฒนาฝึกซ้อมอยู่ระยะหนึ่งแล้วนำไปร้องเพลงซอสตริงในการแสดงรำวงคณะพีเอ็มเวียงสา ได้รับความนิยมเป็นอย่างสูง ต่อมาใน พ.ศ.2520 นายบัญเย็น แก้วเสียงทอง ได้บันทึกเพลงสตริงลงในแถบบันทึกเสียง เพื่อจำหน่ายได้รับความนิยมเป็นอย่างสูงเช่นกัน นายบัญเย็น แก้วเสียงทองจึงได้รับฉายาว่า "ขุนพลเพลงซอสตริง" เนื่องด้วยเพลงซอสตริงมีจังหวะเร้าใจ สนุกสนาน ทำนองและเนื้อหาร่วมสมัย ไม่ยาวเยิ่นเย้อจนเกินไป จึงทำให้เพลงซอสตริงเป็นที่รู้จักของคนทั่วทั้งภาคเหนือ"

กลุ่มผู้ชมและผู้ฟังซอสามารถเลือกที่จะบริโภคซอได้หลายช่องทาง เนื่องจากมีสื่อที่ทันสมัยแพร่กระจายเข้ามาในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นสื่อวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ เทปบันทึกเสียง ดังที่นายศิลป์ชัย มัยคำ เล่าว่า "ผมอิจฉาเพื่อนที่ไปทำงานที่กรุงเทพฯมาก เขามีเครื่องเล่นเทป ที่หิ้วได้ เขาหิ้วมาอวดผมที่บ้าน และเปิดเพลงวัยรุ่น เพลงสตริง เพลงลูกทุ่งก็มี ให้ฟัง ถ้าเราอยากฟังเพลงไหนเราก็เปลี่ยนม้วนเทป เราไม่ต้องไปดูคอนเสริต์เล่นจริง ๆ ก็ได้ ประหยัดดีออก ไม่ต้องไปเบียด และแย่งกันดูด้วย แต่งานซอที่แสดงในเทศกาลต่างๆ ในหมู่บ้าน ผมก็ต้องไปดูทุกครั้ง"

นายเชี่ยวชาญ แก้วศรีวงษ์ เล่าว่า "เพื่อนผมไปทำงานที่กรุงเทพ กันเป็นส่วนใหญ่ เหลือแต่ผมและเพื่ออีก 4 – 5 คน ที่รับจ้างในหมู่บ้าน เป็นงานรับเหมาสร้างบ้าน แบกปูน ไปวัน ๆ เพื่อผมจดหมายมาหาบอกว่าที่กรุงเทพมีงานเยอะได้เดือนละหลายพัน แถมเทศกาล ปีใหม่ และสงกรานต์ เขาจะกลับบ้าน พร้อมซื้ออุปกรณ์เครื่องใช้ไฟฟ้าใหม่ ๆ ที่ผมเห็นและชอบก็เห็นจะเป็นเครื่องเล่นเทป เสียงดีมาก เปิดกระหึ่มเต็มบ้านเลย ผมชอบนะ แต่ไม่มีปัญญาซื้อ และคงจะไม่มีโอกาสได้ไปกรุงเทพ เพราะต้องอยู่บ้านเลี้ยงครอบครัว สงสารพ่อแม่ที่ไม่มีเพื่อน"

นายวิเศษ แก้วศรีวงษ์ สมาชิกคณะซอคำผาย กล่าวว่า "ผมเป็นคนหนึ่งที่อยู่ดูแลครอบครัวที่บ้าน ไม่ได้ไปทำงานที่กรุงเทพ แต่ผมก็ภูมิใจ ที่ได้อยู่กับครอบครัว เราก็ทำไร่ ทำนาของเราไปเรื่อย ๆ แฟนไปขายของบ้าง ก็อยู่ได้ เราไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ก็เก็บออมและเลี้ยงลูกเลี้ยง

ครอบครัวได้ บางครั้งผมก็เดินทางไปแสดงการละเล่นซอกับคณะคำผาย ก็ได้เงินมาบ้าง แต่การไปเล่น ทุกครั้งก็ไม่ได้หวังเงิน เพราะไม่ใช่ว่าจะได้เงินมากมายอะไรเลย แต่เป็นเพราะมีใจรักครับ"

พ่อครูคำผาย นุปิง เล่าว่า "เด็ก ๆ ที่ไปทำงานต่างจังหวัดแล้วมีของมาอวดเพื่อน ๆ ในหมู่บ้านก็เป็นธรรมดา เพราะอยากให้เพื่อนรู้ว่าการไปทำงานที่เมืองหลวงนั้น มีเงินสามารถซื้อของที่เราต้องการได้ เมื่อคนรุ่นใหม่ชอบที่จะฟังเทปบันทึกเสียง ทางคณะของพ่อก็จึงต้องปรับตัวตามด้วยการออกเทปเพลงซอคณะคำผาย เพื่อให้ตรงกับความต้องการของตลาด ก็ถือได้ว่าขายดีในระดับหนึ่ง แต่ก็ขายได้เฉพาะกับคนบางกลุ่มเท่านั้น พวกวัยรุ่นที่เขาไม่ชอบฟังเพลงซอ เขาก็ไปหาซื้อเพลงสตริง เพลงวัยรุ่นฟังกัน"

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา ถือได้ว่าเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญที่เป็นสื่อมวลชนชาวบ้านยอมรับและชื่นชอบ ทำให้ผู้ชมยินดีรับข่าวสาร และความรู้ต่าง ๆ เหล่านี้ด้วยความพึงพอใจ ซึ่งมีผลทำให้ข่าวสารที่ต้องการเผยแพร่ไปยังผู้ดูบรรลุวัตถุประสงค์ตามเป้าหมาย การบันทึกเสียงลงตลับขยายทำให้มีรายได้อีกทางหนึ่งนอกจากการที่จะรอผู้จ้างซอมาจ้างเพียงอย่างเดียว และยังมีโอกาสในการแสดงผ่านสื่อวิทยุ โทรทัศน์ด้วยเพื่อเป็นการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

3.5 การสืบทอดวัฒนธรรม

วัฒนธรรมชุมชนเป็น ข้อกำหนดให้ชุมชนปฏิบัติเพื่อให้เกิดความเจริญงอกงามทั้งทางด้านกาย วาจา และใจไปพร้อม ๆ กัน จะมีเพียงอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ รวมทั้งหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างอันเป็นแบบแผนในความคิด และการกระทำที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่งมนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบกฎเกณฑ์วิธีการในการปฏิบัติการจัดระเบียบตลอดจนระบบความเชื่อ ความนิยม ความรู้และเทคโนโลยีต่างๆ ในการควบคุมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ

การสืบทอดการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชนอย่างหนึ่ง โดยการละเล่นของแต่ละวัฒนธรรมเป็นเครื่องหมายที่บ่งบอกถึงความแตกต่างหรือความคล้ายคลึงกันของสังคมนั่นเอง และเมื่อชุมชนเป็นคนกำหนดวัฒนธรรมร่วมกันขึ้น ชุมชนจะต้องร่วมกันรับเงื่อนไขของวัฒนธรรมว่าวัฒนธรรมมีคุณค่าอะไร ไม่ว่าจะเป็นด้านความเชื่อซึ่งเป็นเรื่องที่มีความผูกพันในวิถีชีวิตของคนไทยมานาน ความเชื่อมีผลทำให้เกิดรูปแบบของประเพณีต่าง ๆ

อันเป็นผลต่อการละเล่นพื้นเมืองอย่างยิ่งในแต่ละท้องถิ่น โดยแต่ละท้องที่ก็จะแตกต่างกันออกไป รวมทั้งค่านิยม ที่เป็นสิ่งสำคัญขั้นมูลฐานในการทำความเข้าใจถึงพฤติกรรมบุคคล เพราะพฤติกรรมหรือการแสดงออกต่าง ๆ ของบุคคล ย่อมขึ้นอยู่กับลักษณะค่านิยมที่ผู้นั้นมีอยู่

พ่อคำผาย นุปิง เล่าว่า "การสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชนมีมานานแล้ว เพราะพ่อเกิดมาก็เจอคนรุ่นปู่ รุ่นย่า ประพฤติปฏิบัติกันมา ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับประเพณีต่าง ๆ เพราะฉะนั้นเราฐานะที่เป็นสมาชิกของชุมชนเราต้องช่วยกันอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมชุมชนไว้ไม่ให้สูญหายไป"

วัฒนธรรมแต่ละชุมชนจะไม่เหมือนกันโดยวัฒนธรรมจะขึ้นอยู่กับค่านิยมของแต่ละท้องถิ่นคือ ค่านิยมเกี่ยวกับการศึกษา ค่านิยมเกี่ยวกับความมั่นคง ค่านิยมเกี่ยวกับการทำนุ ค่านิยมเกี่ยวกับความสนุกสนาน ค่านิยมเกี่ยวกับเรื่องศักดิ์สิทธิ์ ค่านิยมเกี่ยวกับการรักถิ่นฐานหรือรักญาติพี่น้อง และค่านิยมเกี่ยวกับความกตัญญูรู้คุณ เมื่อชุมชนแต่ละชุมชนเป็นคนกำหนดวัฒนธรรมขึ้นมา เพราะฉะนั้นสมาชิกในชุมชนจะต้องร่วมกันสืบทอดวัฒนธรรมเหล่านี้ให้คงอยู่ต่อไป

3.6 การสืบทอดการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา

การสืบทอดเพลงซอตั้งแต่สมัยโบราณมานั้น การสืบทอดเพลงซอได้ทำกันแบบมุขปาฐะ คือ สืบจากพ่อครู แม่ครูไปหาลูกศิษย์ สอนให้จำเป็นคำ ๆ ไป อาศัยความจำ, ความชำนาญ และความสามารถในการว่าคำกลอน ในสมัยโบราณคนจะเป็นช่างซอได้ ต้องเก่งหลายทาง ต้องมีเสียงดี มีความรู้ดีทางจารีตประเพณี เก่งทางฉันทลักษณ์ร่ายหรือกลอน ต้องมีความจำดี มีปฏิภาณ แก้ไขเหตุการณ์เฉพาะหน้าได้

สมัยปัจจุบัน ช่างซอชายหญิงมีมากกว่าสมัยโบราณ การสืบทอดมีวิธีการก็แตกต่างกันออกไป คณะซอคำผายเป็นคณะซอที่นิยมกันมากในจังหวัดน่านและภาคเหนือ และมีช่างซอบางคนต้องการจะมาร่วมเป็นศิษย์คณะคำผาย การคัดเลือกช่างซอพ่อครูคำผาย นุปิง ได้มีเกณฑ์ในการเลือกผู้ที่จะมาเป็นช่างซอคือ ต้องมีเสียงดี มีความรู้ทางหนังสือดี นำภาษาใหม่เก่าประยุกต์กัน ใช้ความจำมาก มีปฏิภาณ แก้ไขเหตุการณ์เฉพาะหน้าได้

ข้อดีข้อเสียในการสืบทอดเพลงพื้นบ้านล้านนามีข้อจำกัด พ่อครูคำผาย นุปิง เล่าถึงการถ่ายทอดของซอสมัยก่อนและสมัยนี้ว่า "การถ่ายทอดของช่างซอโบราณ มีผลดีในด้านการ

รักษาภาษาดั้งเดิมตลอดถึงทำนองไว้แบบสืบทอดมาโดยตรงไม่ค่อยมีเปลี่ยนแปลงเนื้อหาและทำนองมีอย่างใดก็มีอยู่อย่างนั้น ผลเสียคือ ถ้าครูผู้ถ่ายทอดมีความรู้จำกัด การถ่ายทอดเพลงบางเพลงก็ต้องขาดหายไป แม้นดนตรีก็เหมือนกัน ถ้าครูเล่นไม่ได้ก็ไม่สามารถต่อให้ลูกศิษย์ของตนเอง ทำให้เนื้อเพลงขาดตอนลง และสูญหายไปในที่สุด ส่วนช่างซอในสมัยใหม่ การสืบทอดง่ายขึ้น เพราะมีความรู้ทางหนังสือ ทำให้การเรียนซอสะดวกกว่าสมัยโบราณ ผลเสียจากการสืบทอดคือ การใช้หนังสือไทยกลางเขียนภาษาพื้นเมือง ไม่ถูกต้องกับเสียงจริง ๆ มีลักษณะผิดเพี้ยนไปมาก ทำให้ภาษาซอปัจจุบันเป็นคำพูดภาคกลางสมัยใหม่ไปมากยากแก่การจะรักษาภาษาถิ่นไว้ วัฒนธรรมทางภาษาเกิดความสับสนและไม่สามารถรักษาภาษาและความหมายดั้งเดิมได้อีกประการหนึ่ง ทำให้ทำนองเพลงไม่เอื้อกับเสียงดนตรีได้ เพราะการเอาภาษาไทยกลางมาใช้ในวรรณคดีบางเรื่อง ทำให้เนื้อความผิดมาก ภาษาที่พูดกันในปัจจุบันเป็นคำใหม่ และเป็นภาษาไทยกลางไปหมด มีแต่สำเนียงเท่านั้นเป็นสัญลักษณ์อยู่ในปัจจุบัน" การถ่ายทอดพ่อครูได้ไปสอนให้แก่เยาวชน นักเรียนในจังหวัดน่าน จังหวัดพะเยา เนื่องจากครูได้เล็งเห็นคุณค่าของซอล้านนาจึงจัดให้มีการเรียนการสอนในหลักสูตร พ่อครูคำผาย นุปิง เล่าว่า "ถ้าจะให้ดีให้บรรจุทำนองซอลงในตำราเรียนเป็นวิชาบังคับเลย ที่ผ่านมาอาจารย์ยังบรรจุทำนองซอในตำราที่เป็นวิชาเลือก จึงทำให้เด็กนักเรียนที่สนใจเท่านั้นสมัครเข้าเรียน เด็กที่ไม่สนใจก็สามารถเลือกเรียนวิชาอื่นได้ แต่ปัจจุบันนี้พ่อว่าก็ถือว่าดี มีเยาวชน นักเรียน นักศึกษา ให้ความสนใจในการละเล่นซอพื้นบ้านล้านนาเป็นอย่างมาก นอกจากนี้พ่อคำผายยังจัดให้มีคณะซอรุ่นจิ๋วขึ้นในหมู่บ้านหัวนา ส่วนใหญ่ก็จะเป็นนักเรียนภาคกลางวันทั้งนั้นที่มารวมกลุ่มกัน"

พ่อคำผายได้เล่าต่อไปอีกว่า "พ่อได้รับเชิญเป็นวิทยากรให้ไปสอนการละเล่าพื้นบ้านซอล้านนาที่โรงเรียนบ้านน้ำครกใหม่ โรงเรียนราษฎร์ประชานุเคราะห์ เป็นวิชาเลือกของโรงเรียนประถม สอนเครื่องดนตรีประกอบการซอ และคำซอให้แต่เด็กรุ่นใหม่เสียงจะยังไม่ได้เหมือนกับคนรุ่นเก่า ที่จังหวัดพะเยาพ่อก็ไปสอน มีนักเรียน 40 คน ครู 10 คน ซึ่งทางโรงเรียนได้บรรจุการละเล่นลงวิชาที่ให้เด็กนักเรียนเรียน เป็นการเรียนเสริมด้านการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา"

ผู้ที่จะมาเป็นคนขับเพลงซอได้นั้นต้องเป็นผู้ที่มีน้ำเสียงดี ไหวพริบสูง เป็นผู้ที่ผ่านร้อนผ่านหนาวมาแล้ว ดังนั้นการที่เด็กจะเรียนซอนั้นต้องใช้ความตั้งใจสูงและต้องหมั่นศึกษาเล่าเรียนทั้งทางโลกและทางธรรมจึงจะเป็นช่างซอได้

นายคมสัน แห่งบ้านดอนแท่น อำเภอเวียงสา ลูกศิษย์พ่อครูเมืองดี เป็นคนรุ่นใหม่ที่ได้สืบทอดการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา เล่าว่า "รู้สึกภูมิใจมากที่ได้รับการถ่ายทอดเพลงซอจากพ่ออุ้ยเมืองดี และได้อยู่ชมรมอนุรักษ์วัฒนธรรม โรงเรียนสา จังหวัดน่าน โดยมีอาจารย์อรศรี ตามรสุวรรณ เป็นผู้ดูแลการสอนมาตลอด ผมรักการซอมาก เพราะเป็นสิ่งที่ดีงาม ฟังแล้วไพเราะ มีความหมาย ตอนนี้ผมได้จัดตั้งชมรมอนุรักษ์พื้นบ้านขึ้นในหมู่บ้านดอนแท่น มีผู้เข้าร่วมชมรม 35 คน โดยผมเปิดสอนให้กับเด็กรุ่นใหม่ที่สนใจการเล่น สะล้อ ซึง และสอนการฟ้อนเจิง ฟ้อนดาบ ตีกลองสบัดชัยด้วย โดยที่ผมได้ศึกษาศิลปะพื้นเมืองน่านและศิลปะล้านนาจากสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ แล้วนำมาสอนเด็ก ๆ กลุ่มนี้ การสอนจะไม่คิดค่าเล่าเรียน แต่ถ้ามีคนมาจ้างไปแสดงที่ไหนก็จะเอาเงินส่วนนั้นมาแบ่งให้เด็ก ๆ ในชมรมเป็นค่าขนมในแต่ละครั้ง"

อาจารย์ประทีป อินแสง เล่าว่า "รู้สึกดีใจที่เด็ก ๆ ได้เห็นความสำคัญของการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนา ผมจะเป็นที่ปรึกษาให้กับเด็ก ๆ ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องการจัดตั้งชมรม การติดต่อเด็กไปแสดงงานต่าง ๆ ที่เขาว่าจ้างไปแสดง เด็กนักเรียนเหล่านี้เก่งมากเลย มีความสามารถมาก คิดว่าจะสามารถสืบทอดการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาได้ต่อไป"

พ่อคำผาย นุปิง เล่าว่า "พ่อจะสอนให้คนรุ่นใหม่อนุรักษ์คำเมือง หรือภาษาถิ่นเหนือของบ้านเราซึ่งนับวันจะสูญหายไป บุคคลหรือหน่วยงานที่มองเห็นคุณค่าของคำเมืองต่างก็ช่วยกันส่งเสริม สนับสนุน อนุรักษ์สืบทอด ในขณะเดียวกันการซอก็มีบทบาทในการช่วยส่งเสริม สนับสนุนอนุรักษ์คำเมืองได้เป็นอย่างดีอีกทางหนึ่ง เพราะการซอเป็นการใช้คำเมืองที่มีอรรถรสไพเราะรื่นหูด้วยถ้อยคำที่คล้องจองกัน มีคติ คำคม ที่มีความหมายกินใจ สอนใจได้อย่างลึกซึ้งมากมาย"

การถ่ายทอดการละเล่นพื้นบ้าน ถือได้ว่าเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่ทำให้การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาคงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน จากสภาพดังกล่าวนี้ทำให้ดนตรีและการแสดงพื้นบ้านบางอย่างเริ่มหมดไป เวลามีงานการในหมู่บ้านก็จะมีดนตรีลูกทุ่ง คณะตลก หรือแม้กระทั่งภาพยนต์เป็นเครื่องบันเทิงใหม่เข้ามาแทนที่ แต่การละเล่นซอพื้นบ้านล้านนาแห่งบ้านหัวนานั้น ยังสามารถดำรงอยู่ได้ เนื่องจากได้ทำการถ่ายทอดการละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาโดยมีพ่อครูคำผาย นุปิง เป็นผู้ถ่ายทอด ให้กับคนรุ่นใหม่เพื่อที่จะสืบทอดต่อไป

ภาพที่ 14 คนรุ่นใหม่ผู้สืบทอดเพลงซอ

การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาถือได้ว่าเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญที่เป็นสื่อมวลชนชาวบ้านยอมรับและชื่นชอบ ทำให้ผู้ชมยินดีรับข่าวสาร และความรู้ต่าง ๆ เหล่านั้นด้วยความพึงพอใจ ซึ่งมีผลทำให้ข่าวสารที่ต้องการเผยแพร่ไปยังผู้ดูบรรลุวัตถุประสงค์ตามเป้าหมาย การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาสามารถให้ความรู้แก่ผู้ฟังได้ทุกเนื้อหา แต่จะต้องนำมาปรับปรุงใหม่ให้กระชับและง่ายขึ้นเพื่อให้เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเป้าหมายแต่ละวัย ซึ่งมีความแตกต่างกันการปรับตัวนี้จะทำให้การละเล่นพื้นบ้านซอล้านนาสามารถดำรงอยู่ได้ต่อไป